

A Közigazgatási Eljárási Jogi Egyesület
Elektronikus Szakmai Folyóirata

Közigazgatási Eljárási Jogi Közlemények

2024/II. szám

Keje

Közigazgatási Eljárési Jogi Közlemények

A Közigazgatási Eljárési Jogi Egyesület szakmai-tudományos folyóirata

IMPRESSZUM

Kiadó: Közigazgatási Eljárési Jogi Egyesület (székhelye:1071 Budapest, Damjanich u 44. III/1.)

Kiadásért felelős: Prof. Dr. Boros Anita elnök

Szerkesztőbizottság elnöke: Prof. Dr. Boros Anita elnök

Főszerkesztő: Prof. Dr. Boros Anita elnök

Szerkesztő: Dr. Dúl János

Szerkesztőségi titkár: Dr. Zimányi Róbert G.

Olvasószerkesztő: Dr. Dúl János

Szerkesztőség címe: 1071 Budapest, Damjanich u 44. III/1.

Levelezési cím: keje@keje.hu

Weboldal: www.keje.hu

Borító: Shutterstock.com via PuzzlePix kép felhasználásával készült

Szerkesztőbizottsági tagok:

Prof. Dr. Boros Anita a szerkesztőbizottság elnöke

Dr. Józsa Fábián

Dr. Gyergyák Ferenc

Dr. habil. Fábián Adrián

Dr. Váczi Péter

Dr. Laza Margit

Prof. Dr. Balázs István külsős tudományos tag

ISSN 2677-1675

TARTALOMJEGYZÉK

Tudományos közlemények/ Tanulmányok	DR. BUZÁS GÁBOR A gyülekezési jogorvoslati ügyek jellemzői a Kúrai döntéseinek tükrében	4
	DR. STANKOVICS PETRA Termőföldvédelmi szabályok a közigazgatási feladatok tükrében	17
	DR. VÉRTESY LÁSZLÓ A fenntarthatóság és a jog elméleti alapjai	27
	DR. KOI GYULA Mozaikok a Kínai Népköztársaság és az Oroszországi Föderáció, valamint a korábbi állami formációk kapcsolattörténetéből. A fenntarthatóság, a jog és a közigazgatás témakörei, és azok egyes geopolitikai eredői. (Két szövegközléssel)	50
	PROF. DR. BOROS ANITA A zöld szabályozás karakterisztikája	87
	DR. TŐZSÉR DÁVID, SZÓLIK ESZTER Az e-kormányzat szerepe a körforgásos gazdaságra való áttérésben – bibliometriai körkép	99

DR. BUZÁS GÁBOR¹

A gyülekezési jogorvoslati ügyek jellemzői a Kúrai döntéseinek tükrében

Absztrakt

A gyülekezéshez való jog a demokratikus társadalmak alapvető kérdése, amely a nyilvánosság részvétele és a politikai kifejezés eszközeként szolgál. Az elmúlt időszakban ez a jog jelentős változáson ment keresztül, az ahhoz kapcsolódó szabályok letisztultak, sok alkotmányjogi hiányosság és ellentmondás feloldására vállalkozott a jogalkotó akkor, amikor az új gyülekezési törvényt hatályba léptette.

Jelen tanulmány célja a gyülekezési joghoz kapcsolódó magyar szabályozás sarokköveinek bemutatása a kapcsolódó bírósági, legfőképpen kúriai esetjog elemzésével.

Kulcsszavak

eljárás, gyülekezési jog, jogorvoslat, Kúria, precedens

1. Bevezetés

A gyülekezéshez való jogot a legtöbb nemzetállam alkotmányos szabályozási keretek közé emelte, és a részlet szabályokat törvényi szintű jogszabályok határozzák meg. Ezek részletessége és a gyülekezési jogot érintő konkrét jogi rendelkezések világszerte lényegesen eltérnek egymástól, így vannak olyan szabályozók, amelyek igen részletesen meghatározzák, hogy az egyes területek vonatkozásában milyen korlátozó szabályok alkalmazhatók (például az amerikai tagállamokban a gyülekezési jog gyakorlása során alkalmazható hangosító berendezések az egyetemi területeken),² míg az európai kontinensen inkább a keretszabályozás jellemző törvényi szinten, azonban több országban nincs önálló gyülekezési törvény (így például az Egyesült Királyságban, Norvégiában, Olaszországban), hanem a gyűlésekre vonatkozó szabályokat a nemzetközi szerződések, illetve alkotmányi szint alatti közrendvédelmi jellegű jogszabályok állapítják meg.

A digitális platformok térnyerése a nemzetközi szakirodalomban új dimenziókat vetített előre ezen a területen is, és egyre több szakirodalmi szerző foglalkozik például az online gyűlések, a digitális közvetítések legitimációjával.³

A magyar gyülekezési jog szabályozásának fejlődését 1945-ig tudjuk visszavezetni, amikor is meghatározásra kerültek a politikai és gazdasági jellegű nyilvános gyűlések és felvonulások bejelentési szabályai.

Hazánkban a gyülekezési jogot az ún. első generációs politikai jogok közé sorolja a jogtudomány. Ennek a jognak az alapvető rendeltetése annak biztosítása, hogy mindenki jogosult legyen békés gyűléseken részt venni. Ennek első hazai jogalkotási megjelenési formája a gyülekezési jogról szóló 1989. évi III. törvény. A rendszerváltást megelőzően megjelent jogszabály azóta számos módosításon átesett, így a kétezres évek második felében felmerült új

¹ Dr. Buzás Gábor, r. alezredes rendőrségi tanácsos; tanszékvezető, adjunktus, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Rendészettudományi Kar, Igazgatásrendészeti és Nemzetközi Rendészeti Tanszék.

² MARSHALL, Geoffrey (1980): *Constitutional Theory*. Clarendon Law Series. Oxford, Oxford Academic. 154-194. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198761211.003.0009>

³ MCPHERSON, Ella (2024): The Digitally Mediated Freedom of Assembly, In EL-HAJ, Tabatha Abu et al. (eds.): *The Oxford Handbook of Peaceful Assembly*. Oxford, Oxford Academic. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197674871.013.38>

gyülekezési törvény megalkotásának igénye.⁴ Ezzel összefüggésben kiemelendő az Alkotmánybíróság 2016. július 12-én kihirdetett 13/2016. (VII. 18.) AB határozata, amely szerint az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdését sértő mulasztásban megnyilvánuló alaptörvény-ellenes helyzet áll fenn a törvényalkotó mulasztása miatt, tekintettel arra, hogy a törvényalkotó nem szabályozta a magánszférához való alapjog és a gyülekezéshez való alapjog kollíziójának feloldásának szempontjait és annak eljárási kereteit.⁵ A 14/2016. (VII. 18.) AB határozatban szintén jogalkotói mulasztásban megjelenő alaptörvény-ellenességre hívta fel az Alkotmánybíróság a jogalkotó figyelmét, amikor is kiemelte, hogy az Alaptörvény VIII. cikkét sértő mulasztás azonosítható, mivel a gyülekezések békés jellegét megfelelően biztosító garanciális szabályok, valamint az alapjogok ütközésének feloldását szolgáló klauzulák meghatározását elmulasztotta a jogalkotó.⁶ Az Alaptörvény hetedik módosítása alaptörvényi szinten rögzítette, hogy mindenkinek joga van ahhoz, hogy magán- és családi életét, otthonát, kapcsolattartását és jó hírnevét tiszteletben tartsák. Mindemellett az Alaptörvény azt is kimondja, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága és a gyülekezési jog gyakorlása nem járhat mások magán- és családi életének, valamint otthonának sérelmével.⁷

Az új gyülekezési törvényben – a gyülekezési jogról szóló 2018. évi LV. törvényben (a továbbiakban: Gytv.) – a jogalkotó igyekezett minden alkotmányjogi hiányosságot és kollíziót orvosolni.⁸

2. A gyülekezéssel összefüggő hatósági eljárás a kúriai döntések tükrében

A Gytv. alkalmazása során gyűlés a legalább két személy részvételével közügyben való véleménynyilvánítás céljából tartott nyilvános összejövetel. Az ilyen összejövetel akkor minősül nyilvánosnak, ha ahhoz bárki szabadon csatlakozhat.⁹

A Gytv. 1. §-a meghatározza a békés gyülekezés jogának tényállási elemeit. Eszerint mindenkinek joga van ahhoz, hogy engedély vagy előzetes bejelentés nélkül, békésen és fegyvertelenül másokkal közösen felvonulásokat és tüntetéseket szervezzen, és azokon részt vegyen. Ennek korlátait a Gytv. határozza meg.¹⁰ A Gytv. 10. §-a szerint a közterületi gyűlés bejelentésköteles tevékenység.¹¹ A Gytv. alkalmazása során közterület a közhasználatra szolgáló minden olyan állami vagy önkormányzati tulajdonban álló földterület, amelyet az ingatlan-nyilvántartás ekként tart nyilván, és amelyet mindenki korlátozás nélkül igénybe vehet, ideértve a közterületnek közútként vagy térként szolgáló részét is.¹² Ezzel kapcsolatban a Kúria Kgyk.IV.39.450/2022/5. határozata kiemeli, hogy a gyülekezési szabadság a gyülekezés helyszínéül szolgáló terület megválasztására is kiterjed. Ez egyúttal azt is jelenti,

⁴ HAJAS Barnabás (2016): Megjegyzések a gyülekezési jog gyakorlatának irányváltásaihoz. *Iustum Aequum Salutare*, 12. évf. 4. sz. 14.

⁵ BODNÁR Eszter (2021): Gyülekezés és egyesülés szabadsága, In SONNEVEND Pál – BODNÁR Eszter (szerk.): *Az Emberi Jogok Európai Egyezményének kommentárja*. Budapest, HVG-ORAC. 305.

⁶ Az alkotmánybírósági döntések hatásáról bővebben: HAJAS Barnabás (2019): Az Alkotmánybíróság döntéseinek hatása a gyülekezési jog bírósági gyakorlatára, In GÁBOR Zsolt (szerk.): *Az Alaptörvény érvényesülése a bírói gyakorlatban 3. Alkotmányjogi panasz: az alapjog-érvényesítés gyakorlata*. Budapest, HVG-ORAC. 39.

⁷ Alaptörvény VI. cikke; KURUNCZI Gábor (2021): Gyülekezéshez és egyesüléshez való jog, In CSINK Lóránt (szerk.): *Alapjogi kommentár az alkotmánybírósági gyakorlat alapján*. Budapest, Novissima Kiadó. 87.

⁸ PETHŐ Balázs (2019): A gyülekezési jog újraszabályozása – a gyűlés megtartásának új szabályai. *Magyar Jog*, 66. évf. 6. sz. 353-362.

⁹ Gytv. 2. §; HALLÓK Tamás (2021): A gyülekezési jog alanyai és a jogorvoslatok. *Miskolci Jogi Szemle*, 16. évf. 1. különszám, 115-127.

¹⁰ PETHŐ Balázs (2019): Re-regulation of the freedom of assembly. New constraints in the act? *JURA*, 25. évf. 2. sz. 143-157.

¹¹ Vö. Gytv. 10. § (1) bek.

¹² Lásd a Gytv. 10. § (8) bekezdését.

hogy a külső szemlélő számára azonosíthatónak kell lennie a gyülekezés helyének. Amennyiben nem azonosítható sátrakban vagy lakókocsokban történik a véleménynyilvánítás, a Kúria szerint az felveti annak vizsgálatát, hogy ebben az esetben a nyilvános jelleg, mint a gyűlés fogalmának tartalmi követelménye megvalósul-e, tekintettel arra, hogy az említett felépítmények a gyülekezési jog gyakorlásának sem nélkülözhetetlen, sem pedig rendszerinti kellékei. A Kúria a Kgyk.39.453/2022/4. számú precedensképes határozatában arra is utalt, hogy a zárt helyszínen tartandó rendezvény nem minősül gyülekezésnek, mivel ahhoz nem csatlakozhat szabadon bárki. Ezért a zárt felépítmények elhelyezésére vonatkozó korlátozás nem aránytalan, ha egyébként annak nincs önálló kommunikációs tartalma. A Kúria a határozatában azt is kiemeli, hogy bár a rendezvény helyszínének kiválasztása önmagában kommunikációs értékkel bírhat, emellett a rendezvény célja is szorosan kapcsolódhat – akár az ott korábban történtek, vagy szimbolikus jelentősége miatt – kiválasztott helyszínhez [3/2013. (II. 14.) AB határozat], ez azonban nem jelentheti azt, hogy a gyűlést csak szimbolikus helyszínen lehetne megrendezni. A gyűlés korlátozásának vagy megtiltásának nem szolgálhat jogszerű alapjául az, hogy azt – a gyülekezési hatóság szerint – más, szimbolikus értékkel is bíró helyszínen is meg lehetne vagy célszerűbb lenne megrendezni. A gyülekezés helyszínéül szolgáló terület megválasztásának joga a gyülekezéshez való alapjog részjogosítványa, ami a gyűlés szervezőjét illeti meg.¹³

A 26/2018. (IX. 27.) BM rendelet (a továbbiakban: BM rendelet) 6. §-a szerint amennyiben a gyűlés közúton kerül megtartásra, a gyülekezési hatóság a forgalomkorlátozás várható mértékéről – a gyűlés helyszínének, útvonalának, időpontjának és a résztvevők várható létszámának megjelölésével – értesíti a gyűléssel érintett közút kezelőjét és a gyűléssel érintett közutat használó tömegközlekedési, valamint indokolt esetben a távolsági közlekedést bonyolító eszköz üzemeltetőjét is.

A gyülekezési hatóság az illetékes rendőrkapitányság, Budapesten a Budapesti Rendőr-főkapitányság. A gyűlést annak megtartását megelőzően legfeljebb három hónappal és a felhívás előtt legalább 48 órával kell bejelenteni a gyülekezési hatóságnak.¹⁴

A rendőrség szerepét a törvény számos ponton kiemeli:

- a rendőrségnek – a rendőrségről szóló törvényben meghatározottak mellett – feladata, hogy biztosítsa a gyűlések békés megtartását, valamint a gyűléseken a közrend fenntartását, és ennek keretében a megfelelő intézkedések foganatosításával biztosítsa, hogy a gyűlést harmadik személy ne zavarja meg;¹⁵
- ha alapos okkal feltételezhető, hogy valaki a gyűlésen a gyűlés békés jellegét biztosító korlátozásokat megsértve jelenik meg, a rendőrség a résztvevők biztonsága és a gyűlés békés jellegének fenntartása érdekében a rendőrségről szóló törvény szerint fokozott ellenőrzést folytathat;¹⁶ ilyenkor a rendőrség tájékoztatja az ellenőrzés elrendeléséről a szervezőt, illetve a vezetőt, valamint azt közhírré teszi;¹⁷
- a rendőrség képviselője jelen lehet a gyűlésen;¹⁸

¹³ KURUNCZI (2021), 88.

¹⁴ MINKÓ-MISKOVICS Mariann (2020): Eszközhasználat az új gyülekezési törvényben. *Közjogi Szemle*, 13. évf. 3. sz. 50-56.

¹⁵ Gytv. 7. § (1) bek.

¹⁶ Gytv. 7. § (2) bek.; HALLÓK Tamás (2020): Szükséges a gyülekezési törvény megváltoztatása? *Miskolci Jogi Szemle*, 15. évf. 2. Különszám. 45-62.

¹⁷ Gytv. 7. § (4) bek.; ORBÁN Endre (2022): Gyülekezési jog, In ERDŐS Csaba et al. (szerk.): *Kukorelli-kommentár*. Budapest, Gondolat Kiadó. 141-147.

¹⁸ Gytv. 7. § (5) bek.; BÓDI Stefánia (2021): A gyülekezési jog, In BÓDI Stefánia - SCHWEITZER Gábor (szerk.): *Alapjogok: Az emberi jogok alkotmányos védelme Magyarországon*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó. 255-266.

- a Gytv. által nem szabályozott kérdésekben – a rendőrség tevékenysége tekintetében – a rendőrségről szóló törvény rendelkezéseit kell alkalmazni;¹⁹
- a gyűlés szervezője, illetve vezetője és a rendőrség a gyűlés szervezése és megtartása során együttműködik;²⁰
- a bejelentésben meg kell jelölni a szervező, több szervező esetén a vezető nevét, lakcímét, szervező szervezet esetén a képviselőre jogosult lakcímét, valamint azt az elérhetőségét, amelyen a rendőrséggel kapcsolatot tart;²¹
- a rendőrség a hatósági eljárási szabályoknak megfelelően intézi el a bejelentést²² és határozatában dönt a bejelentés szerinti gyűlés megtartásának részleteiről, vagy a Gytv. 13-14. §-a alapján azt megtiltja;
- a Gytv. 18. §-a alapján gyűlést a rendőrség feloszlatja;
- a Gytv. 3. § (6) bekezdésében foglalt kötelezettséget megsértő szervezővel szemben közigazgatási bírságot szab ki.²³

A gyülekezési jogról szóló törvény hatálya alá tartozó gyűlésre irányuló bejelentés elintézésének és a gyűlés biztosításával kapcsolatos rendőrségi feladatok végrehajtásának részletes szabályait a BM rendelet tartalmazza.

Ahogy arra már utaltunk, az eljárás bejelentéssel indul a Gytv. 10. §-a szerinti közterületi gyűlés bejelentése esetén. Ezen a ponton fontos tisztázni néhány eljárásjogi kérdést. Egyrészt azt, hogy a gyülekezési hatóság eljárása hatósági eljárás-e. A válaszuk erre az, hogy bár a jogalkotó rendelkezése szerint a bejelentés elintézésére a közigazgatási eljárások általános szabályait az e törvényben foglalt eltérésekkel kell alkalmazni,²⁴ nem az. Osztva Hajas Barnabás álláspontját, ha a bejelentés elintézése „hatósági eljárás volna, akkor nem volna szükséges az Ákr. alkalmazását előírni”.²⁵ Másodsorban a bejelentés megfelel-e az Ákr.-ben megfogalmazott kérelem előírásainak. A kérelemben az ügyfél a hatóság döntését kéri jogának vagy jogos érdekének érvényesítése érdekében. A gyülekezéshez való jog azonban alapjog, márpedig alapjog gyakorlása nem függhet a hatóság engedélyétől, beleegyezésétől, egyetértésétől, tudomásulvételétől.²⁶ Osztjuk azt az álláspontot, miszerint a bejelentés alapján a rendőrség – gyülekezési hatóság – azt vizsgálja a bejelentő bevonásával, de még az eljáráson kívül, hogy fennállnak-e a hivatalból lefolytatandó eljárás – Ákr. 104. § (1) bekezdés e) pontja – feltételei.²⁷ Az, hogy a bejelentés nem tekinthető kérelemnek, nem jelenti azt, hogy a bejelentő nem minősül ügyfélnek. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a kérelem előterjesztése lényegében az ügyféléllé válás egyik kritériuma is, ahogyan Boros Anita fogalmaz.²⁸ A Gytv. tételesen meghatározza, milyen szabályokat kell a bejelentés vonatkozásában alkalmazni:²⁹

- a közterületen szervezett nyilvános gyűlés esetén kell bejelentést tenni;

¹⁹ Gytv. 7. § (6) bek.

²⁰ Gytv. 8. § (1) bek.

²¹ Gytv. 10. § (4) bek.

²² Gytv. 11. § (1) bek.

²³ Ennek részletszabályait a gyülekezési jog gyakorlásával összefüggő kötelezettségek megszegése esetén kiszabható közigazgatási bírság megállapításának és megfizetése módjának részletes szabályairól szóló 173/2018. (IX. 26.) Korm. rendelet határozza meg.

²⁴ Gytv. 11. § (1) bek.

²⁵ HAJAS Barnabás (2018): *Kommentár a gyülekezési törvényhez*. Budapest, Wolters Kluwer. 157. Megjegyzem, hogy az idézett kommentár a korábbi gyülekezési jogról szóló törvényhez – 1989. évi III. törvény – készült, Hajas Barnabás álláspontja szerint az eljárási szabályok alkalmazására ma is alkalmazható.

²⁶ VARGA ZS. András (2016): Megjegyzések Hajas Barnabás gyülekezési jogra vonatkozó álláspontjához. *Eljárásjogi Szemle*, 1. évf. 3. sz. 3-5.

²⁷ HAJAS (2018), 154.

²⁸ BOROS Anita (2013): 34-39/A. §, In BARABÁS Gergely – BARANYI Bertold – KOVÁCS András (szerk.): *Nagykommentár a közigazgatási eljárási törvényhez*. Budapest, Complex Kiadó. 321-322.

²⁹ Gytv. 10. § (1)-(3) bek.; PETHŐ (2019), 353-361.

- a bejelentést a gyűlés megtartását megelőzően legfeljebb három hónappal, és a felhívás előtt legalább 48 órával kell bejelenteni a gyülekezési hatóságnak;
- egy gyűlést egyszer kell bejelenteni, akkor is, ha azt többen szervezik. Ilyenkor a szervezők azt vagy közösen jelentik be, vagy a bejelentő a többi szervező képviselőjében, meghatalmazottként jár el;
- a bejelentés elintézésére a közigazgatási eljárások általános szabályait a Gytv.-ben foglalt eltérésekkel kell alkalmazni;³⁰
- a bejelentést írásban vagy személyesen lehet megtenni, amennyiben a bejelentés előterjesztésére személyesen kerül sor, abban az esetben a bejelentést a gyülekezési hatóság jegyzőkönyvbe foglalja;
- sürgős gyűlés tényállásának fennállta esetén – azaz, ha a bejelentési határidő megtartása veszélyeztetné a gyűlés célját – a gyűlést az arra okot adó eseményt követően haladéktalanul, a felhívás megküldésével kell bejelenteni a gyülekezési hatóságnál;³¹
- a spontán gyűléseket ugyanakkor nem kell bejelenteni. Ezek olyan gyülekezések, amelyek egy, azt közvetlenül megelőző indokból, tervezés és szervező nélkül alakulnak ki.³²

A BM rendelet értelmében sürgős gyűlés megtartására irányuló bejelentés esetén a gyülekezési hatóság haladéktalanul megvizsgálja, hogy a bejelentés adatai alapján a bejelentési határidő megtartása a gyűlés célját valóban veszélyezteti-e, és azt, hogy a gyűlés bejelentése a gyülekezési hatóságnál az arra okot adó esemény bekövetkezését követően haladéktalanul megtörtént-e. Amennyiben a gyülekezési hatóság azt állapítja meg, hogy a bejelentési határidő megtartása a gyűlés célját nem veszélyezteti, vagy a gyűlést nem haladéktalanul az arra okot adó esemény bekövetkezését követően jelentették be, erről a gyülekezési hatóság a szervezőt a lehetőség szerint megtartott egyeztetésen vagy rövid úton tájékoztatja. A gyülekezési hatóság a tájékoztatásban a szervező figyelmét felhívja a gyülekezési joggal visszaélés szabálysértés jogkövetkezményeire.³³

Az Ákr. 36. § (1) bekezdése akként rendelkezik, hogy amennyiben jogszabály további követelményt nem állapít meg, a kérelem tartalmazza az ügyfél és képviselője azonosításához szükséges adatokat és elérhetőségét. Ezzel a törvényi felhatalmazással élve a Gytv. részletesen felsorolja, milyen adatokat szükséges a bejelentésben megjelölni. Ennek megfelelően a bejelentésben meg kell jelölni

- a) a szervező, több szervező esetén a vezető nevét, lakcímét, szervező szervezet esetén a képviseletre jogosult lakcímét, valamint azt az elérhetőségét, amelyen a rendőrséggel kapcsolatot tart;
- b) a gyűlés
 - ba) helyszínét (útvonalát),
 - bb) kezdésének és befejezésének időpontját,
 - bc) célját,
 - bd) rendezőinek létszámát,
 - be) résztvevőinek várható létszámát,
 - bf) azt, ha a résztvevők a gyűlés napirendjével, illetve céljával összefüggésben a Gytv. 9. § (2) bekezdésében meghatározott módon kívánnak megjelenni;

³⁰ Gytv. 11. § (1) bek.; ORBÁN (2022), 141-147.

³¹ Gytv. 10. § (6) bek.; BÓDI (2021), 255-266; BOROS Anita (2016): Javaslatok a közigazgatási hatósági eljárás (újra)szabályozásához. *Új Magyar Közigazgatás*, 9. évf. 4. sz. 7.

³² Gytv. 10. § (7) bek.

³³ BM rendelet 2. §.

c) azt, ha a szervező vagy a vezető indokoltnak tartja, hogy a rendőri szerv képviselője a gyűlés helyszínén jelen legyen.³⁴

A Kúria a Kgyk.VII.39.073/2023/3. számú határozatában hangsúlyozta, hogy a gyülekezés szervezőjének az egyeztetési eljárás során tanúsított magatartása a hatóság számára információt nyújthat a gyülekezési jog gyakorlása során várható események előzetes megítélése és felmérése szempontjából is. Az egyeztetési eljárás lefolytatása elősegíti egy kompromisszumos megoldás megtalálását a gyülekezők és a hatóság között, lehetővé téve ezzel a gyülekezéshez való alapjog és a tiltó/korlátozó ok által védett jogállami követelmény közötti megfelelő egyensúly megteremtését.

A Gytv.³⁵ ismeri az ún. versengő rendezvények fogalmát is. Ennek tényállási elemei a következők:

- azonos helyszínre és időpontra jelentenek be
- több gyűlést,
- a több gyűlés egyidejű megtartása azok jellege vagy a helyszín sajátosságai miatt nem lehetséges,
- az a gyűlés fog elsőbbséget élvezni, amelyet a gyülekezési hatóságnak korábban jelentettek be.

A gyülekezések kapcsán megindult eljárások esetében kiemelt jelentősége van a tényállás tisztázásának.

A Kúria a Kgyk.39.073/2023/3. számú precedensképes határozata kiemeli, hogy amennyiben a gyülekezési hatóság mások jogainak és szabadságának védelme érdekében korlátozza a gyűlés megtartását, határozata indokolásában értékelnie kell, hogy a gyűlés mely konkrét jogokat és szabadságokat érinti, a korlátozás vagy megtiltás nélkül milyen mértékben sértené ezeket a jogokat és szabadságokat, továbbá, hogy az enyhébb korlátozások – ha van ilyen – miért nem vezetnének eredményre. Emellett a kúriai döntés azt is kiemeli, hogy a gyülekezési jog alapjogi védettségéből következik egyrészt az, hogy az alapjog gyakorlása csak törvényben meghatározottak szerint, a szükséges és arányos mértékben korlátozható, másrészt az is, hogy az alapjog gyakorlása együtt járhat mások ütköző jogainak – akár alapjogainak – szükséges és arányos korlátozásával, amit utóbbiak túrni kötelesek, azonban a gyülekezéshez való jog gyakorlása sem irányulhat azonban közvetlenül arra, hogy mások jogát korlátozza.

A BM rendelet szerint a gyülekezési hatóság haladéktalanul megvizsgálja, hogy

- a bejelentés tartalmazza-e a Gytv. által meghatározott kötelező tartalmi elemeket,
- a bejelentett összejevetel megfelel-e a gyűlés Gytv. szerinti fogalmának,
- a gyűlés szervezője megfelel-e a Gytv. szerinti feltételeknek, és
- a gyűlés bejelentés szerinti helyszíne közterületnek minősül-e.

Amennyiben a gyülekezési hatóság megállapítja, hogy a bejelentés nem tartalmazza hiánytalanul a Gytv. által előírt valamennyi elemet, a személyesen tett bejelentés esetén a bejelentő a gyülekezési hatóság közvetlen felhívására a hiánypótlást – jegyzőkönyv felvétele mellett – helyben elvégezheti, vagy amennyiben erre nincs lehetőség, a gyülekezési hatóság egyeztetés keretében – a gyűlés bejelentés szerinti időpontjára figyelemmel, határidő tűzésével – szóban hívja fel a bejelentőt a hiány pótlására, és erről jegyzőkönyvet készít. Az írásban tett bejelentés esetén a gyülekezési hatóság a bejelentőt – a gyűlés bejelentés szerinti időpontjától függően – határidő tűzésével írásban vagy rövid úton hívja fel hiánypótlásra.

A bejelentés önmagában nem minden esetben elegendő az eset összes körülményének a vizsgálatához, a Gytv. ezért lehetőséget ad a gyülekezési hatóság számára tárgyalás tartására,

³⁴ Gytv. 10. § (4) bek.

³⁵ Gytv. 12. §; BÓDI (2021), 255-266.

amelyet a gyülekezési törvényben egyeztetésként³⁶ definiálnak. Amennyiben ugyanis a bejelentés elbírálásához a szervező, a vezető vagy más személy meghallgatása szükséges, a gyülekezési hatóság a tárgyalás szabályai szerint egyeztetést tart, amelyre megidéri a szervezőt vagy vezetőt az általa a bejelentésben megadott elérhetőségen. Az egyeztetés során olyan információk kerülhetnek a hatóság birtokába, amelyek meghatározhatják a gyülekezés főbb paramétereit. Ennek megfelelően maga a Gytv. is akként rendelkezik, hogy amennyiben a hatóság az egyeztetés során észleli, hogy a gyűlés a bejelentett helyszínen és időpontban nem tartható meg, felhívja a szervező figyelmét arra, hogy az más helyszíneken tartható meg.

Ha a gyülekezési hatóság részéről az egyeztetési eljárás során személyes meghallgatás szükséges, a felektől elvárható az időpont szükség szerinti egyeztetésében való kölcsönös és tényleges együttműködés.³⁷

A Kúria a Kgyk.VII.39.120/2023/8. számú ítéletében rámutatott, hogy a veszély, illetve a sérelem bekövetkezésének megalapozott valószínűsítése csak tényeken alapuló következtetések útján történhet. A gyülekezési hatóságnak az egyeztetést követően rendelkezésre álló – tényekkel alátámasztható – információkból kell levonni a jövőre vonatkozó, valószínűséget megalapozó következtetését. A Gytv. 13. § (1) bekezdésének azon fordulatát, miszerint a gyülekezési hatóság az egyeztetést követően rendelkezésre álló információk alapján hozza meg a gyűlés adott helyen és időben való megtartását megtiltó vagy előíró-korlátozó határozatát, az Ákr. 62. §-ára figyelemmel kell értelmezni, vagyis a szabad bizonyítás elvének rögzítését jelenti.³⁸

A Kgyk.IV.39.539/2022/9. számú határozatában a Kúria kiemeli azt is, hogy a gyülekezési hatóság a bizonyítékokat egyenként és összességükben szabad meggyőződése szerint értékeli. Az Ákr. 64. §-a az ügyfél nyilatkozatának kiemelt szerepéről rendelkezik, és ennek megfelelően e § (1) bekezdésében lehetővé teszi, hogy ha jogszabály nem zárja ki, az ügyfél a nyilatkozatával pótolhassa a hiányzó bizonyítékot, ha annak beszerzése nem lehetséges. E rendelkezés nem teszi kötötté az Ákr. bizonyítási rendszerét, nem eredményezi azt, hogy akár gyülekezési ügyben az ügyfél nyilatkozata kötné a hatóságot. E rendelkezés az ügyfél számára a más módon be nem szerezhető bizonyíték pótlásának lehetőségét biztosítja. Emellett a versengő rendezvény szervezője az egyeztetésen kérheti az általa bejelentett rendezvény olyan időpontra vagy helyszínre történő áthelyezését, amely alkalmas a rendezvény céljának elérésére.³⁹

A gyülekezési hatóság határozatot hoz, amennyiben

- a szervező, illetve képviselője az egyeztetésen nem jelent meg,
- az egyeztetés nem vezetett eredményre,
- a hatóság megítélése szerint az a gyülekezési hatóság a gyűlés rendjének fenntartása, valamint a közrend biztosítása érdekében szükséges.

A Gytv. meghatározza, hogy a határozatban milyen kérdésekről kell rendelkezni. Itt érdemes utalnunk arra is, hogy a Gytv. 11. § (5) bekezdésében megjelenő felsorolás nem taxatív

³⁶ Az AB szerint „az egyeztetési eljárás a gyülekezéshez való alapjog érvényesülésének fontos eljárási garanciája, amelynek mellőzése, vagy nem megfelelő (az arányosság elvét sértő, vagy diszkriminatív) alkalmazása nemcsak a gyülekezéshez való alapjog, de a jogbiztonság alkotmányos követelményét, az egyes jogintézmények kiszámítható működését is sérti”. Lásd ehhez: HAJAS Barnabás (2021): 30/2015. (X. 15.) AB határozat – A devizahitelek tüntetése, In GÁRDOS-OROSZ Fruzsina – ZAKARIÁS Kinga (szerk.): *Az Alkotmánybírósági gyakorlat: Az Alkotmánybíróság 100 elvi jelentőségű határozata - 1. kötet*. Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont – HVG-ORAC, 535-552.

³⁷ BH2021. 321.

³⁸ Lásd ehhez: BOROS Anita (2010): *Bizonyítás a közigazgatási eljárásjogban. 1. kötet. A közigazgatási bizonyítás elmélete*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó. 125.

³⁹ Gytv. 12. § (3) bek.

jellegű, hiszen a normában is megjelenik a „különösen” kifejezés, amely alapján a gyülekezési hatóság további, az általa fontosnak tartott tényekről és körülményekről is rendelkezhet.⁴⁰

Ezzel kapcsolatban érdemes utalni a Kúria két döntésére: a Kúria a Kgyk.IV.39.046/2024/5. számú határozatában és a Kfv. IV. 37.372/2021/10. számú ítéletében kiemeli, hogy a közigazgatási hatósági döntés tartalmát az Ákr. 81. § (1) bekezdése határozza meg. Ennek értelmében az indokolásnak – egyebek mellett – ki kell terjednie a megállapított tényállásra, a bizonyítékokra, a mérlegelés és a döntés indokaira, valamint az azt megalapozó jogszabályhelyek megjelölésére is. Nem formális, hanem az indokolás lényegi tulajdonsága miatt minőségi követelmény, hogy az így elkészült indokolás rendelkezzen a szükséges meggyőző erővel, vagyis legyen alkalmas arra, hogy ne csak a hatósági eljárás résztvevőinek, hanem a jogorvoslati fórumoknak, de akár a külső szemlélőknek a döntés megalapozottságával kapcsolatos kételyét eloszlassa. A hatósági döntések indokolására ugyanis nem azért van szükség, mert azt az Ákr. előírta, hanem azért, mert az Alaptörvény XXIV. cikkében biztosított tisztességes hatósági eljáráshoz való jogból (másképpen: megfelelő ügyintézéshez való jog) ez kényszerítően következik. Az Alaptörvény XXIV. cikkének megfelelő indokolás tehát nem formalista módon, „kipipálja” az Ákr. 81. § (1) bekezdésében felsorolt elemeket, hanem koherensen és következetesen, belső ellentmondások nélkül, a teljeskörűen tisztázott történeti tényállás és törvényi (jogszabályi) tényállás megállapításait egymásnak megfelelően és ebből megfelelő (és megfelelően kifejtett), zárt logikai rendszert⁴¹ képző következtetéseket von le.

A gyülekezési hatóság döntései a következők lehetnek:

A) Amennyiben – a korábban kifejtettek alapján – a hatóság szerint a hivatalbóli eljárás megindítására nincs szükség, a bejelentést tudomásul veszi. Ezzel a hatóság nem hoz döntést. Ez nem az Ákr. 80. §-ában szabályozott jogszerű hallgatás intézménye. A hatóság nem hoz döntést, hiszen egy alapjog gyakorlásáról van szó. Ennek a „nem döntésnek” az alapja a tisztázott tényállás és az egyeztetésen feltárt információk, és természetesen mindezek részletes rögzítése jegyzőkönyvben. Álláspontunk szerint, amennyiben az egyeztetésen – tárgyaláson – a tényállás minden elemét sikerül tisztázni, a gyülekezési hatóság a bejelentést tudomásul veszi, célszerű lenne az Ákr.-ben szabályozott hatósági szerződés alkalmazása. Ennek akkor lehet fontos szerepe, ha egy jelentős létszámú gyűlés előkészítése esetén az azt megelőző néhány napban derülne ki, hogy a gyűlés az egyeztetésen, a jegyzőkönyvben rögzítettek szerint nem tartható meg. Például azért, mert a kijelölt útvonalon jelentős méretű útfelbontás van, amiről a közút kezelője – a kérés ellenére – nem tájékoztatta a rendőrséget; ebben az esetben akár új bejelentésként is értékelhetnénk a megváltozott adatokat. Ilyenkor viszont – ha volt egyidejű bejelentés – versengő gyűlés – a másik megelőzheti a megváltozott feltételek szerinti, eredetileg tudomásul vett gyűlést. A hatósági szerződés alkalmazása lehetővé tenné, hogy a szerződő felek – közös akarattal – azt megváltoztassák.

B) Amennyiben a beszerzett adatok alapján a hivatalbóli eljárás megindításának van helye, a hatóság tiltó vagy előíró–korlátozó határozatot hoz.

A gyűlés megtiltásának okait a Gytv. 13. §-a határozza meg. Eszerint a gyülekezési hatóság a bejelentés beérkezésétől számított 48 órán belül a gyűlésnek a bejelentésben megjelölt helyszínen vagy időpontban való megtartását megtiltja, ha

- az egyeztetést követően rendelkezésre álló információk alapján megalapozottan feltehető, hogy
- a gyűlés a közbiztonságot vagy a közrendet
- közvetlenül,
- szükségtelen és aránytalan mértékben veszélyezteti, illetve

⁴⁰ BODNÁR (2021), 298.

⁴¹ BOROS Anita (2012): A túlszabályozás csapdájában: a Ket. általános eljárásjogi kódex jellegének végnapjai. *Új Magyar Közigazgatás*, 5. évf. 3. sz. 7.

- mások jogainak és szabadságának szükségtelen mértékű és aránytalan sérelmével jár, és
- a közbiztonság, a közrend vagy mások jogainak és szabadságának védelme a Gytv. 13. § (5) bekezdés szerinti enyhébb korlátozással nem biztosítható.

A Kúria Kgyk.39120/2023/8. számú precedensképes határozata szerint a Gytv. 13. § (1) bekezdésében írt „megalapozottan feltehető” kifejezés arra utal, hogy a közrend vagy a közbiztonság közvetlen, szükségtelen és aránytalan mértékű veszélye, illetve mások jogainak és szabadságának szükségtelen mértékű és aránytalan sérelme a rendelkezésre álló adatokból, tényekből, ténybeli körülményekből előre látható, várható, gyanítható, vagyis valószínű. A veszély, illetve a sérelem bekövetkezésének megalapozott valószínűsítése csak tényeken alapuló következtetések útján történhet. A gyülekezési hatóságnak az egyeztetést követően rendelkezésre álló – tényekkel alátámasztható – információkból kell levonni a jövőre vonatkozó, valószínűséget megalapozó következtetését. A gyűlés megtiltására levont következtetést vitató kereseti érvelés esetén a közigazgatási perben abban a kérdésben kell állást foglalni, hogy a rendelkezésre álló – tényeken alapuló – információk egyenként és összességében történő értékelése alapján az alperes okkal következtetett-e a tiltó ok fennállására. A közrendi veszély az Alaptörvény által meghatározott alkotmányos rend veszélyeztetését jelenti, ami a tiltó okok körében önálló vizsgálat tárgyát kell, hogy képezze. Az ellentétes vélemények megjelenésének kockázatát az adott ügyben annak tükrében kellett értékelni, hogy a gyűlés aktualitását egy elkövetett és jelenleg is folyamatban lévő – az alperes határozatában bemutatott – terrorcselekmény adja. A közrend veszélyeztetettsége körében nem csupán és nem is elsősorban a felperes szándékának, a gyűlés bejelentett céljának kellett jelentőséget tulajdonítani, hanem a gyűlés előbb megjelölt összefüggéseinek. A Kúria a hivatkozott döntésében kiemeli, hogy a közrendi veszély az Alaptörvény által meghatározott alkotmányos rend veszélyeztetését jelenti, ami a tiltó okok körében önálló vizsgálat tárgyát kell, hogy képezze. Az az alperes határozatából is megállapítható, hogy a felperes az általa bejelentett gyűlés lényegének tekintette, hogy a különböző vallási, illetve politikai meggyőződésű résztvevők a béke iránti igényüket együttesen fejezzék ki.

A Kúria a Kgyk.IV.39.041/2023/3. számú határozatában a mások jogai és szabadságának szükségtelen mértékű és aránytalan sérelmével kapcsolatban kiemelte, hogy a gyűlések szükségszerűen kihatnak mások jogainak és szabadságának érvényesülésére. A Gytv. erre figyelemmel kizárólag akkor engedi meg a gyűlés bejelentésben megjelölt helyen és időben való megtartásának megtiltását, ha az a sérelem szükségtelen mértékű és aránytalan. Ha a gyülekezési hatóság mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében korlátozza vagy megtiltja a gyűlés megtartását, határozata indokolásában értékelnie kell, hogy a gyűlés mely konkrét jogokat és szabadságokat érinti, a korlátozás vagy megtiltás nélkül milyen mértékben sértené ezeket a jogokat és szabadságokat, továbbá, hogy az enyhébb korlátozások miért nem vezetnének eredményre. Figyelemmel arra, hogy a Gytv. 13. § (1) bekezdése szerint a gyülekezési hatóság döntését az egyeztetést követően rendelkezésre álló információk alapján hozza meg, e körben a korábbi hasonló gyűlések tapasztalatai is értékelhetők, sőt azokat a gyülekezési hatóságnak értékelnie is kell.

Emellett a Kúria a Kgyk.39.046/2024/5. számú precedensképes határozatában kiemeli, hogy amennyiben a gyülekezési hatóság a közrend védelme érdekében korlátozza a gyűlés megtartását, határozata indokolásában értékelnie kell, hogy a gyűlés mennyiben érinti a közrendet, a korlátozás vagy megtiltás nélkül milyen mértékben sértené azt, továbbá, hogy az enyhébb korlátozások – ha van ilyen – miért nem vezetnének eredményre. Mindezen szempontok okszerű értékelésével a korlátozás szükségességét és arányosságát alátámasztó határozat felel meg a gyűlés megtartásának feltételeit előíró döntéssel szemben támasztott törvényi követelményeknek.

A Gytv. szerint a közbiztonságot veszélyezteti különösen, ha a felhívás vagy a gyűlés bűncselekményt vagy bűncselekmény elkövetésére való felhívást valósít meg.

A Kúria Bfv.405/2020/6. számú precedensképes határozata szerint sem a gyülekezési jog, sem a véleménynyilvánítás szabadsága nem vehető parttalanul igénybe, illetőleg az utóbbi nem idézhet elő alapjogi összeütközést, azaz nem ronthatja le (nem teheti semmissé) az előbbihez rendelt békés jelleget, a békés ügykezeléssel pedig eleve nem fér össze a bűncselekményt megvalósító támadó jellegű erőszakos magatartás tanúsítása. Ezért a gyülekezés résztvevője nem hivatkozhat arra, hogy a bizonyos tettekben kifejezett indulatos vélemény formailag megvalósíthatja egyes szabálysértési vagy büntetőjogi tényállások elkövetési magatartását.

A gyülekezési törvény szerint a közrendet veszélyezteti az is, ha a felhívás, illetve a gyűlés

- a diplomáciai vagy nemzetközi jogon alapuló egyéb mentességet élvező, Magyarországon tartózkodó személy vonatkozásában vállalt kötelezettség teljesítését akadályozza;
- alkalmas arra, hogy a bíróságok működését megzavarja; vagy
- a közlekedés rendjének sérelmével jár.

Mások jogainak és szabadságának sérelme különösen, ha a felhívás, illetve a gyűlés – az alkalmazott technikai eszközök, időtartama miatt – alkalmas mások magán- és családi életének védelméhez való jogának, otthonának, emberi méltóságának, a magyar nemzet, a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösségek méltóságának a megsértésére, vagy a szabad mozgáshoz, a tartózkodási hely szabad megválasztásához való jogának korlátozására. Ehhez kapcsolódóan a Kúria a IV.40.421/2021. számú határozatában kifejti, hogy az olyan vonulós rendezvény bejelentése, amelyik demonstratív voltában alkalmas arra, hogy a kisebbségekben, illetve az odatartozó személyekben az adott közösséghez való tartozásuk okán félelmet keltsen, megalapozza a gyülekezési jog gyakorlásának korlátozását.⁴²

Ha a gyülekezési hatóság a gyűlés megtartását nem tiltja meg, de úgy ítéli meg, hogy a közbiztonság, a közrend, vagy mások jogainak és szabadságának védelme miatt szükséges, a szervező számára határozatban előírja a gyűlés megtartásának feltételeit.

A Kúria a K.III.39.536/2020. számú döntésében a hatóság döntési kötelezettsége kapcsán kifejti, hogy amennyiben a tervezett rendezvény legalább egyik elemének célja közügyben való véleménynyilvánítás, úgy az – egyéb feltételek fennállása esetén – a Gytv. 2. § (1) bekezdése szerinti gyűlésnek minősül, és az arra vonatkozó bejelentésről a gyülekezési hatóságnak érdemben kell döntenie.⁴³

Itt érdemes kiemelni azt is, hogy a BM rendelet 7. §-a részletes előírásokat fogalmaz meg a gyülekezési hatóság gyűlés megtartásának feltételeiről rendelkező határozatára vonatkozóan. Eszerint a gyülekezési hatóság a Gytv. 11. § (4) bekezdése és a 13. § (5) bekezdése szerinti határozatában rögzítendő feltételek meghatározása során figyelembe veszi különösen

- a gyűlés bejelentés szerinti időtartama és helyszíne alapján a gyűlésnek mások magán- és családi életének védelméhez való jogára, otthonának nyugalma, a szabad mozgáshoz, a tartózkodási hely szabad megválasztásához való jogára gyakorolt hatását;
- a gyűlés helyszínének kiterjedését, útvonalának hosszát, annak a közlekedés rendjére, ezzel mások szabad mozgáshoz, tartózkodási hely szabad megválasztásához való jogára gyakorolt hatását;

⁴² BH2021. 321.

⁴³ BH2020. 379.

- a diplomáciai vagy nemzetközi jogon alapuló egyéb mentességet élvező, Magyarországon tartózkodó személy vonatkozásában vállalt kötelezettség teljesítéséhez, valamint a bíróságok zavartalan működéséhez fűződő érdekeket;
- a szervezővel való hatékony kapcsolattartás és a résztvevők helyszíni tájékoztatásának biztosításához fűződő érdeket;
- a gyűlés helyszínére és a résztvevők számára figyelemmel a megfelelő rendezői létszám biztosítására vonatkozó előírást, a rendezők megfelelő térközönkénti, illetve csomóponti elhelyezkedését, továbbá a szervezővel való kapcsolattartásuk módját;
- a biztonsági rendszabályok meghatározása keretében a gyűlés helyszínét és a résztvevők bejelentésben megjelölt létszámát;
- a Gytv. 9. § (2) bekezdésében foglalt esetben a védőfelszerelés, egyenruha vagy azzal összetéveszthető ruházat viselésére, valamint az arc eltakarására vonatkozó információkat.

A gyülekezési hatóság a fentiekben meghatározott feltételek meghatározása körében

- indokolt esetben, az ahhoz elengedhetetlenül szükséges mértékben a diplomáciai vagy nemzetközi jogon alapuló egyéb mentességet élvező, Magyarországon tartózkodó személy tartózkodási helyére, útvonalára, a bíróság épületének elhelyezkedésére figyelemmel a gyülekezési jog gyakorlására átmenetileg, a személy vagy létesítménybiztosítási feladat végrehajtásához szükséges ideig igénybe nem vehető biztonsági területet határozhat meg;
- a gyűlés idejére a rendőrség képviselője és a szervező közötti folyamatos kapcsolattartást írhat elő;
- előírhatja a hangosító eszközök számát, elhelyezését, közvetítő eszközök alkalmazását a szükséges technikai berendezések alkalmazása keretében, a résztvevők bejelentésben megjelölt számára figyelemmel;
- rendelkezhet menekülési útvonalak, elsősegély nyújtására szolgáló helyek kijelöléséről, a gyűlés egészségügyi biztosításának megszervezéséről;
- biztonsági szabályokat, időszakos korlátozásokat határozhat meg a Gytv. szerinti, a gyűlés békés jellegét biztosító korlátozások körében meghatározott tilalmak betartásának ellenőrzése érdekében.

Sajátos szabályokat fogalmaz meg a Gytv. 14. §-a a nemzetiszocialista vagy a kommunista rendszerek áldozatainak emlékének védelme érdekében. Ennek keretében akként rendelkezik, hogy a gyülekezési hatóság a gyűlés megtartását akkor is megtiltja, ha

- a gyülekezés helyszíne olyan országos jelentőségű történelmi emlékhely vagy időpontja olyan nap, ami a nemzetiszocialista vagy a kommunista diktatúra uralma alatt elkövetett embertelen bűnök áldozataira emlékeztet, és
- a bejelentéskor rendelkezésre álló körülmények alapján fennáll a közvetlen veszélye annak, hogy a gyűlés a nemzetiszocialista vagy kommunista diktatúra által elkövetett embertelen bűnök tényét tagadja, kétségbe vonja, jelentéktelen színben tünteti fel, vagy azokat igazolni törekszik, és ezáltal a gyűlés alkalmas a köznyugalom megzavarására.

A Kúria a Kgyk.39.086/2022/8. számú precedensképes határozata szerint a Gytv. 14. §-ában foglalt tiltási kötelezettség a nemzetiszocialista vagy a kommunista diktatúra által elkövetett embertelen bűnök tényét tagadó, kétségbe vonó, azokat jelentéktelen színben feltüntető, vagy azokat igazolni törekvő (tiltott célú) gyűlést kivonja az Alaptörvény VIII. cikk (1) bekezdésében biztosított alapjog védelmi köréből. A gyülekezési hatóságnak azt kell vizsgálnia, hogy a Gytv. 14. § a) és b) pontjában írt megtiltási feltételek fennállnak-e.

A Kúria a Kgyk.39.041/2023/3. számú precedensképes határozatában kifejtette, hogy a gyülekezési hatóság eljárása során nemcsak a bejelentés tartalmát, hanem az egyeztetést követően rendelkezésre álló információkat is értékeli, és ha azok alapján megalapozottan feltehető, hogy a gyűlés a közbiztonságot vagy a közrendet közvetlenül, szükségtelen és aránytalan mértékben veszélyezteti, illetve mások jogainak és szabadságának szükségtelen mértékű és aránytalan sérelmével jár, és a közbiztonság, a közrend vagy mások jogainak és szabadságának védelme enyhébb korlátozással nem biztosítható, a gyűlés megtartását megtiltó határozatot hoz.

A gyülekezési hatóság határozatát haladéktalanul írásban közli a szervezővel, és azt közhírré teszi. A BM rendelet 8. §-a szerint a gyülekezési hatóság a Gytv. által meghatározott, a gyűlést megtiltó, valamint a Gytv. 11. § (4) bekezdése és 13. § (5) bekezdése alapján hozott határozatát haladéktalanul közzéteszi a rendőrség központi honlapján anonimizált formában úgy, hogy abból a szervező nevével túl további személyes adat ne legyen megismerhető. Mindemelllett a gyülekezési hatóság a már közzétett határozatokat nem távolíthatja el, hanem a honlapjának elkülönült, archiválásra szolgáló részébe áthelyezi.

A gyülekezési hatóság határozata ellen fellebbezésnek helye nincs. A határozat közlésétől számított három napon belül a szervező azt közigazgatási perben megtámadhatja. A kérelemhez csatolni kell a gyülekezési hatóság határozatát. A kérelmet a gyülekezési hatóság három napon belül továbbítja a bírósághoz, amely a kérelem beérkezésétől számított három napon belül határoz. 2020. április 1-jétől az egyes törvényeknek az egyfokú járási hivatali eljárások megteremtésével összefüggő módosításáról szóló 2019. évi CXXXVII. törvény 206. §-ával módosított Kp. 12. § (2) bekezdés d) pontja értelmében a Kúria első és végső fokon jár el – feloszlítás kivételével – a gyülekezési joggal kapcsolatos eljárásban. Ha a kérelemnek helyt ad, a 13. § (1) bekezdése és a 14. § alapján hozott határozatot hatályon kívül helyezi, a 11. § (4) bekezdése és a 13. § (5) bekezdése alapján hozott határozatot megváltoztatja vagy megsemmisíti. Amennyiben a bíróság a gyülekezési hatóság határozatát a gyűlés bejelentésben megjelölt időpontját követően semmisíti meg, a gyűlés megtartásának tervezett új időpontjáról a szervezőnek a gyülekezési hatóságot 24 órával a gyűlés megtartását megelőzően tájékoztatnia kell.⁴⁴

A Kúria ezzel kapcsolatban a Kgyk.IV.39.046/2024/5. számú határozatában kiemeli, a Kúria gyakorlata szerint ha az az ok, amely miatt az alperes a felperes által bejelentett gyülekezést korlátozta, világosan, félreérthetetlenül kiderül, megnyílik a felperes lehetősége arra, hogy az okot a jogorvoslati eljárásban vitassa, a Kúria előtt pedig az alperes bizonyítani tudja a határozatában megjelölt ok valóságát, ezáltal határozata megalapozottságát. Az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdésében biztosított bírói út csak akkor lehet hatékony jogorvoslat, ha a bejelentő megismerheti a határozat alapjául szolgáló indokokat, mert ez teszi lehetővé számára annak eldöntését, hogy érdemes-e bírósághoz fordulni, de ez teszi lehetővé azt is, hogy a bíróság a határozat jogszerűségéről dönthessen. Megjegyzendő, hogy a Kp. 85. § (5) bekezdése kifejezetten rögzíti, hogy a mérlegelési jogkörben megvalósított közigazgatási cselekmény jogszerűsége körében a bíróság azt is vizsgálja, hogy a közigazgatási szerv hatáskörét a mérlegelésre való felhatalmazásának keretei között gyakorolta-e, a mérlegelés szempontjai és azok okszerűsége a közigazgatási cselekményt tartalmazó iratból megállapíthatók-e. Végül a Kúria arra is emlékeztet, hogy a Gytv. 15. § (4) bekezdése értelmében a bíróság – kérelemnek helyt adó döntése esetén – a Gytv. 11. § (4) bekezdés és 13. § (5) bekezdése alapján meghozott előíró-korlátozó határozatot megváltoztatja vagy megsemmisíti. A megváltoztatási jogkör gyakorlására csak akkor van a Kúriának érdemi lehetősége, ha maga is ismeri a megtiltásnál enyhébb korlátozást megalapozó indokokat,

⁴⁴ HALLÓK (2021), 115-127.

valamint a gyülekezési hatóság által mérlegelt szempontokat. Ebből állapítható meg ugyanis az is, hogy a hatóság elvégezte az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdése szerinti mérlegelést.

A Kúria Kgyk.VII.39.073/2023/3. számú ítéletében a mások jogainak és szabadságának védelmére tekintettel meghozott előíró-korlátozó döntés indokolásával kapcsolatban tett megállapításokat, amelyeket *mutatis mutandis* a jelen ügyben is irányadónak kell tekinteni a következők szerint.: ha a gyülekezési hatóság a közrend védelme érdekében korlátozza a gyűlés megtartását, határozata indokolásában értékelnie kell, hogy a gyűlés mennyiben érinti a közrendet, a korlátozás vagy megtiltás nélkül milyen mértékben sértené azt, továbbá, hogy az enyhébb korlátozások – ha van ilyen – miért nem vezetnének eredményre. Mindezen szempontok okszerű értékelésével a korlátozás szükségességét és arányosságát alátámasztó határozat felel meg a gyűlés megtartásának feltételeit előíró döntéssel szemben támasztott törvényi követelményeknek.

3. Összegzés

A gyülekezési jog az elmúlt időszakban jelentős fejlődésen ment keresztül, amely az új gyülekezési törvénynek és a számos precedensértékű bírósági döntésnek köszönhető. Ebben a tanulmányban igyekeztünk összefoglalni a gyülekezési joggal összefüggő bejelentések és azok elbírálásának legfontosabb szabályait, annak érdekében, hogy az olvasó egységes képet kapjon a gyülekezéshez kapcsolódó jogok érvényesülésének hatósági eljárási garanciáiról. Másfelől áttekintésre kerültek azok a legfontosabb kúriai döntések is, amelyek az egyes – főként eljárásjogi – jogintézmények vonatkozásában kiemelendők.

Absztrakt

A termőföldvédelemhez kapcsolódó közigazgatási feladatok a földhasználat szabályozására, a termőföld minőségének és mennyiségének a megóvására és a földhasználati előírások betartására irányulnak. Ezek a feladatok az állami, regionális és helyi szinteken működő hatóságok együttműködésével valósulnak meg. A termőföldvédelmi igazgatás jogi alapját számos törvény és rendelet képezi, amelyek szabályozzák a földhasználatot, -védelmet és ellenőrzést. A legfontosabb, a tanulmányban elemzett jogszabály ezen a területen a 2007. évi CXXIX. törvény a termőföld védelméről, amelynek célja közigazgatási jogi szempontból a földhasználati szokások ellenőrzése és a földvédelmi intézkedések végrehajtása. A tanulmányban a termőföldvédelem tárgyához kapcsolódó alapfogalmakat igyekszünk tisztázni, mivel a vonatkozó EU-s jog, az Alaptörvény, a hazai környezetvédelmi jog, illetőleg a termőföldvédelmi törvény szabályozásának metszetében gyakran hiányzik az átfedés. A szinergia hiánya már a talaj fogalmának hatályos jogi meghatározása és a különböző agroökológiai meghatározások közötti eltérésben is tetten érhető. A gyakorlatban az eltérő fogalmak közötti eligazodás azért is fontos, mert ez ad választ a különböző jogszabályok hatósági alkalmazási körére.

Kulcsszavak

termőföldvédelem, földvédelmi intézkedések, talajvédelem, termőföldvédelmi igazgatás, fenntartható közigazgatás

1. A termőföldet fenyegető veszélyek

A talaj az egyetlen szilárd természeti erőforrás, amely képes a megújulásra, ez azonban nem megy végbe automatikusan, zavartalan funkcióképességének, termékenységének fenntartása, megőrzése állandó, tudatos tevékenységet követel, amelynek legfontosabb elemei az ésszerű földhasználat, talajvédelem, agrotechnika és a melioráció/rekultiváció.⁴⁷ A talaj termékenysége megfelelő talajművelési rendszer megválasztásával megőrizhető, minősége nem csökken szükségszerűen, azonban helytelen használat esetén akár már három évtized alatt a föld humusztartalma nagymértékben kimerülhet,⁴⁸ míg 10 cm vastag réteg talaj kialakulásához, megújulásához 1000 évre is szükség lehet.⁴⁹ A talajminőség és a talaj mint erőforrás hasznosítása szempontjából annak veszélyei különös jelentőségűek. Ezt támasztja alá, hogy

⁴⁵ Dr. Stankovics Petra adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Közigazgatási Jogi Tanszék; kutató, Institute of Advanced Studies Közseg (iASK) Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete.

⁴⁶ A tanulmány az OTKA 135 979. számú projekt (Fenntarthatóság és jog/Sustainability and Law) keretében, a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, az OTKA (NKFI-1) pályázati program finanszírozásában valósult meg. Vezető kutató/principal investigator: Dr. Koi Gyula PhD, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Közigazgatási Jogi Tanszék. A tanulmány elkészítéséhez felhasználásra került a szerző PTE ÁJK gondozásában megjelent doktori értekezése, amely nyomtatott formában elérhető: STANKOVICS Petra (2023): *A talajfedés és a földkivonás szabályozási kérdései*. PTE-ÁJK – Novissima Kiadó.

⁴⁷ VÁRALLYAY György (2016): A talaj multifunkcionalitása és korlátozó tényezői. *Magyar Tudomány*, 177. évf. 10. sz. 1162-1174. 1162.

⁴⁸ DUNAI Attila – TÓTH Zoltán (2015): Szerves- és műtrágyázás tartamhatása a talajaggregátumok stabilitására agyagbemosódásos barna erdőtalajon. *Agrokémia és Talajtan*, 64. évf. 1. sz. 29-52.

⁴⁹ VÁRALLYAY György (2002): A talaj multifunkcionalitásának szerepe a jövő fenntartható mezőgazdaságában, In Sutka József szerk.: *A növénytermelés szerepe a jövő multifunkcionális mezőgazdaságában. Ötven éves az Acta Agronomica Hungarica. Jubileumi tudományos ülés, 2002. XI. 19.* Martonvásár, MTA MGKI. 13-25.

vannak olyan nyugat-európai országok (így például Hollandia), ahol a talajminőség megítéléséhez elsősorban a szennyezettség mértékét veszik alapul, nem függetlenül attól, hogy ennek a tényezőnek kitüntetett szerepe van a talaj közvetlen gazdasági hasznosíthatóságában (egészséges élelmiszerek termelése) és az esetleges környezetvédelmi kárelhárításokat illetően is.⁵⁰ A termőföld nem pótolható sem erőforrásként, sem környezeti elemként. Mennyiségét és minőségét veszélyeztetik az intenzív mezőgazdasági földhasználat (például túlzott vagy szakszerűtlen kemizáció), illetve természetes (de az ember által befolyásolható) degradációk (például sivatagosodás, erózió) és a pazarló földhasználat (zöldmezős beruházások jó minőségű termőföldeken).⁵¹ Az EU talajvédelemről szóló tematikus stratégiájában⁵² a talajminőségre leselkedő degradációs veszélyek között említi a hazánkban is jelentős eróziót, szikesedést, talajtömörödést, a szerves széntartalom csökkenését, a talajok biológiai sokféleségének csökkenését, a savanyodást. A klímaváltozás tendenciájának hatása, az aszályos periódusok gyakoribbá válása vagy a rövid ideig tartó túl bő csapadékanomáliák még változatlan talajminőség esetén is ronthatják a termőföld biomassza-termelő képességének jelenlegi helyzetét. Helyes talajhasználattal, a vetésszerkezet optimalizálásával ugyanakkor a negatív hatások tompíthatók.⁵³ A talajminőséget fenyegető veszélyek közül a talajdegradációs folyamatok előidézésében jelentős a földhasználók felelőssége. Ez a felelősség kiemelt a talajszennyezés és a talajfedés (beépítés) tekintetében, ezek hatásai szinte teljesen függetlenek a talaj mint receptor jellemzőitől, azt kizárólag az ember okozza. A talajfedés tekintetében hazánk termőterületeinket Európában az egyik leggyorsabb ütemben vonjuk ki a művelésből, hogy azokat beépítsük.⁵⁴ A következő generációk életlehetőségei szempontjából az egyik legfontosabb erőforrásunkkal való ilyen pazarló bánásmód meglátásunk szerint nehezen indokolható, ezért is választottuk a jogalkotó és a közigazgatás feladatait a talajdegradációs veszélyek kapcsán az elemzésünk tárgyának.

2. A termőföldvédelmi igazgatás funkciói és szervezetrendszere

A magyar termőföldvédelmi igazgatás többszintű és intézményesített rendszerben működik, amely magában foglal államigazgatási, önkormányzati, így központi és helyi szintű szerveket is. A szakterület irányításának központi szereplője az Agrárminisztérium (AM), amely az agrárszektor központi igazgatási szerve, meghatározza a termőföldvédelmi politikát, szabályozza a földhasználatot, és felügyeli a vonatkozó jogszabályok végrehajtását. A Nemzeti Földügyi Központ (NFK) feladatait szintén az AM vette át, így ezzel a termőföldekkel kapcsolatos olyan állami feladatokat látja el, mint például a földhasználati nyilvántartás vezetése, a földvédelmi előírások betartatása, valamint a termőföld- és földhasználati monitorozás.⁵⁵ Jelenleg négy szakmai területtel foglalkozik kiemelten, ezek a mezőgazdaság és vidékfejlesztés; a környezetügy; az élelmiszerlánc-felügyelet; az erdők és földügyek.

⁵⁰ TÓTH Gergely et al. (2016): A talajok minősége. *Magyar Tudomány*, 177. évf. 10. sz. 1175-1183.

⁵¹ BERÉNYI ÜVEGES Judit – MARTH Péter (2010): A magyarországi talajok állapota. *Geodézia és Kartográfia*, 62. évf. 9. sz. 36-39.

⁵² Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions - Thematic Strategy for Soil Protection [SEC(2006)620] [SEC(2006)1165].

⁵³ LÁNG István – CSETE László – JOLÁNKAI Márton szerk. (2007): *A globális klímaváltozás: hazai hatások és válaszok. A VAHAVA jelentés.* Budapest, Szaktudás Kiadó Ház.

⁵⁴ STANKOVICS, Petra et al. (2020): The interrelations of land ownership, soil protection and privileges of capital in the aspect of land take. *Land Use Policy*, 99. 105071. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2020.105071>

⁵⁵ A Nemzeti Földalapról szóló 2010. évi LXXXVII. törvény (Nfatv.) módosításáról is rendelkező, a Nemzeti Földalap hatékonyabb kezeléséhez szükséges egyes törvények módosításáról szóló 2024. évi XI. törvény 7. §-a alapján a Nemzeti Földügyi Központ általános jogutódja is az Agrárminisztérium lett.

A kormányhivatalok területi szinten földvédelmi hatósági feladatokat látnak el, beleértve a földhasználat engedélyezését, a jogszabályok betartásának ellenőrzését és a jogszabályok alkalmazását. A földművelésügyi hatósági és igazgatási feladatokat ellátó szervek kijelöléséről szóló 383/2016. (XII. 2.) Korm. rendelet szabályozta újra az agrár- és vidékfejlesztési igazgatás körébe tartozó hatósági feladatokat. Ennek értelmében az agrár- és vidékfejlesztési igazgatás körébe tartozó hatósági feladatokat általános jelleggel a fővárosi, vármegyei kormányhivatalok, illetve a járási hivatalok, valamint a Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal látják el. A kormányhivatalok esetében az általános, illetve a szakmai irányítási feladatok egymástól elválasztódnak. A kormányrendelet értelmében az agrár- és vidékfejlesztési igazgatás körébe tartozó hatósági tevékenység szakmai irányítási, törvényességi és szakszerűségi ellenőrzési hatásköröket szakmai irányító miniszterként az agrárpolitikáért felelős miniszter gyakorolja. A minisztert megillető szakmai irányító jogkörök gyakorlásában a Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal (NÉBIH) működik közre.⁵⁶

A földügyekkel kapcsolatos igazgatási feladatok ellátása szorosan kapcsolódik a nemzeti birtokpolitikai prioritások végrehajtásához. Az új földforgalmazási rezsim értelmében a külön törvényben, a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvényben megfogalmazott birtokpolitikai prioritások, így például a birtokmaximum, földművesek tulajdonszerzési jogosultsága, elővásárlási-, előhaszonbérleti jogok gyakorlása érvényesülését hatósági engedélyezési rendszer is biztosítja, amely hatósági feladatok ellátásáért a földügyi igazgatási szervezetrendszer a felelős.⁵⁷ A magyar földügyekkel kapcsolatos közigazgatási feladatokat a földhivatali rendszer látja el. A vármegyei földhivatalok járási szintű szervezeti egységeiken keresztül látják el az ügyintézt.

A földügyi igazgatás magában foglalja:

- az ingatlan-nyilvántartással,
- a földhasználati nyilvántartással,
- a földművesekről, a mezőgazdasági termelőszerkezetekről és a mezőgazdasági üzemközpontokról vezetett nyilvántartással,
- a földmérési és térképészeti állami alapfeladatokkal és alapmunkákkal – ide nem értve a honvédelmi célú földmérési és térképészeti tevékenységet – a földméréssel, térképészettel, távérzékeléssel, térinformatikai rendszerek működtetésével és az államhatárral kapcsolatos nemzetközi kötelezettségekkel,
- a földminősítéssel, a földvédelemmel, a földhasznosítási előírások érvényesülésével,
- a földtulajdoni és a földhasználati előírások érvényesülésével,
- földforgalommal,
- telekalakítással

kapcsolatos feladatokat.⁵⁸

A Kormány földmérési és térinformatikai államigazgatási szervként az országos illetékességgel eljáró Lechner Tudásközpontot jelölte ki, amely a Miniszterelnökség szakmai háttérintézményeként működik.⁵⁹

A helyi önkormányzatok települési szinten közreműködnek a földvédelmi szabályok helyi szintű végrehajtásában, különösen a földhasználati előírások tekintetében. Tipikus

⁵⁶ A Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatalról szóló 22/2012. (II. 29.) Korm. rendelet rendelkezik a NÉBIH feladat- és hatásköreiről.

⁵⁷ MIKÓ Zoltán (2021): Az agrárágazat igazgatása, In MIKÓ Zoltán – KRISTÓ Katalin szerk.: *Közigazgatási szakvizsga. Gazdasági igazgatás*. Hatodik, hatályosított kiadás. Budapest, Nemzeti Közsolgálati Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet. 150.

⁵⁸ A szerző a felsoroláshoz MIKÓ 2021 tankönyvét vette alapul.

⁵⁹ MIKÓ Zoltán (2019): *Agrár-, és vidékfejlesztési igazgatás*. <http://docplayer.hu/201108421-Dr-miko-zoltan-agrar-es-videkfejlesztési-igazgatás-2019.html> (A letöltés dátuma: 2024.09.30.) továbbá 383/2016. (XII. 2.) Korm. rendelet 1. §.

közigazgatási feladat a termőföldvédelem kapcsán a termőföld más célú, - például ipari vagy lakóingatlan-fejlesztési – hasznosításának az engedélyezési eljárása. Az engedélyezés célja, hogy megóvja a mezőgazdasági területeket a termelést akadályozó földhasználati módoktól. A kormányhivatalok – és amennyiben belterületbe vonással járó tevékenységről van szó az önkormányzatok is – rendelkeznek hatáskörrel és illetékességgel a kérelmek elbírálásában. A közigazgatás feladata továbbá, hogy a helyi területrendezési tervek megfeleljenek a termőföldvédelmi előírásoknak. A tervek módosítása esetén biztosítani kell, hogy a változtatások ne veszélyeztessék a termőföldek védelmét. A termőföldvédelmi szabályok megsértése esetén a hatóságok szankciókat szabhatnak ki, beleértve a pénzbírságokat, a földhasználati jog korlátozását vagy megvonását, illetve a károk helyreállítására kötelezést. Amennyiben a földhasználat következtében károsodott a termőföld, a hatóságok előírhatják a károsodott terület helyreállítását. Ez magában foglalhatja a talajjavítást, a szennyezés eltávolítását vagy a vegetáció helyreállítását.

A Magyar Államkincstárról szóló 310/2017. (X. 31.) Korm. rendelet értelmében a Magyar Államkincstár az államháztartásért felelős miniszter irányítása alá tartozó, központi hivatalként működő, országos illetékességgel rendelkező, központi költségvetési szerv. A Kincstárt az elnök vezeti. A Kincstár a központi szervekből, a különös hatáskörű, országos illetékességű igazgatási szervekből és a területi szervekből áll. Az agrárpolitikáért felelős miniszter gyakorolja felette az egyes irányítási, felügyeleti, valamint a törvényességi és szakszerűségi ellenőrzési hatásköröket. Kifizető ügynökségként, mezőgazdasági és vidékfejlesztési támogatási szervként, agrárkármentesítési szervként működik. A Közös Agrárpolitika tagállami végrehajtásával összefüggő feladatokat ellátó egyes szervezetek kijelöléséről szóló 168/2014. (VII. 18.) Korm. rendelet értelmében a vármegyei kormányhivatalok európai uniós és nemzeti mezőgazdasági és vidékfejlesztési támogatásokkal összefüggő feladatai tekintetében az egyes irányítási hatásköröket a Kincstár gyakorolja. A Kincstár feladatkörébe tartozik a pénzügyi források felhasználásával kapcsolatos adatrögzítés és feldolgozás támogatása érdekében az Integrált Igazgatási és Ellenőrzési Rendszer működtetése és annak továbbfejlesztése. A Kincstár feladatai közé tartozik továbbá az információszolgáltatás, adattárolás, jelentéstétel, képzés, ügyfél-tájékoztatás. A Kincstár e feladatkörében működteti az ügyfélnyilvántartási rendszert, a Mezőgazdasági Parcella Azonosító Rendszert (MePAR) és az intézkedésekhez kapcsolódó támogatások igazgatási és ellenőrzési rendszerét. A Kincstár további feladatkörébe tartozik a szőlőültetvények országos térinformatikai nyilvántartása, az intervenciók raktárregiszter, a mezőgazdasági és halászati csekély összegű támogatások nyilvántartási rendszere, és a monitoring adat-nyilvántartási rendszer működtetése. A kérelmek benyújtását és a támogatásokhoz történő hozzájutást egyszerűsítendő 2008 óta van lehetőség a kérelmek elektronikus úton történő beadására.

Az agrárigazgatás szervezeti struktúrájának egyik sajátossága, hogy a nem kormányzati szervek széles körű jogosítványokkal rendelkeznek. Ezek a szervezetek alapvetően szakértői, tudományos, kutatási feladatok ellátásával és elvégzésével alapozzák meg a közigazgatási döntéseket, így például a Nemzeti Agrárgazdasági és Innovációs Kutató Intézet (NAIK). A Nemzeti Agrárgazdasági Kamara (NAK) mint az agrárgazdasági tevékenységet folytatók kötelező tagsága elvén alapuló köztestület működik, ugyanakkor 2013-ban szerepköre számos területen megújult, feladatai kibővültek, megerősödtek.⁶⁰ Többek között 2014. január 1-jétől a vármegyei kormányhivataloktól a Nemzeti Agrárgazdasági Kamarához került át a több mint 460 fővel felálló falugazdász-hálózat. A tanácsadás mellett a NAK elsődleges feladatai tagjai érdekeinek érvényesítése.

⁶⁰ CSÁK Csilla (2014): *Agrárpolitika, agrárigazgatás*. Budapest, Nemzeti Közszoigazgatási Egyetem Vezető- és Továbbképzési Intézet. 4.

A szakmaközi szervezetek az uniós jog alapján piacszervezési és piacszabályozási (köz)feladatokat látnak el. A nem kormányzati szervek között speciális szerepet játszanak az agrár-érdekképviseltek. A termelői szervezetek vagy azok társulásai segítenek a mezőgazdasági termelőknek abban, hogy csökkentsék a tranzakciós költségeket, és együttműködjenek a termékeik feldolgozása és forgalmazása során. Az általuk ellátandó gazdasági érdek-képviselési jogosítványokat a gazdasági kamarákról szóló 1999. évi CXXI. törvényben foglaltak alapján gyakorolhatják, amely jogok egyben egyeztetési kötelezettséget is jelentenek a kormányzat számára.⁶¹ Körülbelül 3400 elismert termelői szervezet működik az EU-ban. E szervezetek elsősorban sajátos érdekérvényesítési (lobbi-) tevékenységet folytatnak az EU illetékes szerveinél. A legnagyobb szervezet a COPA (Mezőgazdasági Szakmai Szervezetek Bizottsága) és a COCEGA (Mezőgazdasági Szövetkezés Általános Bizottsága), amelyek az egyéni termelői érdekek és a szövetkezeti termelői érdekek képviselését látják el.⁶²

3. A termőföldvédelmi szabályozás alapfogalmai

A termőföldvédelemnek két oldala, vonatkozása van: a mennyiségi *földvédelem* és a minőségi aspektust jelentő *talajvédelem*. A földvédelem tárgyának egyfelől a földet mint környezeti elemet, másfelől (szűkebb értelemben) a termőföldet mint termelési tényezőt tekinthetjük. A termőtalaj mennyiségi és minőségi szempontból is „korlátos jószág”, ezért a szerepe folyamatosan felértékelődik a jövőben. A talajvédelem célja a termőföld termékenységének és minőségének megóvása, fizikai, kémiai és biológiai romlásának megelőzése, illetőleg elhárítása. A talaj védelme az állam és a földhasználó, valamint a beruházó és az üzemeltető közös feladata, amelyet közvetlenül a földhasználó valósít meg.

A talaj fogalmának definiálására több megközelítést is alkalmaz a szakirodalom, a tudományos alapokon nyugvó meghatározások diszciplínánként változnak. A jogszabályi definíciók annak érdekében, hogy megfeleljenek a fenntarthatóság alapelveinek, bizonyos szempontból korszerűsítésre szorulhatnak. A fogalomelemzést a hazai jogi megfogalmazással kezdjük. A magyar jogszabályok meghatározzák mind a talaj, mind a termőföld fogalmát.

Az Alaptörvény P) cikke alkotmányos védelem alá helyezi a természeti erőforrásokat, kiemelve közülük a termőföldet, amelynek védelmét, fenntartását és megőrzését az állam és mindenki kötelezettségévé tette. Horváth szerint⁶³ az említett, a nemzet közös örökségét képező védett jogi tárgyak védelmi rezsimjeikkel metonimikusan egybeforrnak, alaptörvényi hivatkozási helyet alkotva erősítik azokat. Az állam számára a P) cikk objektív intézményvédelmi kötelezettséget jelent, amely kiterjed a talajra is, amely a kiemelt természeti elemeket mintegy összekötő kapocsként fogja át. Az Alaptörvény a termőföldet mint természeti erőforrást a jövő generációi számára helyezi alkotmányos védelem alá.⁶⁴ Az Alkotmánybíróság 16/2015. (VI. 5.) AB határozatában kiemelte, hogy ez a kötelezettség nemcsak az államot, hanem a civil társadalmat és minden állampolgárt is terhel. Kurucz⁶⁵ szerint a most élő nemzedék a természeti erőforrások igazságos megosztása elvének jegyében akkor jár el megfelelően, ha a talajt a jó gazda gondosságával használja. Az Alaptörvény P) cikke mentén a földvédelem mint természeti erőforrás védelme környezeti elemre és azon belül értelmezhető

⁶¹ MIKÓ 2021, 113.

⁶² Copa Cogeca. <https://copa-cogeca.eu/> (2024. 10. 14.)

⁶³ HORVÁTH Gergely (2009): Az agrár-környezetvédelmi jog földvédelmi részterületének „tárgyi és területi” hatálya, In BOBVOS Pál szerk.: *Reformator iuris cooperandi: Tanulmányok Veres József professzor 80. születésnapjára*. Szeged, Pólay Alapítvány. 40-41.

⁶⁴ FODOR László – ZÁGONI Miklós – PÁNOVICS Attila (2008): A jövő nemzedékek jogai. *Fundamentum*, 12. évf. 1. sz. 47–58.

⁶⁵ KURUCZ Mihály (2018): A termőföld, mint környezeti tárgy védelme és beilleszkedése a vidékfejlesztés jogi eszközrendszerébe, In SZALMA József szerk.: *A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken 2016*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó. 127-172.

termelési tényezőre vonatkozik, és így épülhetnek rá a földtulajdonjogot és földhasználati jogot terhelő és mindenkit jogosító közjogi korlátozások. A föld (sokféle rendeltetése és szűkössége miatt) a használatánál és védelménél közérdekű funkciókhoz kötött, ezek közül kiemelkedik a földtulajdon szociális funkciója, az élelemtermelés – pontosabban a népélelmezés – közszükséglete címén.⁶⁶ Ebben a szabályozási megközelítésben a termőföld „mint környezeti elem extern tényezőként tekinthető a földhasználat szabályozása folyamatában, következésképpen szembesíthető külső tényállási elemként a földtulajdonos és földhasználó jogival, illetőleg jogos érdekeivel szemben”.⁶⁷ A talajfedés (a termőföld tulajdon százalékos arányban történő beépítése) ebben a megközelítésben kerülhet tiltás alá, akár a földtulajdonos akaratával szembemelve is. Az Alkotmánybíróság egymással összefüggésben értelmezte a 16/2015. (VI. 5.) AB határozatában a Nemzeti Hitvallás rendelkező részét, a fentebb ismertetett P) cikket, valamint a XX. cikk (1) bekezdését. A XX. cikk (1) bekezdés szerint mindenkinek joga van a testi és lelki egészséghez, ennek érvényesülését Magyarország többek között (genetikailag módosított élőlényektől mentes mezőgazdasággal, az egészséges élelmiszerekhez és az ivóvízhez való hozzáférés biztosításával stb.) a környezet védelmének biztosításával segíti elő. Ezek tartalmát összevetve az Alkotmánybíróság meghatározza, hogy tulajdonképpen mit jelent a környezetvédelem mint állami és állampolgári kötelezettség: „1. védelem, 2. fenntartás, 3. jövő nemzedékek számára történő megőrzés. Az állami kötelezettség tehát önálló szabályozást nyert és hangsúlyt kapott az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdésében. Az Alaptörvény jelentős előrelépése a kötelezeti kör kiterjesztése. Amíg az Alkotmány alapján a környezetvédelemben csak az állam kötelezettségek voltak hangsúlyosak, addig az Alaptörvény „mindenki” – így a civil társadalom és minden egyes állampolgár – kötelezettségéről beszél. [...]” A természetvédelmi és a gazdasági megfontolások szükségképpen egymással versengő szempontokat jelentenek, hiszen a természetvédelem megvalósítása az állam szempontjából mindig egyfajta önkorlátozást feltételez, ami egy gazdasági szemléletű és profitorientált szervtől nem várható el. A természetvédelmi szempontok nem megfelelő érvényesítése, másodlagossá válás a földkivonás és a majdani talajfedés terén pedig olyan hosszútávon jelentkező negatív externáliákat, társadalmi költségeket, illetve károkat okozhat, amelyek ellentétesek az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdésében foglalt, valamint a XXI. cikk (1) bekezdésében foglaltakkal.

A magyar szabályozásban az Alaptörvény kötelezése és felhatalmazása alapján a földvédelem általános, keretjellegű előírásait a környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény (Kvt.) tartalmazza. A Kvt. egységes védelmet biztosít a környezeti elemeknek önmagukban, egységükben, valamint a köztük lévő kölcsönhatásoknak. A Kvt. előírásai alapján⁶⁸ minden környezeti elemet önmagában, a többi környezeti elemmel alkotott egységben és az egymással való kölcsönhatás figyelembevételével kell védeni. A környezeti elemek védelme egyaránt jelenti azok minőségének, mennyiségének és készleteinek, valamint az elemeken belüli arányok és folyamatok védelmét. Az egyik környezeti elem igénybevételének, illetve terhelésének megelőzése, csökkentése vagy megszüntetése céljából nem engedhető meg más környezeti elem károsítása, szennyezése. A föld védelmét a 14. § (1) bekezdése tartalmazza: [a] föld védelme kiterjed a föld felszínére és a felszín alatti rétegeire, a talajra, a kőzetekre és az ásványokra, ezek természetes és átmeneti formáira és folyamataira. A föld védelme magában foglalja a talaj termőképessége, szerkezete, víz- és levegőháztartása, valamint élővilága védelmét is. A Kvt. tehát a talaj fogalmát nem definiálja, azonban külön nevesíti azt, illetve a kőzeteket és az ásványi anyagokat, ezek természetes és átmeneti formáit,

⁶⁶ TANKA Endre (2018): Mit tehet a hazai jog a fenntartható talaj- és földvédelem megalapozásáért? *Gazdaság és Jog*, 26. évf. 1-2. sz. 18-25.

⁶⁷ KURUCZ Mihály (2017): A földvédelem a vidékfejlesztés jogi eszközrendszerében. *Államtudományi Műhelytanulmányok*, 19. sz. 237-287.

⁶⁸ Kvt. 13. § (1) bek.

folyamatait mint a védelem tárgyait. A talajra vonatkozóan védeni rendeli kifejezetten a talaj termőképességét, a szerkezetét, a víz- és levegőháztartását és az élővilágát. A föld védelme kiterjed a felszíni és a felszín alatti rétegekre. A Kvt. 15. § (1) bekezdése alapján a föld felszínén vagy a földben olyan tevékenységek folytathatók, ott csak olyan anyagok helyezhetők el, amelyek a föld mennyiségét, minőségét és folyamatait, a környezeti elemeket nem szennyezik, károsítják. A Kvt. 23. §-a szerint az élővilág védelme feltételezi az ökológiai rendszer természetes folyamatainak, arányainak és működésének, a működőképesség feltételeinek ismeretét, mert mindezekre tekintettel kell az élő szervezet, az életközösség és az élőhely védelmét biztosítani. E megközelítésnek természetes velejárója az az elvárás, hogy kerüljük az élővilág igénybevételekor az életközösségek természetes folyamatainak és a biológiai sokféleségnek károsítását, illetve a funkciók veszélyeztetését. A Kvt. 6-8. §-ai általános kötelezettségként fogalmazzák meg a megelőzés és az elővigyázatosság elvének alkalmazását, így a környezethasználat általános kötelezettségként terheli a környezet veszélyeztetésének és károsításának elkerülése, a bekövetkezett környezetkárosodás megszüntetése és a károsodott környezet helyreállítása. A környezethasználat megszervezésével és végzésével szemben elvárás, hogy a környezet igénybevétele és -terhelése a legkisebb mértékű legyen, a szennyezést és károsítást – a leghatékonyabb megoldás, illetve az elérhető legjobb technika alkalmazásával – megelőzze. Ha a termőföldet mint környezeti elemet védjük, hiszen az a földhasználóval szemben is egyfajta externalitásként jelentkezik, „a földhasználó olyan speciális, természeti meghatározottságú anyagot használ fel a termelési folyamatban, amely természeténél fogva szükségszerűen közvetlen és szerves kölcsönhatásban áll más, ugyancsak természeti meghatározottságú elemekkel, mint a víz, a levegő, a szomszédos talajok”.⁶⁹ A környezeti hatásterület szerinti más földhasználók, úgynevezett harmadik személyek jelenléte adja az ő jogos érdekeiknek figyelembevételét, „ennek folytán a földtulajdonjog, illetőleg a földhasználati jog tartalmának korlátozását, amely korlátozás lehet magán-, illetőleg közjogi gyökerű egyaránt”.⁷⁰

Kurucz Mihály szerint⁷¹ környezetjogi szempontból a jogkorlátozás igénye veti fel, hogy a földvédelem tekintetében megkülönböztessük a földhasználat, a föld igénybevétele és terhelése, a föld szennyezése és károsítása, továbbá veszélyeztetése, mint antropogén beavatkozás fokozatait, illetve az ezek nyomán beálló állapotváltozás fokait, mint az igénybevettség, hatás, szennyezettség és károsodás állapotjellemzőit. A megelőzésre és elővigyázatosságra vonatkozó normatív kategóriák alapvető fontosságúak a földhasználati magatartásokat értékelő és elkülönítő rendszerben, de nem adják meg azokat az emissziós és immisziós határértékeket, amelyek a károsító magatartások nyomán környezetvédelmi reakciót váltanak ki mind az emissziós, mind az immisziós relációkban. Ennek az is oka, hogy nem tudjuk, nem ismerjük többnyire az adott talajok – még az úgynevezett becslőjárásokba soroltak – kvázi természetes állapotát, háttérállapotát sem, mivel ennek rendszeres vizsgálata sporadikusan történik. Itt válik érthetővé a talaj természettudományos fogalmának a jogi közgondolkodásba, illetve a normatív szabályozásba történő beépítésének fontossága. A határértékek meghatározása mindenképpen megköveteli a talajtani szakemberek bevonását a hazai talajvédelmi szabályozás jobb kialakítása érdekében.

A talaj definícióját elsősorban a termőföld védelméről szóló 2007. évi CXXIX. törvény (Tfvt.) tartalmazza. A talaj „a földfelszín legfelső, laza, termékeny rétege, amely képes növényi élet fenntartására, termékenyítő képességének fenntartása és védelme érdekében jogszabályban

⁶⁹ KURUCZ Mihály (2000): *A víz- és földvédelmi jog vázlatja*. Budapest, ELTE Jogi Továbbképző Központ. 145.

⁷⁰ KURUCZ Mihály (2018): A termőföld, mint környezeti tárgy védelme és beilleszkedése a vidékfejlesztés jogi eszközrendszerébe, In SZALMA József szerk.: *A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken 2016*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó. 127-172. 146.

⁷¹ KURUCZ (2018), 145.

meghatározott módon védelemre szorul”.⁷² Eszerint a talaj feltételesen megújuló természeti erőforrás, amely egyben a mezőgazdasági termelés, az erdőgazdálkodás alapvető termelőeszköze, a Föld szilárd felszínének élő közege, amelynek a legfontosabb tulajdonsága a termékenység.⁷³ Ez megfeleltethető a leginkább elterjedt agronómiai meghatározásnak is, amely szerint a talaj a Föld legkülső szilárd burka, alapvető tulajdonsága a termékenysége, vagyis az a képesség, hogy kellő időben és a szükségelt mennyiségben képes ellátni a növényeket vízzel és tápanyaggal.⁷⁴ Ezen fogalommeghatározásokból kitűnik, hogy hagyományosan mind a jogi, mind a talajtani szakirodalom a talaj termékenységet (biomassza-termelési képességet) tekintik elsődlegesen védendőnek (szinte kizárólagos fontosságúnak).⁷⁵ A talajtan kiemelkedő hazai képviselője, Várallyay György⁷⁶ megfogalmazásában a talaj olyan feltételesen megújuló természeti erőforrás, amely a napenergia, a légkör, a domborzat, a felszíni és a felszín alatti vízkészletek, illetve az élővilág hatásait átalakítva nyújt termőhelyet a növények számára, ily módon a mezőgazdaság legfontosabb termelési feltétele. Ezen meghatározás szerint talajnak tekinthető minden laza szövetű kőzet, amely növénytermesztésre önmagában is alkalmas. Ezt a megközelítést terjeszti ki a nemzetközi szabványügyi szervezet (ISO), amelynek ISO 11074–1:2005 szabványa szerint szintén a talajok körébe tartoznak a mélyebb, laza szövetű rétegek is a talajvíz kivételével. A környezetvédelemben az MSZ 21470–1:1988 szabványt tekintik irányadónak, amely szerint a talaj a Föld, mint környezeti elem felszíne és felszín közeli rétege.⁷⁷ A magyar szabályozás szerinti talajmeghatározásból a talaj mélységi kiterjedése – milyen mélységig védjük a talajt – közvetlenül nem vezethető le, de a talajtan alapján megállapítható a talaj tárgyi terjedelme a jog szerint. Nevezetesen mindaddig, amíg a talajszelvény élő közeget jelent, azaz biológiai aktivitás kimutatható, addig a jog értelmében vett talajfogalomról van szó.

A termőföld fogalmát szintén a Tfv. szabályozza a következőképpen: „az a földrészlet, amely a település külterületén fekszik, és az ingatlan-nyilvántartásban szántó, szőlő, gyümölcsös, kert, rét, legelő (gyep), nádas vagy fásított területművelési ágban van nyilvántartva”.⁷⁸ Ennek a fogalommeghatározásnak a lényege, hogy a termőföld olyan mezőgazdasági művelés alatt álló földterület, amely alkalmas mezőgazdasági termelésre, és e célra használják. A termőföldvédelem kiindulópontja az, hogy a termőföld rendeltetése a mezőgazdasági hasznosítás, ami – ha megfelelően végzik – a talaj minőségének fenntartását, illetve megújulását eredményezi. A mennyiségi földvédelem első szintje a földhasználati kötelezettség, illetőleg annak formáinak szabályozása. Ennek megfelelően a földvédelmi szabályozás elsőként a közjogi földhasznosítás kötelezettségét szabályozza. A földhasznosítási kötelezettség célja „a talaj in situ megőrzése”, ennek alárendelten minden olyan földfelszínre kiterjed, ahol a talajfedettséget eredményező más célú használat nem alakul ki. A mennyiségi talajvédelem második szintje a termőföld (talaj) művelési ága változtatásának szabályozott keretek közé terelése.⁷⁹ Ennek megfelelően szerkezetileg a földhasznosítási kötelezettség szabályozása mellé kerül. A földhasználónak a föld talaját nemcsak rendeltetésszerűen, de a

⁷² 2007. évi CXXIX. törvény 2. § 16. pontja.

⁷³ GYURÁN Ildikó – OLAJOS István (2012): Magyar Nemzeti Jelentés – Földhasználat és földvédelem a tagállamok jogában. *Agrár- és Környezetjog*, 7. évf. 12. sz. 79-107.

⁷⁴ MÁTÉ Ferenc – TÓTH Gergely (2005): A földértékelés tendenciái. In STEFANOVITS Pál – MICHÉLI Erika szerk.: *A talajok jelentősége a 21. században*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ. 331-343.; továbbá a talaj hazánkban elfogadott definiálásáról szóló alapmű Stefanovits Pál által 1975-ben írt *Talajtan* című tankönyv. STEFANOVITS Pál (1975): *Talajtan*. Budapest, Mezőgazdasági Könyvkiadó, Budapest.

⁷⁵ A témáról lásd bővebben: TANKA Endre (2017): *Földrablások a világban és magyar földvédelem*. Budapest, Püski. 1-50.

⁷⁶ VÁRALLYAY 2002.

⁷⁷ (Szalai, 2011)

⁷⁸ 2007. évi CXXIX. törvény 2. § 19. pontja.

⁷⁹ KURUCZ 2018.

művelési ághoz kötöten kell használnia. A törvény szabályozza az állam tevékenységét is, például talajvédelmi hatóság működtetése, talajvédelmi információs és monitoring rendszer üzemeltetése. A Tfv. meghatározza a talajvédelmi hatósági engedélyéhez kötött tevékenységeket, a talajvédelmi szakértőkre vonatkozó általános szabályokat, valamint azokat a tevékenységeket, amelyekhez a hatósági döntést megalapozó, talajvédelmi szakértő által készített talajvédelmi terv szükséges. A jogalkotó a Tfv.-t a 2013. évi CLXIX. törvénnyel módosította. Az új, egységes szabályalkotás helyett a módosítás vitatható megoldás, mivel a föld és talajvédelem más jogszabályoknak is a tárgya szétszórtan. A jogalkotó azok szemléletén és a kategóriáin nem változtatott, hanem csak azok hatályát ismerte el, illetve zárta ki a saját szabályozásából, így például a Tfv. hatálya nem terjed ki a belterületi termőföld védelmére és ennél a mellékhasznosítás kötelezettségére. (Zöld utat adva ezzel a belterületi földeknek a művelésből való akadálytalan, végleges kivonásához és ingatlaná alakításához.) Tanka⁸⁰ szerint a jogalkotó azzal, hogy nem alakított ki új védelmi rezsimet a talaj minőségi és mennyiségi megmaradása érdekében, nem érte el, hogy a hazai jogrend egységes rendezőelvek és jogi fogalmak alapján teljesítse a föld- és talajvédelmet, feladva azt, miszerint a Tfv. minden védelmet igénylő föld- és ingatlanviszonyra kiterjedő kódexe (általános és különös része) legyen a földvédelemnek.

A termőföldvédelmi törvény védelmi mechanizmusát vizsgálva alapvető kérdés merül fel: a földet mint agrártermelési tényezőt vagy mint környezeti elemet védi? Kurucz⁸¹ szerint a Tfv. nem tekinti szabályozását a föld mint környezeti elem védelmének, mivel a Kvt.-hez képest a Tfv. tartalmát tekintve elsődlegesen nem környezetvédelmi, hanem gazdálkodási tényezőként és eszközként védi a földet,⁸² háttérben gazdasági szempontokkal, amelyekhez környezetvédelmi megfontolások is kapcsolódnak. A törvény értelmező rendelkezése (ahogy azt a talaj fogalmánál részletesen is elemeztük) a talajt olyan feltételesen megújuló természeti erőforrásként kezeli, amely a mezőgazdasági termelés és az erdőgazdálkodás alapvető termelő eszköze és a legfontosabb tulajdonsága a termékenység. A Tfv. a talajon belül megkülönbözteti a humuszos termőréteget, ami a talaj felső rétege, biológiailag aktív és szerves anyagot tartalmaz, amelynek megőrzését a földhasználó kötelezettségévé teszi, azonban nem tesz különbséget a talaj élő és holt szerves anyaga között. Ezek szerint a föld mint termelési tényező a termőföld tőketermékként értelmezett, ebből következik, hogy a tőkehasznosítás során eljáró gazdával mint földhasználóval vagy földtulajdonossal szemben, aki esetlegesen károsítja a művelésében tartott földet, más eredetű és jellegű magánjogi korlátozásokat lehet érvényesíteni, de semmiképpen sem lehet közjogi korlátozásokat alkalmazni. A föld környezeti elemként bújik ki a termelési tényezőként termőföldet használó hatalmassági köréből, és mint mindenkit, a jelen és jövő generációi életfeltételeit egyaránt érintő, következképpen a polgári jogi tulajdonossal, más földhasználóval szemben is a – jelen és jövőbeni – közösséget védendő különleges dologként jelenik meg. A Tfv.-beli deklaráció azonban a föld védelmét a környezetvédelemtől függetleníti, a szabályozást légüres térbe helyezi, és a védelmi rezsimet a mezőgazdasághoz kötötté teszi. Kurucz⁸³ szerint amennyiben a termőföldet termelési tényezőként védjük, nem tudunk arra a kérdésre választ adni, mit és miért védünk a földtulajdonossal és a földhasználóval szemben. A tulajdonos, illetőleg a földhasználó uralma alatt lévő termelési tényező rendeltetésszerű használata mint gondossági magatartási mérték a termelési célfüggvény által meghatározott. A föld igénybevétele a termelt növények gazdaságos előállításának céljára történik, így idegen anyagokkal való terhelése, azaz az anyagbevitel a termelés, termesztés folytán keletkező új dolgok anyagkivételéhez szükséges fedezetet teremt meg. A földhasználó ebben a magatartási folyamatban célszerűen és

⁸⁰ TANKA 2018.

⁸¹ KURUCZ 2018.

⁸² Tfv. 1. § (4) bek. b) pontja.

⁸³ KURUCZ 2018.

okszerűen viselkedik, és hogyha az uralma alatt tartott és rendelkezésére álló termelési tényezőt rongálja, azt önkárokozó magatartásként lehet értékelni. Az önkárokozásnak ez a formája nem tiltott cselekmény, önmagától a károkozót nem kell megvédeni. Ezzel szemben a földművelési módok meghatározása, a környezetszennyezés elleni védekezés, a természetközeli földterületek drasztikus csökkenése a tulajdonjog alapját képező tulajdonosi privátautonómia – közérdekből történő – korlátozásához vezetnek. A földtulajdoni, illetve földhasználati monopóliumok ellensúlyozása miatt a föld- és talajvédelemnek a földtulajdon szociális kötöttségét koncentráltan kifejező jogintézménynek kell lennie. Az összhang megteremtése a környezeti célok, illetőleg a tulajdonvédelmi célok között nem könnyű. A földhasználó talajvédelmi kötelezettségeinek kikényszerítését azonban nyomatékosítani kell, ennek egyik eszköze lehet a jogellenes magatartások szankciójának szigorítása a talajkárosítással szembeni visszatartó erő fokozása érdekében.

4. Záró gondolatok

A talaj állapotának romlása a növekvő környezeti terhelés következtében nagyon gyors lehet, míg kialakulási és regenerációs folyamatai rendkívül lassúak, ezért megőrzése a környezetvédelmi igazgatás és a mezőgazdasági szakpolitika egyik legfontosabb közös feladata, amely az állam, a földtulajdonos és a földhasználó, valamint az egész társadalom részéről megkülönböztetett figyelmet igényel, átgondolt és összehangolt intézkedéseket tesz szükségessé. A hosszú távú közösségi érdekek és a rövid távú egyéni érdekek összehangolása csak az állam tudatos szerepvállalásával valósítható meg, a megfelelő intézkedések meghozatalához azonban szükség van az állami szabályozási tevékenység hatásainak vizsgálatára.

A tanulmányban részletesen elemzett Tfv-t. a termőföld védelmét két csoportra osztja: a mennyiségi védelmet (földvédelem) és a minőségi védelmet (talajvédelem) célzó előírásokra. A jelenlegi definíciók alapvetően nem felelnek meg a fenntarthatóság kritériumainak, azonban a talaj funkcionális és ökológiai szerepének hangsúlyozásával lehetne javítani azokat. Pozitívum, hogy a talajt mint természeti erőforrást definiálja a jogalkotó, amelyeket védeni kell a termékenység és a biológiai funkciók megőrzése érdekében, azonban nem hangsúlyozzák kellően a talaj biodiverzitásának megőrzését és az ökoszisztéma-szolgáltatások védelmét, amelyek alapvetőek a fenntarthatóság szempontjából. A jogszabályi szövegek keveset mondanak a talajdegradáció megelőzéséről, például az erózió, szikesedés, savanyodás vagy szennyezés kérdéséről. Nincs külön említés a talaj szerepéről a klímaváltozáshoz való alkalmazkodásban és a szénmegkötésben. A korszerűbb megközelítés magában foglalhatná a talaj ökoszisztéma-szolgáltatásainak megőrzését, a biodiverzitás támogatását, valamint a talajminőség és talajegészség fogalmát is, amelyek mind kulcsfontosságúak a fenntartható mezőgazdasági gyakorlatok szempontjából.

A jövőben a magyar termőföldvédelmi igazgatásnak a természeti erőforrások fenntartható használatát és védelmét kell céloznia, különösen a termőföld megőrzésére, minőségének fenntartására és a mezőgazdasági termelés hosszú távú fenntarthatóságára összpontosítva. A termőföld védelme alapvető környezetvédelmi és gazdasági érdek, mivel a mezőgazdasági termelés alapját képező földek állapota közvetlenül befolyásolja az ország élelmiszer-ellátását és ökológiai egyensúlyát.

Absztrakt

A fenntarthatóság és a jog kapcsolatának vizsgálata napjaink egyik legfontosabb társadalmi és jogelméleti kihívása. Jelen tanulmány a fenntarthatóság jogi elméleti alapjait elemzi hármas bontásban: (i) természetjog, (ii) pozitív jog és (iii) metajurisztika. A természetjogi megközelítés alapján az embernek kötelessége és felelőssége, hogy a jövő generációja számára megőrizze a természetet és a környezetet, társadalmi szinten pedig az igazságosságot és az emberi méltóságot alapvető értékeknek tekinti. A pozitív jog keretében az alkotmányjog, a közigazgatási jog, a környezet- és természetvédelmi jog, valamint a nemzetközi és európai uniós jog relevanciáját tárgyalja, hangsúlyozva a különböző jogágak szerepét a fenntarthatósági célok megvalósításában a tételes jogból példákkal alátámasztva. A metajurisztika fejezet igazságossági kérdéseket vet fel, mint a generációk közötti egyenlőség, a kiszámíthatóság és a méltányos teherviselés, valamint a vállalati társadalmi felelősségvállalás jelentősége. A cikk célja tehát, hogy átfogó képet adjon a jogi keretek elméleti alapjairól és azok gyakorlati alkalmazásáról a fenntarthatóság érdekében.

Kulcsszavak

fenntarthatóság, jog, közigazgatás, alkotmányosság, környezetvédelmi jog, Európai Unió, metajurisztika, igazságosság, vállalati társadalmi felelősségvállalás

1. Bevezetés

A fenntarthatóság fogalma az elmúlt öt évtizedben egyre nagyobb hangsúlyt kapott a globális diskurzusban. A környezeti kihívások, a társadalmi egyenlőtlenségek és a gazdasági növekedés korlátai egyre sürgetőbbé teszik, hogy olyan rendszereket alakítsunk ki, amelyek képesek kielégíteni a jelen generáció igényeit anélkül, hogy veszélyeztetnék a jövő generációk lehetőségeit. Ennek megvalósítása komplex feladat, amelynek során a jogi szabályozásnak kiemelt szerepe van.

Az 1987-es Brundtland-jelentésben a fenntarthatóság (*sustainability*) az emberiség jelen szükségleteinek kielégítése, a környezet és a természeti erőforrások jövő generációk számára történő megőrzésével együtt.⁸⁵ Ez a meghatározás két kulcsfogalmat tartalmaz. Az egyik a szükségletek (*needs*), különösen a világ szegényeinek (*world's poor*) alapvető szükségletei, amelyeknek elsőbbséget kell adni; a másik a technológia és a társadalmi szervezethez való képességének korlátai által a környezet jelenlegi és jövőbeli szükségletek kielégítésére való képességének korlátai (*limitations on the environment's ability*).⁸⁶ Tehát a fenntarthatóság egy olyan állapot,

⁸⁴ Dr. Vértesy László tanszékvezető, habilitált egyetemi docens, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Agrár- és Élelmiszergazdasági Intézet, Közgazdasági és Természeti Erőforrások Tanszék; Nemzeti Közszerzői Jogi Intézet, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Lőrincz Lajos Közigazgatási Jogi Tanszék.

A tanulmány az OTKA 135 979. számú projekt (Fenntarthatóság és jog/Sustainability and Law) keretében, a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, az OTKA (NFKFI-1) pályázati program finanszírozásában valósult meg. Vezető kutató/principal investigator: Dr. Koi Gyula PhD, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Közigazgatási Jogi Tanszék.

⁸⁵ CARADONNA, Jeremy L. (2022): *Sustainability: A history*. Oxford University Press.

⁸⁶ Brundtland Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. UN. 1987. Chapter 2: Towards Sustainable Development. Gro Harlem Brundtland, volt norvég miniszterelnök, a Környezetvédelmi és Fejlesztési Világbizottság (World Commission on Environment and Development, WCED) elnöke: Sustainable development is a development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs. It contains two key concepts within it: - The concept of

amelyben a környezeti, társadalmi és gazdasági folyamatok hosszú távon is képesek fenntartani magukat. A fogalom a jövő nemzedékek igényeinek figyelembevételével történő fejlődést hangsúlyozza, úgy, hogy a jelenlegi igényeket is kielégíti, anélkül, hogy csökkentené a jövőbeli lehetőségeket. Bár mára – az *eco*, *green*, *bio*, *smart* mellett – az egyik leggyakrabban használt fogalomká vált, azonban jelentését és alkalmazhatóságát sokszor különböző kontextusokban eltérően értelmezik és használják.

A fenti definíció alapján a fenntarthatóság három fő dimenzióját szokás még említeni. A környezeti dimenzió tartalma a természeti erőforrások fenntartható és felelős használata, az ökológiai rendszerek védelme, a biológiai sokféleség megőrzése, a szennyezés csökkentése és az éghajlatváltozás elleni küzdelem. A társadalmi dimenzió célja az egyenlőség, az igazságosság, a kohézió, az erőforrás-elosztás vagy azok hozzáférhetővé tétele, a társadalmi kohézió és az emberi jogok biztosítása.⁸⁷ A gazdasági dimenzió pedig arra utal, hogy a gazdasági rendszerek – növekedésük mellett – hosszú távon is működőképeseek és stabilak maradjanak, miközben figyelembe veszik a környezet korlátait és a társadalmi egyenlőség kérdéseit, a munkahelyteremtést és a szegénység csökkentését. Egy másik lehetőség a tematikus megközelítés, lásd Pieraccini és Novitz által alkalmazott helyek a kereskedelem és a vállalatok szerint;⁸⁸ vagy Mauerhofer, Rupo, Tarquinio szerkesztésében a kormányzati kihívások, a túlfogyasztás, növekedési határok, vállalati felelősség, termelés, emberi jogok, NGO-k, biodivezitás, bio-üzemanyagok, invazív fajok, tengerek, klíma és energia, mezőgazdaság, élelmiszer szerint.⁸⁹

Ezek a dimenziók és kérdések egyre inkább összefonódnak a jogi szabályozással. A fenntarthatósági célok eléréséhez elengedhetetlen a szabályozási keretek átalakítása, amelyeket a jog eszközei biztosítanak. Az egyik ilyen önmagában a normaalkotás, a szabályozás. A jogi normák határozzák meg azokat a kereteket, amelyeken belül a gazdasági és társadalmi tevékenységek zajlanak. A közjog számos területe: a környezetvédelmi jog, a természetvédelmi jog, valamint a munkajog és a fogyasztóvédelmi jog mind olyan jogterületek, amelyek közvetlenül vagy közvetve a fenntarthatóságot szolgálják. A közigazgatási jogalkalmazás keretében a hatóságok feladata az engedélyezés (előzetes kontroll), illetve az ellenőrzés során a jogszabályok betartásának vizsgálata és a jogsértések szankcionálása (utólagos kontroll). A jogi eszközökkel továbbá olyan gazdasági ösztönzőket lehet meghatározni, amelyek a környezetbarát és társadalmilag felelős magatartást támogatják. Ilyenek például az adókedvezmények, a támogatások és az újabban egyre kedvelt zöld hitelek, ESG befektetések.⁹⁰ Végezetül a különféle peres eljárások jogi úton lehetőséget biztosítanak a környezeti károk és a társadalmi igazságtalanságok orvoslására.

A fenntarthatóság és a jog kapcsolatának vizsgálatához számos elméleti keretrendszer áll rendelkezésre. A tanulmány számára a természetjog, a jogi pozitivizmus és az erkölcsi filozófia is fontos szerepet játszik a fenntarthatóság jogi dimenziójának megértésében. Aquinói

'needs', in particular, the essential needs of the world's poor, to which overriding priority should be given; and - The idea of limitations imposed by the state of technology and social organization on the environment's ability to meet present and future needs. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> (2024. 10. 01.)

⁸⁷ EKARDT, Felix (2024): Ethics and Law of Sustainability – Especially of Freedom, Human Rights, Democracy, and Balancing in a Reinterpreted Perspective, In *Sustainability: Transformation, Governance, Ethics, Law*. Cham, Springer International Publishing. 113-230; EKARDT, Felix (2019): *Sustainability: transformation, governance, ethics, law*. Springer.

⁸⁸ PIERACCINI, Margherita – NOVITZ, Tonia (2020): *Legal perspectives on sustainability*. Bristol University Press.

⁸⁹ MAUERHOFER, Volker – RUPO, Daniela – TARQUINIO, Lara (2020): *Sustainability and Law - General and Specific Aspects*. Springer International Publishing.

⁹⁰ BOROS Anita – LENTNER Csaba – NAGY Vitéz – TÖZSÉR Dávid (2023): Perspectives by green financial instruments – a case study in the Hungarian banking sector during COVID-19. *Banks and Bank Systems*, Vol. 18. No. 1. 116-126. [http://dx.doi.org/10.21511/bbs.18\(1\).2023.10](http://dx.doi.org/10.21511/bbs.18(1).2023.10)

Szent Tamás megfogalmazásban a jog (*ius*) erkölcsi erő arra, hogy birtokoljunk olyasvalamit, ami igazságosan kijár nekünk, illetve követeljünk, megtegyünk vagy elmulasszunk, valamint mások beavatkozásától szabadon vagy valakiért, valamiért helytálljunk.⁹¹ A törvény pedig (*lex*) a közjóra irányuló ész-rend, a tetteknek valamiféle szabálya vagy mértéke, amely az embert cselekvésre indítja vagy a cselekvéstől visszatartja.

2. Természetjog

A természetjog az erkölcs és a jog kapcsolatát vizsgálja, és az emberi természetből származtatott alapelvekre épít. Eszerint minden emberi cselekvésnek összhangban kell lennie a természetes erkölcsi törvényekkel. Ez a jog nem emberi alkotás, hanem az emberi természetből, illetve egy felsőbb hatalomból (például Istentől) fakad. Az ókori filozófusok, mint például Arisztotelész, már felismerték az ember és a természet közötti kölcsönös függőséget. A természetjogot (*φυσει δικαιο*) az emberi értelem által felismerhető, állandó és változatlan igazságként fogták fel. A keresztény természetjog más, Aquinói Szent Tamás a természetjogot Isten által az emberi szívbe ültetett törvényként értelmezte. A természettörvény (*lex naturalis* ≈ *φυσει δικαιο*) értelemnek Istentől belénk oltott fénye, amellyel felismerjük, hogy mit kell tennünk és mit kell kerülnünk. Az értelmes természetben gyökerező emberi törvénytudat, a felismert és a szabad követésre felszólító emberi természetes hajlamokkal (erkölcs) azonos.⁹² A természettörvény nem megfogalmazott törvény, ez azonban nem zárja ki a megfogalmazást. A fenntarthatóság szempontjából fontos, hogy Aquinói Szent Tamás hangsúlyozta az ember felelősségét a teremtett világ iránt. A 17-18. században a racionalista természetjog képviselői, mint például Hugo Grotius, Samuel Pufendorf és Christian Wolff, a természetjogot az emberi értelem által felismerhető, racionális alapelvek összességének tekintették. A fenntarthatóság szempontjából fontos, hogy ezek a filozófusok hangsúlyozták az egyetemes emberi jogokat és a társadalmi szerződés fontosságát. A 20. században a természetjog újraéledt, különösen a pozitívizmus kritikájának hatására. Gustav Radbruch, John Finnis, Verdross és Kaufmann a jog pozitív és természetes elemeinek összekapcsolására törekedtek. Radbruch formulája szerint például a törvényes jogtalanság olyan nagy mértékben igazságtalan, hogy nem tekinthető érvényes jognak. Ez a megközelítés a fenntarthatóság szempontjából azért fontos, mert felhívja a figyelmet arra, hogy a pozitív jognak mindig összhangban kell lennie a magasabb rendű igazságszolgáltatási elvekkel. Tehát a természetjog érvényessége abban rejlik, hogy megfelel ezeknek a magasabb rendű törvényeknek, normáknak és eszméknek. Mára a kifejezést kissé átfordítva, átértelmezve a természet jogait (*rights of nature*) is hangsúlyozzák.⁹³

A természetjog alapvető elve, hogy az emberi jogalkotás nem lehet ellentétes a természet rendjével és az emberi méltósággal. A fenntarthatóság és a természetjog fogalmai, bár különböző történelmi és filozófiai gyökerekkel rendelkeznek, mélyen összefonódnak a kortárs világunkban. Mindkét koncepció arra törekszik, hogy meghatározza és igazolja az

⁹¹ AQUINÓI SZENT TAMÁS: *Summa Theologiae*. I-II. Q. 90. a. 1. és I^a-IIae q. 95 a. 2 co. „Unde omnis lex humanitus posita intantum habet de ratione legis, inquantum a lege naturae derivatur.” [Minden emberi törvénynek éppen annyi köze van a törvény természetéhez, amennyi a természet törvényéből származik; every human law has just so much of the nature of law, as it is derived from the law of nature.] http://www.logicmuseum.com/wiki/Authors/Thomas_Aquinas/Summa_Theologiae/Part_IIa/Q95 (2024. 10. 01.)

⁹² Lásd még CICERO, Marcus Tullius: *De Legibus*, 1.18: [...] lex est ratio summa, insita in natura, quae iubet ea quae facienda sunt, prohibetque contraria. ([...] a törvény a természetbe vésett legfőbb ok, amely megparancsolja, mit kell tenni, és tiltja az ellenkezőjét; the highest reason, implanted in nature, which commands what ought to be done and forbids the opposite.) <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2007.01.0030%3Abook%3D1%3Asection%3D18> (2024. 10. 01.)

⁹³ LA FOLLETTE, Cameron – MASER, Chris (2017): *Sustainability and the rights of nature: an introduction*. CRC Press.

emberi magatartás és annak szabályozásának helyességét. Az ember és a természet viszonyában hangsúlyos a kölcsönös függőség és az ember felelőssége a természet védelméért.⁹⁴ A természetjog az igazságosságot alapvető emberi értéknek tekinti, míg a fenntarthatóság az intergenerációs igazságosságot hangsúlyozza, vagyis azt, hogy a jelen generációnak gondoskodnia kell a jövő generációiról. Mindkét koncepció olyan univerzális értékekre épül, amelyek minden emberre és minden nemzedékre érvényesek.

A természetjog tehát olyan értékek és elvek forrása lehet, amelyek segíthetnek a fenntarthatóság és egy fenntarthatóbb társadalom kialakításában.⁹⁵ (Ezt már az 1990-es években is felismerték.)⁹⁶ A természetjog által megfogalmazott alapvető emberi jogok és kötelességek segíthetnek megalapozni a fenntartható fejlődés etikai alapjait.⁹⁷ A fenntarthatóság elve megköveteli, hogy az emberi társadalom úgy használja fel a természeti erőforrásokat, hogy az ne károsítsa a környezetet, és biztosítsa azok fennmaradását a jövő generációi számára is. A természeti környezet megőrzése azért is fontos, mert az ember is ennek része, és annak fennmaradása szükséges az emberi jóléthez. Ez a gondolat összhangban van a természetjog alapelveivel, amelyek szerint az ember nem rendelkezhet teljes hatalommal a természeti világ felett, és nem használhatja fel azt önkényesen vagy kizsákmányoló módon. A természetjog arra is rámutat, hogy a fenntarthatóság nem csupán gazdasági vagy technikai kérdés, hanem mélyen összefügg az emberi értékekkel és az erkölcsi felelősséggel.

3. Pozitív jog

A 19. században kialakult jogi pozitívizmus a jogot elsősorban emberi alkotásnak tekinti, amelyet a társadalom határoz meg és alkalmaz. Visszatérésként: Aquinói Szent Tamás rendszerében a pozitív törvény (*lex positiva*) olyan „értelmes és kihirdetett rendelkezés, amely a közjót szolgálja, és attól ered, akinek feladata, hogy a közösség gondját viselje”. Ennek egyik része az isteni törvény (*lex divina*): Isten által adott pozitív törvények (Szentírás), illetve az emberi törvény (*lex humana* \approx νόμος), ember alkotta törvények, tehát a tételes jog. Hobbes a szuverén akaratóból vezeti le.⁹⁸ A 19. századi jogi pozitivisták közül érdemes megemlíteni Jeremy Bentham, John Austin, Paul Laband, Carl Friedrich Wilhelm Gerber, Carl Bergbohm filozófusokat és jogtudósokat; az irányzat 20. századi képviselői Hans Kelsen, Herbert Hart. A pozitivisták számára a jog érvényessége nem a magasabb rendű természeti törvényekhez vagy erkölcsi elvekhez való kötődésen múlik, hanem azon, hogy megfelel-e a formális jogalkotási eljárásoknak és a meglévő jogrendszer normáinak. Szerintük a jog és az erkölcs két különálló terület, amelyeket nem szabad összekeverni. Egy törvény akkor is érvényes, ha erkölcsileg kifogásolható. A jog egyedüli forrása a pozitív jog, vagyis az állam által alkotott és

⁹⁴ BARRAGAN-JASON, Gladys et al. (2022): Human–nature connectedness as a pathway to sustainability: A global meta-analysis. *Conservation Letters*, Vol. 15. No. 1. e12852. <https://doi.org/10.1111/conl.12852>

⁹⁵ CHERKASHIN, A. K. (2019): Natural law and principles of sustainable development of nature and society in a heterogeneous landscape environment. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, Vol. 381. No. 1. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/381/1/012016>

⁹⁶ MEFFE, Gary K. (1993): Sustainability, natural law, and the „real world”. *The George Wright Forum*, Vol. 10. No. 4. <https://www.jstor.org/stable/43597319>

⁹⁷ WOODS, Kerri (2010): *Human rights and environmental sustainability*. Edward Elgar Publishing; MCGOLDRICK, Dominic (1996): Sustainable development and human rights: an integrated conception. *International & Comparative Law Quarterly*, Vol. 45. No. 4. 796-818.

⁹⁸ HOBBS, Thomas (1651, 1668): *Leviathan or The Matter, Forme and Power of a Commonwealth Ecclesiasticall and Civil*. Book (Part) I. Chap. XV.41.: „Law properly, is the word of him [Leviathan], that by right hath command over others”; Book (Part) II, Chap. XXVI: „auctoritas non veritas facit legem – authority, not truth, makes law” (ed. 1668); „authority of a law, it is not the length of time that maketh the authority, but the will of the sovereign signified by his silence”. <https://www.gutenberg.org/ebooks/3207>; <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/hobbes1651part2.pdf> (2024. 10. 01.)

kényszeríthető normák összessége.⁹⁹ Egy jogszabály akkor érvényes, ha az megfelelő eljárással született és nem ütközik más, magasabb rendű jogszabállyal. A jogi normák érvényessége kizárólag más jogi normákon alapul.

A fenntarthatóság és a tételes jog kapcsolatában a következő jogágak, jogterületek emelhetők ki: (i) alkotmányjog, (ii) közigazgatási jog, (iii) környezet- és természetvédelmi jog, (iv) nemzetközi és európai uniós jog, valamint (v) egyéb, lásd fogyasztóvédelem vagy a büntetőjog, polgári jog. Ezeket mind áthatják az olyan alapértékek, mint a környezetvédelmi alapjogok (egészséges környezethez való jogok, információhoz való jogok és részvétel, jövő generációk és fenntarthatóság jogai, technológiai és innovációs jogok, vagy a szennyező fizet elve).¹⁰⁰

3.1. Alkotmányjog

Számos állam alkotmánya tartalmaz olyan alapelveket, amelyek a fenntarthatóságot célozzák. Sok ország alkotmányos reformokat is végrehajt annak érdekében, hogy az éghajlati kérdések, a fenntarthatóság és a környezetvédelem még hangsúlyosabban megjelenjenek az alkotmányos jogok és kötelezettségek között.¹⁰¹ A generációs igazságosság alapján a jelen nemzedék nem csupán a saját érdekeit veheti figyelembe, hanem köteles a jövő nemzedékek számára is fenntartható életet biztosítani, és erre a következő generáció(k)nak is joga van. Ez a gondolat a természeti erőforrások védelmében, a környezet megóvásában és a hosszú távú gazdasági tervezésben nyilvánul meg. A társadalmi szolidaritás a méltányos elosztást jelenti; a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése és a társadalmi kohézió erősítése mind hozzájárulnak a fenntartható fejlődéshez. Az emberi jogok közé tartozik az egészséges környezethez való jog, a méltányos munkához való jog és a magánélet védelméhez való jog. Egy egészséges és tiszta környezet alapvető feltétele az emberi méltósághoz való jognak. Az állami felelősség úgy jelenik meg, hogy az államnak is aktív szerepet kell vállalnia a fenntartható fejlődés elősegítésében, ami magában foglalja a környezetvédelmi jogszabályok megalkotását és végrehajtását, a természeti erőforrások fenntartható gazdálkodását, valamint a nemzetközi együttműködést. Az állam környezetszennyezés miatti felelősségét nem kizárólag aktív magatartás alapozhatja meg, mivel a környezetet veszélyeztető magatartás tevékenység vagy mulasztás formájában is megvalósulhat.¹⁰²

Példaként Magyarország Alaptörvényét hozzuk, amely szintén többféleképpen értelmezi a fenntarthatóságot: gazdasági, környezeti és társadalmi dimenzióban. Sorrendben haladva az N) cikk értelmében Magyarország a kiegyensúlyozott, átlátható és fenntartható költségvetési gazdálkodás elvét érvényesíti, ezzel biztosítva a gazdaság hosszú távú stabilitását. A P) cikk kimondja, hogy a természeti erőforrások, mint a termőföld, erdők, vízkészletek, valamint a biológiai sokféleség és kulturális értékek a nemzet közös örökségét képezik. Ezek megőrzése, fenntartása és védelme nemcsak az állam, hanem minden egyén közös felelőssége is, különös tekintettel a jövő nemzedékekre. A Q) cikk továbbá rögzíti, hogy Magyarország a

⁹⁹ BOROS Anita (2024): Az állam szerepe a fenntarthatósági kutatásokban – kutatómódszertani kitekintés. *Közigazgatási Eljárési Jogi Közlemények*, 4. évf. 1 sz. 75-93.

¹⁰⁰ HARRIS, Michael Ray (2010): Environmental deliberative democracy and the search for administrative legitimacy: a legal, positivism approach. *University of Michigan Journal of Law Reform*, Vol. 44. No. 2. <https://doi.org/10.36646/mjlr.44.2.environmental>

¹⁰¹ GROPP, Tania (2023): Sustainability and Constitutions: Constitutional Law and the Dilemma of the Future. *Wroclaw Review of Law, Administration & Economics*, Vol. 13. No. 1. 44-55. <https://doi.org/10.2478/wrlae-2022-0022>; JAKAB András (2021): An Emerging Key Concept in European Constitutional Law: Sustainability. *Hungarian Journal of Legal Studies*, Vol. 60. No. 4. 332-365. <https://doi.org/10.1556/2052.2019.00020>; JAKAB András (2016): Sustainability in European constitutional law. *Max Planck Institute for Comparative Public Law & International Law (MPIL) Research Paper*, No. 2016-16.

¹⁰² BH2022. 252. (Kúria Kpk.IV.39.445/2022/3.).

béke, biztonság és az emberiség fenntartható fejlődése érdekében törekszik együttműködésre a világ minden népével és országával. Ezen kívül a XVII. cikk előírja, hogy a munkavállalók és a munkaadók közösen működnek együtt a munkahelyek megőrzése, a nemzetgazdaság fenntarthatósága, valamint egyéb közösségi célok elérése érdekében.

Az alapjogokat részletező törvények tovább bontják a fenntarthatóságot. A 2011. évi CCXI. törvény a családok védelméről kimondja, hogy a gyermekek születése és a családok gyarapodása elengedhetetlen a fenntartható fejlődéshez és a gazdasági növekedéshez. A törvény hangsúlyozza, hogy a gyermekvállalás nem vezethet a családok elszegényedéséhez. A civil szervezetek működését és fenntarthatóságát a 2011. évi CLXXV. törvény szabályozza, amely szerint a civil szervezetek szakmai támogatására és a szabályszerű támogatás felhasználására közösségi szolgáltató központokat hoznak létre, amelyek a fenntarthatóságot is erősítik. A 2006. évi X. törvény a szövetkezetekről kiemeli, hogy azok fontos szerepet játszanak a gazdasági, társadalmi, környezeti és kulturális fenntarthatóság elősegítésében. A 2021. évi XCIII. törvény a védelmi és biztonsági tevékenységek összehangolásáról rögzíti, hogy a nemzetgazdaság védelmi célú felkészítése az állam és a gazdasági szereplők együttműködésével biztosítja a lakosság ellátásának és a gazdaság működésének fenntarthatóságát válsághelyzetek esetén. Ugyanakkor a törvény kimondja, hogy bizonyos előírt tartalékolási kötelezettségek nem követelhetők meg, ha azok a kötelezett fenntartható működését veszélyeztetnék.

A környezethez való jog mint alapvető emberi jog egyre több alkotmányban jelenik meg, amely biztosítja az állampolgárok számára a tiszta, egészséges környezethez való hozzáférést.¹⁰³ Ezáltal az államok alkotmányos kötelezettségei közé tartozik a környezeti szempontok integrálása a döntéshozatali folyamatokba. Az Alaptörvény XXI. cikke szerint Magyarország elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez. Aki a környezetben kárt okoz, köteles azt – törvényben meghatározottak szerint – helyreállítani vagy a helyreállítás költségét viselni (szennyező fizet elve). Elhelyezés céljából tilos Magyarország területére szennyező hulladékot behozni.

3.2. Közigazgatási jog

A közigazgatási jog mint az állam működésének egyik legfontosabb jogága közvetlenül érintett a fenntarthatósági célok megvalósításában. A közigazgatás(i) jog) elsődleges célja a közérdek védelme,¹⁰⁴ a közigazgatási szervek feladata a természeti erőforrások védelme, a környezeti hatások minimalizálása, valamint a társadalmi igazságosság biztosítása akár központi, akár helyi (ön)kormányzati szinten.¹⁰⁵ A közigazgatási jog keretein belül a fenntarthatóság elveinek érvényesítése (i) a szabályozás, jogalkotás, (ii) a közigazgatási döntéshozatal, eljárás és a végrehajtás, (iii) az ellenőrzés és felügyelet, (iv) a támogatás területén is megjelenik. A szabályozási szerepkörben a közigazgatási jog számos olyan területen határoz meg rendelkezéseket, amelyek közvetlenül vagy közvetve a fenntarthatóságot érintik. Ilyenek

¹⁰³ SHELTON, Dinah (2017): Human rights, environmental rights, and the right to environment, In *Environmental rights*. Routledge, 2017. 509-544.

¹⁰⁴ KOI Gyula (2005): Lehetséges értelmezési tartományok a közérdek köréből. *Állam- és Jogtudomány*, 46. évf. 1-2. sz. 77-106.

¹⁰⁵ MARQUES, Isabel et al. (2021): Public administration and values oriented to sustainability: A systematic approach to the literature. *Sustainability*, Vol. 13. No. 5 2566. <https://doi.org/10.3390/su13052566>; ZEEMERING, Eric S. (2021): Sustainability management, strategy and reform in local government, In *Sustainable Public Management*. Routledge. 141-158; TRONDAL, Jarle (2021): Public administration sustainability and its organizational basis. *International Review of Administrative Sciences*, Vol. 87. No. 2. 399-415. <https://doi.org/10.1177/0020852319869430>; FIORINO, Daniel J. (2010): Sustainability as a conceptual focus for public administration. *Public Administration Review*, Vol. 70. No. s1. s78-s88. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2010.02249.x>

például a környezetvédelem, a területfejlesztés, a hulladékgazdálkodás, az energiahatékonyság, a közlekedés és a vízkészlet-gazdálkodás. Az elsősorban hatósági jogalkalmazás során a közigazgatási szervek számos olyan tevékenység engedélyezésével foglalkoznak, amelyek hatással vannak a környezetre. Az ilyen eljárások során a hatóságoknak figyelembe kell venniük a fenntarthatósági szempontokat is. A közigazgatási szervek feladata a jogszabályok betartásának ellenőrzése is. Ez a környezetvédelmi jogszabályok esetében különösen fontos, hiszen a környezetvédelmi károk megelőzése érdekében szigorú ellenőrzésre van szükség. A közigazgatási szervek számos olyan támogatási programot működtetnek, amelyek a fenntartható fejlődést segítik. Ilyenek például a környezetvédelmi pályázatok, a megújuló energiaforrások támogatása vagy az energiahatékonysági programok.

A szakigazgatáson belül a környezet- és természetvédelmi joggal a következő pont foglalkozik, itt más ágazatokból hozunk példákat. A 2015. évi LVII. törvény az energiahatékonyságról például hangsúlyozza a fenntartható fejlődés és az energiatudatosság oktatásának fontosságát, valamint a megújuló energiaforrások használatának ösztönzését. A 2008. évi XL. törvény a földgázellátásról célja a fenntartható fejlődés érdekében az energiahatékonyság és a legkisebb költség elvének érvényesítése, valamint a földgázrendszer fenntartható működtetésének szabályozása; a Magyar Energetikai és Közmű-szabályozási Hivatal nyomon követi a földgázpiacok működését, hogy biztosítsa a hatékony és fenntartható versenyt. A távhőszolgáltatásra vonatkozó 157/2005. (VIII. 15.) Korm. rendelet előírja, hogy a távhőtermelés fenntarthatóságát igazolni kell az üzleti tervek bemutatásával, ami tükrözi a hosszú távú gondolkodást a távhőtermelés kapcsán. A 2007. évi LXXXVI. törvény a villamos energiáról szintén a fenntartható fejlődés érdekében igyekszik érvényesíteni az energiahatékonyság elveit, a fenntartható versennyel és infrastruktúrával együtt. A 2016. évi LXVIII. törvény a jövedéki adóról megemlíti a fenntarthatósági bizonyítványok szerepét a bioüzemanyagok előállításában.¹⁰⁶ A tudományos kutatásról, fejlesztésről és innovációról szóló 2014. évi LXXVI. törvény célja, hogy a tudásalapú társadalom és a fenntartható gazdasági fejlődés előmozdítása érdekében megteremtse a szükséges jogszabályi és finanszírozási kereteket. A 2012. évi CLXXXV. törvény a hulladékról életciklus-szemléletet javasol a hulladékgazdálkodás során, és célja a fenntartható termelési és fogyasztási modellek előmozdítása. Emellett az ENSZ fenntartható fejlődési céljaival összhangban foglalkozik az élelmiszer-hulladék csökkentésével. A 2023. évi C. törvény a magyar építészetéről ösztönzi a minőségi és fenntartható építészetet (tervezés és kivitelezés, építés, használat egyaránt) és az ilyen jellegű, jó minőségű anyagok használatát. A fenntartható használat pedig az építészeti örökség olyan módon történő használata – ideértve a kármegelőző és kárcsökkentő tevékenységeket is –, amely nem haladja meg a szakmailag indokolt mértéket és nem vezet az örökség elemeinek állapotromlásához, így biztosítva fennmaradásukat a jelen és jövő nemzedékek számára. Ez a szemléletmód a műemlékek esetében is érvényesül. Továbbá a jogszabály szerint a településfejlesztés és -rendezés célja a lakosság életminőségének és a település versenyképességének javítása érdekében a fenntartható fejlődést szolgáló településszerkezet és a jó minőségű környezet kialakítása. A jogalkotó egyes kereskedelmi építmények engedélyezése vonatkozásában külön fenntarthatósági szempontok érvényesítéséről (például energia és természeti erőforrások felhasználása) is rendelkezik.

A fenntarthatóság és a kulturális sokszínűség¹⁰⁷ összekapcsolása jelenik meg a 2008. évi VI. törvényben, amely a kulturális kifejezések sokszínűségének védelméről és

¹⁰⁶ Lásd még 821/2021. (XII. 28.) Korm. rendelet a bioüzemanyagok, folyékony bio-energiahordozók és biomasszából előállított tüzelőanyagok fenntarthatósági követelményeiről és igazolásáról.

¹⁰⁷ PACKALÉN, Sture (2010): Culture and sustainability. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, Vol. 17. No. 2. 118-121. <https://doi.org/10.1002/csr.236>; THROSBY, David (1997): Sustainability and culture some theoretical issues. *International Journal of Cultural Policy*, Vol. 4. No. 1 7-19.

előmozdításáról szóló UNESCO-egyezményt hirdeti ki. Az UNESCO egyezmény 13. cikke szerint a kultúrát integrálni kell a fenntartható fejlődésbe, hogy a fejlődési politikák minden szintjén támogassák a kulturális kifejezések sokszínűségének védelmét és előmozdítását. A 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről külön hangsúlyozza a fenntartható használat elvét. Eszerint a védett kulturális örökség elemeit olyan módon kell használni, hogy azok ne károsodjanak, így biztosítva fennmaradásukat a jelen és a jövő generációk számára.

Az oktatási rendszerek mindegyik szintjén is kiemelt figyelmet fordítanak a fenntarthatóságra,¹⁰⁸ amit a 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet, a Nemzeti Alaptanterv kiadásáról szóló jogszabály is tükröz. Ebben a fenntarthatóságra és környezettudatosságra nevelés kiemelt célként jelenik meg, hogy a felnövekvő nemzedék megértse a természet és a kultúra gazdag változatosságát, és az erőforrásokat felelősségteljesen használja. A tanulóknak el kell sajátítaniuk a fenntarthatóságra alapuló gondolkodást és életmódot, hogy tudatosan és felelősen tudjanak hozzájárulni a jövő generációinak élhető környezetéhez. A különböző tantárgyak, mint az élő idegen nyelv, történelem, állampolgári ismeretek, etika, valamint a természettudományos tárgyak (például biológia) is hangsúlyozzák a fenntarthatóság gondolatát. A fenntarthatóság érettségi vizsga célja annak megállapítása, hogy a vizsgázó rendelkezik-e a köznapi műveltség részét képező környezeti, illetve a fenntarthatósággal kapcsolatos ismeretekkel, továbbá a vizsgázó képes-e összekapcsolni ismereteit a mindennapokban tapasztalható környezeti, illetve fenntarthatósággal kapcsolatos folyamatokkal, jelenségekkel, történésekkel; képes-e projektet önállóan megtervezni és megvalósítani egy adott környezeti-fenntarthatósági probléma feltárására, megoldására; illetve döntéseiben, válaszaiban tükröződik-e a jövőért felelős, fenntarthatósági szemlélet.

3.3. Környezet- és természetvédelmi jog

A környezet- és természetvédelmi jog a fenntarthatósági célok jogi keretrendszerének egyik legfontosabb eleme. Az ilyen típusú jogszabályok célja a természeti erőforrások védelme, a biodiverzitás megőrzése és a szennyezés megelőzése.¹⁰⁹ A környezetvédelmi jog az ember és környezete harmonikus kapcsolatát kívánja erősíteni, a környezet egészének, valamint elemeinek és folyamatainak magas szintű, összehangolt védelme a fenntartható fejlődés biztosítása érdekében. Ennek egyik további jelentős kérdése, hogyan lehet biztosítani a jogi szabályozás érvényesülését, miközben a gazdasági érdekek is érvényesülnek.

A fogalmi elhatárolások pontosítása érdekében csak röviden utalunk arra, hogy a környezet a környezeti elemek (a föld, a levegő, a víz, az élővilág, valamint az ember által

<https://doi.org/10.1080/10286639709358060>; HRISTOVA, Svetlana – ŠEŠIĆ, Milena Dragičević – DUXBURY, Nancy (2015): *Culture and sustainability in european cities. Imaging europolis*. New York, Routledge.

¹⁰⁸ GÜLER YILDIZ, Tülin et al. (2021): Education for sustainability in early childhood education: A systematic review. *Environmental Education Research*, Vol. 27. No. 6. 796-820. <https://doi.org/10.1080/13504622.2021.1896680>; ŽALĖNIENĖ, Inga – PEREIRA, Paulo (2021): Higher education for sustainability: A global perspective. *Geography and Sustainability*, Vol. 2. No. 2. 99-106. <https://doi.org/10.1016/j.geosus.2021.05.001>; KOPNINA, Helen (2020): Education for the future? Critical evaluation of education for sustainable development goals. *The Journal of Environmental Education*, Vol. 51. No. 4. 280-291. <https://doi.org/10.1080/00958964.2019.1710444>

¹⁰⁹ MEHTA, Rahul (2024): Environmental Law and Sustainability: Legal Approaches to Addressing Climate Change and Protecting Natural Resources. *Indian Journal of Law*, Vol. 2. No. 3. 21-26. <https://doi.org/10.36676/ijl.v2.i3.29>; GILLESPIE, Alexander (2018): *The long road to sustainability: The past, present, and future of international environmental law and policy*. Oxford University Press; LAZARUS, Richard J. (2023): *The making of environmental law*. University of Chicago Press; BODANSKY, Daniel – VAN ASSELT, Harro (2024): *The art and craft of international environmental law*. Oxford University Press; WOOD, Stepan – RICHARDSON, Benjamin J. (2006): *Environmental law for sustainability*. Osgoode Hall Law School of York University.

létrehozott épített – mesterséges – környezet), továbbá ezek összetevői.¹¹⁰ Természeti érték a természeti erőforrás, az élővilág és a fennmaradásához szükséges élettelen környezete, valamint más – e törvényben meghatározott –, természeti erőforrásnak nem minősülő környezeti elem. A természeti erőforrások közé tartoznak a – mesterséges környezet kivételével – társadalmi szükségletek kielégítésére felhasználható környezeti elemek vagy azok egyes összetevői.¹¹¹

Ennek alapjogi, Magyarország Alaptörvényében lévő rendelkezéseit már fentebb érintettük. Az 1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól átfogó jogi keretet biztosít a környezetvédelem számára, kiemelve a fenntartható fejlődés jelentőségét. A törvény elsődleges célja az ember és környezete közötti harmonikus kapcsolat megteremtése, valamint a környezet egészének és annak elemeinek magas szintű, összehangolt védelme. A fenntartható fejlődés előmozdítása e célkitűzés középpontjában áll, amely a jövő generációk számára is biztosítja a természeti értékek megőrzését és a környezeti folyamatok fenntarthatóságát. A törvény meghatározza az elérhető legjobb technika fogalmát: a korszerű technikai színvonalnak és a fenntartható fejlődésnek megfelelő módszer, üzemeltetési eljárás, berendezés, amelyet a kibocsátások, környezetterhelések megelőzése és – amennyiben az nem valósítható meg – csökkentése, valamint a környezet egészére gyakorolt hatás mérséklése érdekében alkalmaznak, és amely a kibocsátások határértékének, illetőleg mértékének megállapítása alapjául szolgál. Ezek a technológiák lehetővé teszik a környezetterhelés megelőzését vagy csökkentését, és hozzájárulnak a kibocsátási határértékek meghatározásához. Továbbá a törvény definiálja a fenntartható fejlődés fogalmát, amely olyan társadalmi-gazdasági viszonyok és tevékenységek rendszere, amely a természeti értékeket megőrzi a jelen és a jövő nemzedékek számára, a természeti erőforrásokat takarékosan és célszerűen használja, ökológiai szempontból hosszú távon biztosítja az életminőség javítását és a sokféleség megőrzését.

Az 1996. évi LIII. törvény a természet védelméről átfogó keretet nyújt a természeti értékek és területek védelmére, különös tekintettel a biológiai sokféleség megőrzésére és a fenntartható használat biztosítására. A törvény célja a természeti rendszerek és tájak védelme, valamint azok megismerésének és fenntartható használatának elősegítése. Emellett a törvény hangsúlyozza a társadalom egészséges és esztétikus környezet iránti igényének kielégítését, továbbá a természetvédelem hagyományainak megóvását, eredményeinek továbbfejlesztését, a természeti értékek és területek kiemelt oltalmát, megőrzését, fenntartását és fejlesztését is. A törvény meghatározza a fenntartható használat fogalmát, amely azt a célt szolgálja, hogy a természeti erőforrásokat és értékeket olyan ütemben és módon hasznosítsák, amely nem haladja meg azok megújuló képességét. Így elkerülhető a biológiai sokféleség csökkenése, biztosítva a jelen és a jövő generációk életlehetőségeit. A fenntartható használat kulcseleme, hogy a természetes erőforrásokat úgy használjuk fel, hogy hosszú távon megmaradjanak. A természetkímélő megoldás (természetkímélő gazdálkodás) olyan, a fenntartható használat részét képező eljárás, módszer, gazdálkodási mód, technológia vagy más, a természettel kapcsolatos magatartás, amely csak akkora mértékben befolyásolja a természeti értékeket, területeket, a biológiai sokféleséget, hogy természetes vagy természetközeli állapotuk fennmaradjon. A törvény továbbá világosan rögzíti, hogy a természeti értékeket és területeket csak olyan mértékben lehet igénybe venni, hogy azok alapvető ökológiai rendszereinek működőképessége ne sérüljön, valamint a biológiai sokféleség fenntartható maradjon. Ezen alapelvek betartása biztosítja, hogy a természeti erőforrások és rendszerek hosszú távon is képesek legyenek támogatni az emberi és ökológiai jólétet.

A további ágazati szabályok közül kiemelendő, hogy a 2010. évi LXXXVII. törvény a Nemzeti Földalapról kifejezetten a fenntartható erdőgazdálkodás feltételeinek segítését tűzi ki

¹¹⁰ 1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól.

¹¹¹ 1996. évi LIII. törvény a természet védelméről.

célul, míg a földbirtok-politika irányelvei a környezetbarát és fenntartható gazdálkodás támogatására összpontosítanak. A 2013. évi CXXII. törvény a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról hangsúlyozza a fenntartható földhasználat feltételeinek előtérbe helyezését, figyelembe véve a termelés természetes feltételeit, mint például a talajt, a vizet és az élőhelyi közösségeket. A 2019. évi CXIII. törvény az öntözéses gazdálkodásról keretében a fenntartható vízgazdálkodási közösségek létrehozása és működése is hangsúlyt kap. E törvény célja, hogy a fenntartható vízgazdálkodás érdekében a mezőgazdasági termelők közösséget alkotva, hatékonyan használják fel a vízkészleteket. A 2009. évi XXXVII. törvény az erdőről és az erdőgazdálkodásról rendelkezik a fenntartható erdőgazdálkodás feltételeiről, biztosítva az erdő mint élőhely védelmét és gyarapodását. A vadon élő állatok védelméről és a vadgazdálkodásról szóló 1996. évi LV. törvény célja, hogy megőrizze a vadászható állatfajok természetes állapotát, valamint védje élőhelyüket. Az 1995. évi LVII. törvény a vízgazdálkodásról biztosítja a vízkészletek fenntartható használatát, és feladatául tüzi ki a vízkészletek védelmét, hogy a jövő generációk számára is megőrizzék azokat. Megemlíthető még a 74/2000. (V. 31.) Korm. rendelet a Duna védelmére és fenntartható használatára irányuló együttműködésről szóló egyezmény kihirdetéséről és a 196/2004. (VI. 21.) Korm. rendelet a Magyar Köztársaság Kormánya és Románia Kormánya között a határvizek védelme és fenntartható hasznosítása céljából folytatandó együttműködésről szóló Egyezmény kihirdetéséről. A 306/2010. (XII. 23.) Korm. rendelet a levegő védelméről foglalkozik a levegőtisztaság megőrzésével, amely szintén a fenntartható fejlődés követelményeivel összhangban történik. Az 2008. évi XLVI. törvény az élelmiszerláncról és hatósági felügyeletéről a fenntartható növénytermesztést és a peszticidek fenntartható használatát célozza meg, ezzel biztosítva a környezetbarát gazdálkodást.

3.4. Nemzetközi és európai uniós jog

A globális fenntarthatósági kihívások megkövetelik a nemzetközi együttműködést és a nemzetközi jogi szabályozást. A fenntarthatósági elvek globális elterjedésében a nemzetközi jogi normák és megállapodások meghatározó szerepet játszanak.

Az ENSZ Fenntartható Fejlődési Céljai (*Sustainable Development Goals*, SDG) olyan globális célkitűzéseket fogalmaznak meg, amelyek az emberi jólét, a környezetvédelem és a gazdasági növekedés összehangolását célozzák.¹¹² A fenntartható fejlődés fogalma először az ENSZ 1987-es Brundtland-bizottságának jelentésében jelent meg, amely Közös Jövők címmel definiálta: „[a] fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő nemzedékek esélyeit arra, hogy ők is kielégíthessék szükségleteiket.”¹¹³ Ez az alapelv meghatározóvá vált a globális fenntarthatósági célok kialakításában. 1992-ben, a Rio de Janeiróban tartott Föld-csúcstalálkozón 178 ország fogadta el az *Agenda 21*-et, egy globális cselekvési tervet a fenntartható fejlődés megvalósítására.¹¹⁴ Ehhez tartozik az egyezmény ún. kiotói kiegészítő jegyzőkönyve, amelyben a fejlett országok vállalták, hogy 2008–2012 között átlagosan 5,2 %-kal csökkentik az üvegházhatású gázok kibocsátását az 1990-es bázisévhez képest.¹¹⁵ Az Európai Unió eredeti tizenöt tagállama 8 %-os csökkentést, de például Magyarország is nagyobb, 6 %-ot vállalt.

¹¹² <https://sdgs.un.org/goals>; <https://sdgs.un.org/publications> (2024. 09. 10.)

¹¹³ Brundtland Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. UN, 1987. Chapter 2: Towards Sustainable Development. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> (2024. 10. 01.)

¹¹⁴ United Nations Conference on Environment & Development, Rio de Janeiro, Brazil, 3 to 14 June 1992. (<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>; 2024. 10. 01.); egy másik a Riói egyezmény: A biológiai sokféleségről szóló egyezmény, 1992.

¹¹⁵ Kiotói Jegyzőkönyv az éghajlatváltozásról.

2000-ben az ENSZ millenniumi csúcstalálkozóján egyhangúlag elfogadták a Millenniumi Nyilatkozatot, amelyben nyolc fejlesztési célt tűztek ki (*Millennium Development Goals*, MDG),¹¹⁶ a szélsőséges szegénység 2015-ig történő csökkentésének érdekében.¹¹⁷ A 2002-es johannesburgi világcsúcson a Johannesburgi Nyilatkozat a Fenntartható Fejlődésről és a megvalósítási terv megerősítette a korábbi célokat, miközben hangsúlyozta az éghajlatváltozás, a szegénység és a fenntartható fogyasztás kérdéseit.¹¹⁸ Tíz évvel később, a 2012-es Rio+20 csúcstalálkozón elfogadták A jövő, amit akarunk (*The Future We Want*) című dokumentumot, amely újabb irányvonalat adott a fenntartható fejlődés számára.¹¹⁹

2013-ban az ENSZ létrehozott egy 30 tagú nyílt munkacsoportot a fenntartható fejlődési célok kidolgozására, amelynek eredményeképp 2015-ben az ENSZ összes tagállama elfogadta a 2030-ig szóló Fenntartható Fejlődési Menetrendet. Ez a közös terv a béke, jólét és a bolygó megőrzésének biztosítására irányul, 17 fenntartható fejlődési célt meghatározva (1. sz. táblázat).

(<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=legissum:l28060>); a Tanács 2002/358/EK határozata (2002. április 25.) az Egyesült Nemzetek éghajlatváltozási keretegyezménye Kiotói Jegyzőkönyvének az Európai Közösség nevében történő jóváhagyásáról, valamint az abból származó kötelezettségek közös teljesítéséről.

¹¹⁶ A 8 MDG: 1) A mélyszegénység és az éhezés megszüntetése. 2) A mindenkire kiterjedő alapfokú oktatás elérése. 3) A nemek közötti egyenlőség és a nők felemelkedésének előmozdítása. 4) A gyermekhalandóság csökkentése. 5) Az anyai egészség fejlesztése. 6) A HIV/AIDS, malária és más betegségek elleni küzdelem. 7) A környezeti fenntarthatóság biztosítása. 8) Globális partnerség kiépítése a fejlesztés érdekében.

¹¹⁷ A Bizottság 2005. április 12-i közleménye a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek és az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak – A millenniumi fejlesztési célok megvalósítása felé való haladás felgyorsítása – Az Európai Unió hozzájárulása [COM(2005) 132 végleges.

¹¹⁸ World Summit on Sustainable Development, 26 August-4 September 2002, Johannesburg (<https://www.un.org/en/conferences/environment/johannesburg2002>); Political Declaration and Implementation Plan (<https://undocs.org/en/A/CONF.199/20;2024.10.01>).

¹¹⁹ The Future We Want – Declaration of the UN Conference on Sustainable Development, Rio (2012) <https://sustainabledevelopment.un.org/futurewewant.html>; <https://www.eea.europa.eu/policy-documents/the-future-we-want-2013declaration>; <http://www.uncsd2012.org/content/documents/727The%252520Future%252520We%252520Want%25252019%252520June%2525201230pm.pdf%2520%2520> (2024. 10. 01.)

1. sz. táblázat: Az ENSZ 17 fenntartható fejlődési célja

Társadalmi méltányosság		Társadalmi fejlődés	
4. Cél	Minőségi oktatás	11. Cél	Fenntartható városok és közösségek
5. Cél	Nemek közötti egyenlőség	16. Cél	Béke, igazság és erős intézmények
10. Cél	Egyenlőtlenségek csökkentése	17. Cél	Partnerség a célok érdekében
Gazdasági élet		Gazdasági és technológiai fejlődés	
1. Cél	Szegénység megszüntetése	8. Cél	Tisztességes munka és gazdasági növekedés
2. Cél	Az éhezés megszüntetése	9. Cél	Ipar, innováció és infrastruktúra
3. Cél	Egészség és jólét		
Környezeti erőforrások		Környezet	
6. Cél	Tiszta víz és közegészségügy	13. Cél	Fellépés az éghajlatváltozás ellen
7. Cél	Megfizethető és tiszta energia	15. Cél	Szárazföldi ökoszisztémák védelme
12. Cél	Felelős fogyasztás és termelés		
14. Cél	Óceánok és tengerek védelme		

Forrás: KANG, Hyewon – KIM, Jinho (2022): Analyzing and visualizing text information in corporate sustainability reports using natural language processing methods. *Applied Sciences*, Vol. 12. No. 11. 5614. <https://doi.org/10.3390/app12115614>

2015-ben több kiemelkedő nemzetközi dokumentum is született: a Sendai Keretrendszer a katasztrófakockázatok csökkentésére, az Addisz-Abeba cselekvési program a fejlesztés-finanszírozásról, valamint a párizsi éghajlatvédelmi egyezmény a Párizsi Megállapodás (*Accord de Paris*) az Egyesült Nemzetek Éghajlatváltozási Keretegyezménye (UNFCCC), amely az éghajlatváltozás elleni küzdelem globális célkitűzéseit rögzítette. Ez utóbbi jelentős mérföldkő a klímaváltozás elleni küzdelemben, amely jogi kötelezettségeket ró az országokra az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentésére. Szövegében (2. cikk) három célkitűzés szerepel az éghajlatváltozás fenyegetésére a fenntartható fejlődés és a szegénység felszámolására irányuló erőfeszítések keretében:¹²⁰

- a globális átlaghőmérséklet emelkedésének jóval 2 °C alatt tartása az iparosodás előtti szinthez képest, majd az erőfeszítések folytatásaként a hőmérséklet emelkedésének 1,5 °C alatt tartása az iparosodás előtti szinthez képest, elismerve, hogy ez jelentősen csökkenti az éghajlatváltozás kockázatait és hatásait;
- az éghajlatváltozás kedvezőtlen hatásaihoz történő alkalmazkodás képességének növelése, az éghajlatváltozással szembeni ellenállóképesség és az alacsony üvegházhatású gázkibocsátással járó fejlődés elősegítése, miközben ezek a folyamatok nem fenyegetik az élelmiszergyártást;
- a pénzáramlások következetessé tétele, hogy az alacsony üvegházhatású gázkibocsátással járó és az éghajlattal szemben rugalmas fejlődési lehetőségek felé haladjanak.

Az Európai Unió számos jogszabályban és kezdeményezésben fogalmazza meg elkötelezettségét a környezet védelme, a társadalmi igazságosság és a gazdasági növekedés egyensúlyának megteremtése iránt. Az Európai Unió alapító szerződésai, mint például a Maastrichti Szerződés, a Római Szerződés és a Lisszaboni Szerződés, tartalmazzák a

¹²⁰ UN General Assembly, 2015 Third UN World Conference on Disaster Risk Reduction (WCDRR); United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC): Paris Agreement (Paris Accords, Paris Climate Accords) <http://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/l09r01.pdf>; Sendai Framework: Paris Agreement on Climate Change, Addis Ababa Action Agenda on Financing for Development, New Urban Agenda, Sustainable Development Goals; (2024. 10. 01.)

fenntartható fejlődés elvét. A Lisszaboni Szerződés egyértelműen kimondja, hogy az EU célja a fenntartható fejlődés, amely a gazdasági növekedést, a társadalmi kohéziót és a környezeti védelmet integrálja. Az Európai Unióról szóló Szerződés 3. cikke szerint az Unió egy belső piacot hoz létre. Az Unió Európa fenntartható fejlődéséért munkálkodik, amely olyan kiegyensúlyozott gazdasági növekedésen, árstabilitáson és magas versenyképességű, teljes foglalkoztatottságot és társadalmi haladást célul kitűző szociális piacgazdaságon alapul, amely a környezet minőségének magas fokú védelmével és javításával párosul.¹²¹ A szolidaritás jegyében az EU elősegíti a fejlődő országok fenntartható gazdasági, társadalmi és környezeti fejlődését, elsődlegesen a szegénység felszámolása céljából (21. cikk). Az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés 11. cikke alapján a környezetvédelmi követelményeket – különösen a fenntartható fejlődés előmozdítására tekintettel – be kell illeszteni az uniós politikák és tevékenységek meghatározásába és végrehajtásába.¹²² A 119. cikk viszont már további, gazdasági dimenziót is megjelenít: a tagállamok és az Unió ilyen tevékenységei feltételezik az irányadó elvek betartását: stabil árak, rendezett államháztartás és monetáris feltételek, valamint fenntartható fizetési mérleg; később a 140. cikkben szerepel a állam pénzügyi helyzetének fenntarthatósága.¹²³ A (13.) Jegyzőkönyv a konvergencia-kritériumokról tartalmazza, hogy az árstabilitási kritérium azt jelenti, hogy egy tagállam fenntartható árstabilitással és a vizsgálatot megelőző egy éves időszakon keresztül az árstabilitást illetően legjobb eredményt felmutató legfeljebb három tagállam átlagos inflációs rátáját legfeljebb 1½ százalékponttal meghaladó inflációs rátával rendelkezik.¹²⁴ Az Európai Unió számos konkrét jogszabályt fogadott el a fenntarthatóság különböző területein. Íme néhány kiemelt példa:

¹²¹ Az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata; Az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata; Az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata; Jegyzőkönyvek: Az Európai Unió működéséről szóló szerződés mellékletei (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>) (2024. 10. 01.)

¹²² BÖRZEL, Tanja A. – BUZOGÁNY, Áron (2020): Compliance with EU environmental law. The iceberg is melting. In ZITO, Anthony R. – BURNS, Charlotte – LENSCHOW, Andrea eds.: *The Future of European Union Environmental Politics and Policy*. Routledge. 129-155.

¹²³ ZETZSCHE, Dirk A. – ANKER-SØRENSEN, Linn (2022): Regulating sustainable finance in the dark. *European Business Organization Law Review*, Vol. 23. No. 1. 47-85. <https://doi.org/10.1007/s40804-021-00237-9>; AHLSTRÖM, Hanna – MONCIARDINI, David (2022): The regulatory dynamics of sustainable finance: Paradoxical success and limitations of EU reforms. *Journal of Business Ethics*, Vol. 177. 193-212. <https://doi.org/10.1007/s10551-021-04763-x>

¹²⁴ BALLABRIGA, Fernando C. – MARTINEZ-MONGAY, Carlos (2005): Sustainability of EU public finances. *European Economy - Economic Papers 2008 – 2015*, Vol. 225. European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs. https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication672_en.pdf (2024. 10. 01.); ONOFREI, Mihaela et al. (2020): The implication of fiscal principles and rules on promoting sustainable public finances in the EU countries. *Sustainability*, Vol. 12. No. 7. 2772. <https://doi.org/10.3390/su12072772>

2. sz. táblázat: Válogatás az Európai Unió fenntarthatósági szabályozásából

Környezet- védelem	Hulladékgazdálkodás: az EU szigorú szabályokat határoz meg a hulladék keletkezésének megelőzésére, a hulladék újrahasznosítására és az égetésre. 594/2005/EK irányelv a hulladékokról szóló keretirányelv, amely meghatározza a hulladékhierarchiát és az egyes hulladéktípusokra vonatkozó kezelési követelményeket.
	Vízvédelem: az EU vízkeret irányelve (2000/60/EK) előírja, hogy minden vízi ökoszisztémát jó állapotban kell tartani vagy abba az állapotba kell hozni 2027-ig.
	Levegőminőség: az EU számos irányelvvel szabályozza a levegőminőséget, például a nagy távolságra jutó légszennyező anyagok kibocsátásának csökkentését. (1999/30/EK irányelv)
	Természetvédelem: az EU Natura 2000 hálózatot hozott létre a biológiai sokféleség megőrzése érdekében. 92/43/EGK irányelv: az élőhelyekről, valamint a vadon élő állatok és növények természetes élőhelyeinek védelméről szóló irányelv (Élőhelyvédelmi irányelv); 2009/147/EK irányelv: a vadon élő madarak védelméről szóló irányelv (Madárvédelmi irányelv).
	Vegyipar: 1907/2006/EK rendelet: a vegyi anyagok regisztrációjáról, értékeléséről, engedélyeztetéséről és korlátozásáról szóló rendelet (REACH rendelet); 2004/37/EK rendelet: A perzisztens szerves szennyező anyagokról (POPs) szóló rendelet.
Energia	Megújuló energia: az EU kötelezi a tagállamokat, hogy növeljék a megújuló energiaforrások (szél-, nap-, vízenergia stb.) arányát az energiamixben. 2018/2001/EU irányelv: A megújuló energiaforrásokról szóló irányelv.
	Energiahatékonyság: az EU számos irányelvvel ösztönzi az energiahatékonyság növelését az épületekben, a háztartásokban és az iparban. 2012/27/EU irányelv: Az energiahatékonyságról szóló irányelv.
Klíma- védelem	Üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentése: az EU kötelező kibocsátás-csökkentési célokat határoz meg a tagállamok számára. 2003/87/EK irányelv: Az üvegházhatású gázok kibocsátásának kereskedelméről szóló irányelv (EU ETS).
	Éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodás: az EU támogatja a tagállamokat az éghajlatváltozás hatásaihoz való alkalmazkodásban.
Körkörös gazdaság	Hulladék megelőzése: az EU számos kezdeményezést támogat a hulladék keletkezésének megelőzésére, például a csomagolási hulladékok csökkentésére. 94/62/EK irányelv a csomagolások és a csomagolási hulladékokról szóló irányelv.
	Anyagok újrahasznosítása: az EU ösztönzi az anyagok újrahasznosítását és a körkörös gazdaság kialakítását.

Forrás: a szerző saját szerkesztése.

Az EU Bíróságának közelmúltbeli határozatai úgy értelmezhetők, hogy alátámasztják azt az állítást, miszerint az uniós jog által védett természet már rendelkezik olyan törvényes jogokkal, amelyeket nem lehet pusztán haszonelvű érdekekkel felülmúlni, és ezeket a jogokat a nemzeti bíróságok pedig elismerjék és alkalmazzák.¹²⁵

¹²⁵ EPSTEIN, Yaffa – SCHOUKENS, Hendrik (2021): A positivist approach to rights of nature in the European Union. *Journal of Human Rights and the Environment*, Vol. 12. No. 2. 205-227. <https://doi.org/10.4337/jhre.2021.02.03>; Case C-444/15 Associazione Italia Nostra Onlus (2016) ECLI:EU:C:2016:978, paras 61–3.; Case C-24/19 A and

3.5. Más jogágak

A fenntartható fogyasztás a fogyasztóvédelmi jogban kiemelt szerepet kap, mivel célja, hogy biztosítsa a fogyasztók jogait és tájékoztatását a fenntartható termékek és szolgáltatások tekintetében. A jogszabályok előírják, hogy a termékek címkézése és marketingje legyen átlátható, hogy a fogyasztók tudatos döntéseket hozhassanak a fenntarthatóbb választások érdekében. A fenntartható fogyasztásra ösztönző kampányok, illetve a zöld termékek és szolgáltatások népszerűsítése fontos része a fogyasztóvédelmi jogi kereteknek. Az ilyen jogszabályok célja, hogy csökkentsék a környezeti hatásokat, és ösztönözzék a felelősségteljes vásárlást.

A büntetőjog területén is egyre nagyobb figyelmet kapnak a fenntarthatósággal kapcsolatos kérdések; az EU ezzel kapcsolatban 2021-ben javaslatot is elfogadott.¹²⁶ A környezetszennyezés, az illegális hulladéklerakás, valamint a környezetvédelmi előírások megsértése a büntethető cselekmények közé tartoznak. A jogi keretek szigorítása a környezeti bűncselekmények ellen segít megvédeni a természeti erőforrásokat és előmozdítja a fenntartható fejlődést. Az elkövetők felelősségre vonása és a szankciók bevezetése hatékony eszköz a környezet védelmére. Ezen kívül a fenntarthatóság elősegítése érdekében a büntetőjog foglalkozhat a cégek és a szervezetek felelősségre vonásával is. A 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről XXIII. Fejezete a környezet és a természet elleni bűncselekményekről a következő tényállásokat nevesíti: Környezetkárosítás (241. §), Természetkárosítás (242-243. §), Állatkínzás (244. §), Orvvadászat (245. §), Orvhalászat (246. §), Tiltott állatviadal szervezése (247. §), A hulladékgazdálkodás rendjének megsértése (248. §), Ózonréteget lebontó anyaggal visszaélés (249. §), Radioaktív anyaggal visszaélés (250. §), Nukleáris létesítmény üzemeltetésével visszaélés (251. §). Szintén említhető még: Rossz minőségű termék forgalomba hozatala (415. §), Megfelelőség hamis tanúsítása (416. §), Fogyasztók megtévesztése (417. §) is.

A polgári jog áttételesen kapcsolódik a fenntarthatósághoz, a jogalkotó a 2013. évi V. törvényben a Polgári Törvénykönyvről egyáltalán nem utal erre a fogalomra. Diszpozitív jellege miatt a szerződéses jogban megjelenhetnek olyan kikötések, amelyek elősegítik a fenntartható gyakorlatokat.¹²⁷ Például a felek kötelezhetik magukat arra, hogy a szerződés teljesítése során figyelembe veszik a környezeti szempontokat, vagy olyan anyagokat használnak, amelyek fenntartható forrásból származnak. Az állam és a vállalatok (G2B),¹²⁸ de a vállalatok és vállalatok (B2B) közötti zöld szerződések, zöld megállapodások célja a környezetbarát gyakorlatok előmozdítása, szintén a polgári jog keretein belül értelmezhetők. A polgári jog keretein belül a környezetszennyezésből vagy más fenntarthatósági problémákból eredő kárért való felelősség kérdése is fontos. A károsultak jogosultak lehetnek kártérítésre, ha a kár egy másik fél környezeti jogsértése miatt következett be. A polgári jog területén a közszolgáltatások, mint például a víz-, energia- és hulladékgazdálkodás fenntarthatósága is

others (2020) ECLI:EU:C:2020:503, para 44.; Case C-240/09 Lesoochranárske zoskupenie VLK I (2011) ECLI:EU:C:2011:125, paras 46–7.; Case C-243/15 Lesoochranárske zoskupenie VLK II [2016] ECLI:EU:C:2016:838, para 55.; Case C-197/18 Wasserleitungsverband Nördliches Burgenland (2019) ECLI:EU:C:2019:824, paras 33–4.

¹²⁶ Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the protection of the environment through criminal law and replacing Directive 2008/99/EC (https://commission.europa.eu/document/950a9dd4-84ce-4163-8c0d-8357ccbaf9d_en) (2024. 10. 01.)

¹²⁷ ZOLL, Fryderyk – POŁUDNIAK-GIERZ, Katarzyna – BAŃCZYK Wojciech (2023): Towards an Environment-friendly Law of Obligations, In *The Future of European Private Law*. Nomos Verlagsgesellschaft GmbH & Co. KG. <http://dx.doi.org/10.5771/9783748913078-195>

¹²⁸ KOVÁCS László et al. (2017): IV. könyv. A közigazgatási szerződések. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 5. évf. 2. különszám. 134-179.

fontos szempont. A szolgáltatók kötelesek a fenntarthatósági elveket figyelembe venni a szolgáltatásaik nyújtása során, de erre a közjogi, közigazgatási szabályok miatt kötelesek.

A pénzügyi jog rendszerében az adópolitika, az adójogszabályok számos fenntarthatósági ösztönzőt tartalmazhatnak.¹²⁹ A kormányok egyre gyakrabban vezetnek be környezetvédelmi jellegű adókat, amelyek célja a káros környezeti hatások mérséklése és a környezetkímélő technológiák elterjedésének ösztönzése. Ezek az adók a „szennyező fizet” elvét követik, vagyis azok a vállalkozások vagy magánszemélyek, amelyek jelentős környezeti terhelést okoznak, magasabb adóterhekkel szembesülnek (szén-dioxid-adó, járulék). Másik eszköz a zöld adókedvezmények biztosítása, amelyek ösztönzik a vállalatokat és magánszemélyeket arra, hogy fenntartható beruházásokat hajtsanak végre, környezetbarát technológiákat alkalmazzanak, és energiatakarékos fejlesztéseket valósítsanak meg (megújuló energiaforrások, nap- vagy szélenergia-projektek). Szintén ide sorolható a nemrég bevezetett, kötelezően elkészítendő fenntarthatósággal kapcsolatos vállalati jelentések is. A cégek a CSRD (*Corporate Sustainability Reporting Directive*) értelmében 2024-től kezdik meg a jelentéstételt, a kötelező uniós fenntarthatósági jelentéstételi szabványoknak megfelelően.¹³⁰ (A kkv-k ugyanakkor 2028-ig mentesülnek az irányelv kötelező alkalmazása alól, amennyiben ezt indokolják.)

4. Metajurisztika

A metajurisztika a jog alapjainak filozófiai, elméleti vizsgálatával foglalkozik; a jog általános, alapvető elveit, a jog igazságosságának, érvényességének és hatékonyságának filozófiai és etikai alapjait vizsgálja. Mint a jogi gondolkodás magasabb rendű megértésére irányuló diszciplína segíthet megvizsgálni, hogyan építhető be a fenntarthatóság fogalma és elve a jogrendszer mélyebb struktúrájába.¹³¹ A metajurisztikai elemzés során a fenntarthatóság egy olyan alapelvként jelenhet meg, amelynek követése hosszú távon biztosítja az emberi civilizáció és a természetes környezet közötti egyensúlyt. A fenntarthatóság mint jogi elv már jelen van számos jogi dokumentumban, nemzetközi szerződésben, és egyre inkább beépül a nemzeti jogrendszerekbe is. A metajurisztika azonban nem csupán a meglévő jogszabályok alkalmazásával és/vagy alkalmazhatóságával foglalkozik, hanem mélyebben vizsgálja a jogi alapelvek filozófiai alapját.

A fenntarthatóság metajurisztikai megközelítése felveti a következő kérdéseket: miért kell a fenntarthatóságot alapvető jogi elvnek tekinteni? Mert a fenntarthatóság nem csupán technikai kérdés, jogi előírás, hanem morális kötelesség is, amelynek alapja a jövő generációk védelme és a környezeti igazságosság biztosítása. Másik kérdés: miképpen lehet a jogi rendszerekben garantálni a fenntarthatóságot, anélkül, hogy rövid távú gazdasági érdekek aláásnák azt? Itt a metajurisztikai vizsgálatok segítenek abban, hogy a jogalkotás és a

¹²⁹ VENCE, Xavier – LÓPEZ PÉREZ, Sugely de Jesus (2021): Taxation for a circular economy: New instruments, reforms, and architectural changes in the fiscal system. *Sustainability*, Vol. 13. No. 8. 4581. <https://doi.org/10.3390/su13084581>; ULLAH, Sami et al. (2023): Dynamics between environmental taxes and ecological sustainability: evidence from top-seven green economies by novel quantile approaches. *Sustainable Development*, Vol. 31. No. 2. 825-839. <https://doi.org/10.1002/sd.2423>

¹³⁰ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2022/2464 irányelve (2022. december 14.) a 537/2014/EU rendeletnek, a 2004/109/EK irányelvnek, a 2006/43/EK irányelvnek és 2013/34/EU irányelvnek a fenntarthatósággal kapcsolatos vállalati beszámolás tekintetében történő módosításáról.

¹³¹ HERMAWAN, Anis Wahyu – BARUS, Leo B. (2022): Meta-Jurisprudence of Legal Naturalism: A Construction Based on Western Philosophy. *Philosophy and Paradigm Review*, Vol. 1. No. 1. 1-3. <https://doi.org/10.56282/ppr.v1i1.195>; CONRY, Edward J. – BECK-DUDLEY, Caryn L. (1996): Meta-jurisprudence: A paradigm for legal studies. *American Business Law Journal*, Vol. 33. No. 4. 691-755. <https://doi.org/10.1111/j.1744-1714.1996.tb00408.x>; CONRY, Edward J. – BECK-DUDLEY, Caryn L. (1996): Meta-jurisprudence: The epistemology of law. *American Business Law Journal*, Vol. 33. No. 3. 373-450. <https://doi.org/10.1111/j.1744-1714.1996.tb00895.x>

jogalkalmazás során az igazságosság és az egyenlőség olyan keretek között működjön, amelyek biztosítják az erőforrások igazságos elosztását a jelen és a jövő generációi között. A metajurisztika azt is vizsgál(hat)ja, hogy a jog hogyan reagálhatna hatékonyabban a fenntarthatóság globális problémáira: (i) jogi rendszerek és erőforrások megőrzése, (ii) közérdek és individuális érdekek összehangolása, (iii) a jog és igazságosság kapcsolatának újraértelmezése a generációk közötti viszonyban, továbbá (iv) a jogot ne csak statikus szabályrendszerként, hanem dinamikus, fejlődő rendszerként fogjuk fel. A fenntarthatóság olyan új jogi paradigmák kialakítását igényli, amelyek figyelembe veszik a komplexitást, a bizonytalanságot és a hosszú távú következményeket.

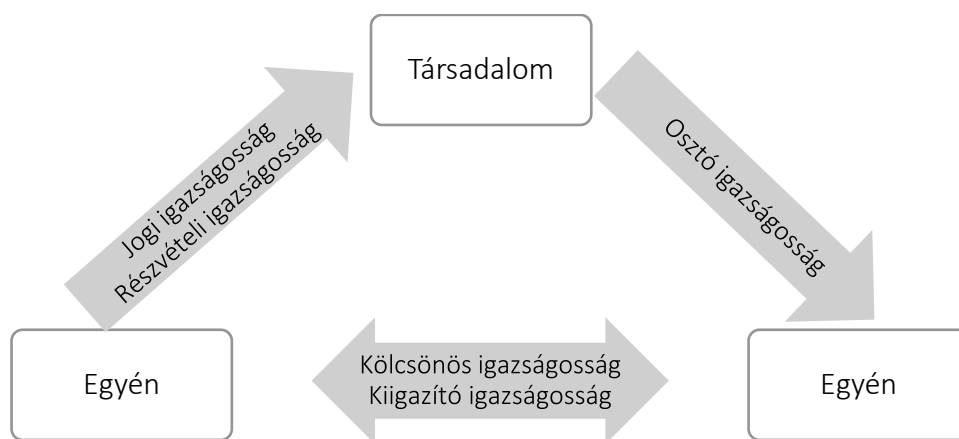
Ebben a jogon túli felfogásban elsősorban három főbb témakör vizsgálható: (i) igazságosság és generációk közötti egyenlőség, (ii) kiszámíthatóság és méltányos teherviselés, valamint (iii) a vállalati társadalmi felelősség.

4.1. Igazságosság és a generációk közötti egyenlőség

Az igazságosság hagyományosan az emberek közötti méltányos bánásmódot, egyenlő lehetőségeket és a jogok tiszteletben tartását jelenti. Az igazságosság azon az elven gyökerezik, hogy az egyéneknek azt kell kapniuk, amit megérdemelnek, és a „megérdemlés” meghatározását különböző szempontok befolyásolják, beleértve az etikából, racionalitásból, jogból, vallásból, méltányosságból és igazságosságból származó erkölcsi „korrektséget”. Az igazságosság különféle fajtái megfeleltethetők a fenntarthatóság követelményeivel. Klinsky és Golub kutatása – az igazságosság elméletéből, a fenntarthatósági tudományból és az igazságosság szociálpszichológiájából származó betekintéseket felhasználva – az igazságosság és a fenntarthatóság elmélete közötti kapcsolatokat tárja fel, és azt állítja, hogy annak ellenére, hogy összefonódnak, a gyakorlati és elméleti kihívások akadályozzák e két fogalom könnyű vagy teljes integrációját.¹³² A következő ábra az igazságosság öt fogalmát értelmezi az egyén-egyen, illetve egyén és társadalom relációjában, amelyek a fenntarthatósággal is megfeleltethetők.

¹³² KLINSKY, Sonja – GOLUB, Aaron (2016): Justice and sustainability, In HEINRICHS, Harald et al. eds.: *Sustainability science: An introduction*. Springer. 161-173.

1. ábra: Az igazságosság fogalmai

Forrás: VÉRTESY László (2024): *Financial Perspectives of Economic History – Volume I.* Gazdaság-elemző Intézet – Institute for Economic Analysis, Budapest. 208.

A jogi igazságosság (*iustitia legalis*) azt állítja, az állam felelős azért, hogy polgárai jóléte érdekében igazságos törvényeket alkosson, lásd környezet- és természetvédelmi törvények vagy az alkotmányjog, közigazgatási jog, a nemzetközi és európai uniós jog, valamint a fogyasztóvédelem, büntetőjog fenntarthatósággal összefüggő szabályai. Az eljárási jog olyan mechanizmusokat foglal(hat) magában, mint a perek és peren kívüli mediációs, elkerülő, békéltető megoldások, a választottbíráskodás.

A részvételi igazságosság (*iustitia contributiva*) az egyéneknek a társadalommal szembeni, a közjó érdekében vállalt kötelezettségeit foglalja magában,¹³³ ami gyakran a közösségi önkéntes projektek (újraerdősítés, hulladékgyűjtés) vagy vállalatok társadalmi felelősségvállalásaként jelenik meg.¹³⁴

Az osztó igazságosság (*iustitia distributiva*) arra vonatkozik, hogy a társadalom mivel tartozik az egyes tagjainak az erőforrások igazságos elosztása tekintetében.¹³⁵ A hasznot vagy a terhet valamilyen kritérium szerint osztja fel, amely összehasonlítja a résztvevők relatív érdemeit.¹³⁶ Az igazságszolgáltatásnak ez a formája kötelezettséget ír elő az államnak, hogy a juttatásokat és terheket igazságosan ossza el az emberek között. Ilyenek például a társasági és egyéni környezetterhelési adókulcsok, a támogatott fenntarthatósági projektek, központi víz- és földgazdálkodás (víztározók létesítése az aszályok mérséklése érdekében). Az újraelosztás fogalmán belül felveti az egyenlőség és a méltányosság kérdését. Az egyenlőség azt jelenti, hogy minden egyén vagy embercsoport ugyanolyan erőforrásokat és lehetőségeket kap, függetlenül a körülményeitől. A társadalmi és faji igazságosság mozgalmában az egyenlőség valójában növelheti a közösségekben fennálló egyenlőtlenségeket, mivel nem minden

¹³³ NUNES, John Arthur (2013): Does Contributive Justice Have a Future? *Concordia Journal*, Vol. 39. No. 3. 208-216; HAWTHORNE, Luanda (2015): Equality and the law of contract: the possible impact of Aristotle's theory of commutative justice. *Studia Universitatis Babeş -Bolyai Jurisprudentia*, Vol. 60. No. 3. 5-22.

¹³⁴ TIMMERMANN, Cristian – FÉLIX, Georges F. (2015): Agroecology as a vehicle for contributive justice. *Agriculture and Human Values*, Vol. 32. 523-538; ARTS, Karin (2017): Inclusive sustainable development: a human rights perspective. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, Vol. 24. 58-62. <http://dx.doi.org/10.1016/j.cosust.2017.02.001>

¹³⁵ DZIEDZIAK, Wojciech (2020): An Essay on Natural and Distributive Justice. *Studia Iuridica Lublinensia*, Vol. 29. No. 4. 71-83. <http://dx.doi.org/10.17951/sil.2020.29.4.71-83>

¹³⁶ CARTER, Alan (2017): Distributive justice and environmental sustainability, In ATTFIELD, Robin ed.: *The Ethics of the Environment*. Routledge. 565-576; DOBSON, Andrew (1998): *Justice and the environment: Conceptions of environmental sustainability and theories of distributive justice*. Clarendon Press.

embercsoportnak van szüksége ugyanazokra az erőforrásokra vagy lehetőségekre, amelyeket a számukra biztosított a boldoguláshoz. Míg a méltányosság figyelembe veszi a körülményeket, és igyekszik mérsékelni a jelentős különbségeket, ez az erőforrások társadalmi és szakmai helyzeteken belüli elosztásának igazságos felfogása.¹³⁷

A kölcsönös igazságosság (*iustitia commutativa*) az egyének közötti kötelezettségekre is vonatkozik, különösen az üzleti tranzakciók során.¹³⁸ Ilyenek például a fenntartható kereskedelmi megállapodások, lásd fair trade mozgalom. Alapvető méltányosságot követel meg minden megállapodásban és cserében, etikailag és pénzügyileg felelősségre vonja a vállalkozásokat a termékeikből eredő károkért. Azonban ez a kölcsönösség jelesül itt a generációk közötti kapcsolatra is vonatkozik.¹³⁹

A kiigazító, korrekatív igazságosság (*iustitia correctiva*) alapja, hogy a felelősség kijavítja, korrigálja az egyik személy által a másikkal szemben elkövetett igazságtalanságot (akár szerződéses, akár jogsértésen alapuló).¹⁴⁰ Ha egy cég szennyezi a környezetet, a kiigazító igazságosság keretében köteles lehet helyreállítani a károkat, például megtisztítani a szennyezett területeket vagy kártérítést fizetni azoknak, akiket a szennyezés érintett. Más megközelítésében arra fókuszál, hogy az egyik fél követett-e el, a másik pedig elszenvedett-e tranzakciós igazságtalanságot. Vagyis egyfajta kompenzációs igazságosságnak vagy igazságszolgáltatásnak tekinthető.¹⁴¹ Az osztó igazságosság és a kiigazító igazságosság abban különbözik egymástól, hogyan alkalmazzák az egyenlőséget vagy méltányosságot. Az osztó igazságosság az arányos, az egyént is figyelembe vevő egyenlőséget, pontosabban a méltányosságot testesíti meg, amelyben az elosztás minden résztvevője a kérdéses ismérv szerinti érdemei szerint kapja meg részesedését. Ezzel szemben a korrekciós igazságosság a felek által az ügyletbe kötődő elméleti egyenlőség fenntartását és helyreállítását jelenti.

Az igazságosság ezen dimenziói és a fenntarthatóság, különösen a generációk közötti egyenlőség kérdései, az emberi társadalom hosszú távú jólétének alapvető morális és filozófiai dimenzióit érintik; a társadalmi, gazdasági és környezeti fejlődés hosszú távú fenntarthatóságát célozzák. Ennek az igazságosságnak nemcsak a jelen generáció tagjai között (intra-generációs igazságosság), hanem a különböző generációk között (inter-generációs igazságosság) is érvényesülni kell.¹⁴² Ennek hangsúlyozása azért fontos, mert érdekeik néha ütközhetnek, például a gazdasági növekedés és a környezetvédelem között. A generációk közötti

¹³⁷ Az angolszász jogrendszerben a méltányosság az angol *chancery*ből származó jogrendszer, amely a jogi és eljárási szabályok és tanok állandó és formális rendszerét foglalja magában, amelyek kiegészítik, segítik vagy felülírják a *common law*-t és a statútumokat, és amelyek célja a jogok védelme és az anyagi jog által meghatározott kötelezettségek érvényesítése. A méltányosság szabályai és doktrínái szerinti vagy azok alapján történő per vagy jogorvoslati igazságszolgáltatás. A jogi tanok és szabályok olyan összessége, amelyet a szűk, merev jogrendszer kibővítésére, kiegészítésére vagy felülírására dolgoztak ki. "Equity." *Merriam-Webster.com Dictionary*, Merriam-Webster, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/equity> (2024. 10. 01.)

¹³⁸ MILDENBERGER, Carl David (2020): *Commutative justice: A liberal theory of just exchange*. Routledge.

¹³⁹ DEPLAZES-ZEMP, Anna (2018): Commutative justice and access and benefit sharing for genetic resources. *Ethics, Policy & Environment*, Vol. 21. No. 1. 110-126. <https://doi.org/10.1080/21550085.2018.1448042>

¹⁴⁰ Arisztotelész, *Nicomachean Ethics*. V, 2-5, 1130a14-1133b28; WEINRIB, Ernest J. (2002): Corrective justice in a nutshell. *The University of Toronto Law Journal*, Vol. 52. No. 4. 349-356. <https://doi.org/10.2307/825933>; ENGLARD, Izhak (2009): *Corrective and Distributive Justice: from Aristotle to modern times*. Oxford University Press.

¹⁴¹ COLLIN, Robert William – COLLIN, Robin Morris (2015): Sustainable development: environmental justice and sustainability, In REDCLIFT, Michael – SPRINGETT, Delyse eds.: *Routledge International Handbook of Sustainable Development*. Routledge. 209-221.

¹⁴² NIJAKI, Laurie Kaye (2015): Justifying and juxtaposing environmental justice and sustainability: Towards an inter-generational and intra-generational analysis of environmental equity in public administration. *Public Administration Quarterly*, Vol. 39. No. 1. 85-116. <https://www.jstor.org/stable/24372044>; ENDYKA, Yovi Cajapa – MUHDAR, Muhamad – SABARUDDIN, Abdul Kadir (2020): Environmental Justice in Intra Generations: An Overview of Aristotle's Distributive Justice to Coal Mining. *Indonesian Comparative Law Review*, Vol. 3. No. 1. 25-34. <https://doi.org/10.18196/iclr.v3i1.11234>

igazságosság etikai alapja a felelősségvállalás a jövő iránt, ami a fenntarthatóság elvének erkölcsi megalapozását biztosítja. Az igazságosság elve segít ezekben az összeütközésekben megtalálni a megfelelő egyensúlyt. Mivel a jövőbeli generációk nem tudják saját érdekeiket képviselni, a jelenlegi generációknak különös figyelmet kell fordítaniuk arra, hogy döntéseik ne sértsék a jövőbeli generációk jogait. Ez azonban nemcsak időbeli igazságosság (*temporal justice*),¹⁴³ amely azt biztosítja, hogy a jelenlegi generációk ne éljenek vissza az erőforrásokkal, és ne hozzanak olyan döntéseket, amelyek károsan befolyásolják a jövő generációk életkörülményeit; hanem térbeli igazságosság (*spatial justice*) is, vagyis a jelenlegi generációk közötti egyenlő hozzáférés a természeti erőforrásokhoz és az élhető környezethez.¹⁴⁴ Ezek az elvek és felelősség szorosan kapcsolódnak ahhoz az elképzeléshez, miszerint a mai generációknak erkölcsi kötelessége van a jövő nemzedékeivel szemben, hogy fenntartható módon éljenek, megőrizve a természeti és gazdasági erőforrásokat a következő generációk számára is.

A jogalkotó számára ez úgy transzformálható, hogy a fenntarthatósági normáknak figyelemmel kell lennie (i) a hosszú távú következményekre, (ii) a természeti erőforrások védelmére és a környezeti károk megelőzésére, (iii) az egyenlőtlenségek csökkentésére és az esélyegyenlőség biztosítására, (iv) gazdasági rendszerek kialakítására, (v) nemzetközi szinten pedig a globális kihívások megoldására és az együttműködésre.

4.2. Kiszámíthatóság és méltányos teherviselés

Gyakran megjelenik a kiszámíthatóság és méltányos teherviselés elve, amely biztosítja a megfelelő kereteket az egészséges környezethez való alkotmányos jogok érvényesítéséhez. Ez a fenntarthatóság szempontjából azt jelenti, hogy a környezeti, gazdasági és társadalmi folyamatok hosszú távon előre jelezhetők és igazságosan oszlanak meg a társadalom különböző csoportjai között. Ez biztosítja, hogy a környezeti terhek, erőforrások használata és a fejlődés költségei arányosan legyenek elosztva, így a jelenlegi és jövő generációk is hozzáférhetnek az erőforrásokhoz, anélkül, hogy túlzottan megterhelnék a környezetet. A kiszámíthatóság (*predictability*) stabilitást is jelent, így a társadalmi, gazdasági és környezeti folyamatok előrejelezhetők és megbízhatóak, amelyek elengedhetetlenek a hosszú távú tervezéshez.¹⁴⁵ A méltányos teherviselés (*fair* vagy *equitable burden sharing*) arra utal, hogy a fenntarthatósági erőfeszítések költségeit úgy kell meg osztani a társadalom különböző csoportjai között, hogy azok, akik a legtöbbet profitálnak a jelenlegi rendszerből, nagyobb mértékben járuljanak hozzá a fenntartható jövő kialakításához.¹⁴⁶

¹⁴³ COOPER, J. Andrew G. – MCKENNA, John (2008): Social justice in coastal erosion management: The temporal and spatial dimensions. *Geoforum*, Vol. 39. No. 1. 294-306.

<https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2007.06.007>

¹⁴⁴ MAHON, Marie et al. (2023): A spatial justice perspective on EU rural sustainability as territorial cohesion. *Sociologia Ruralis*, Vol. 63. No. 3. 683-702. <https://doi.org/10.1111/soru.12444>; DEMETEROVA, Barbara – FISCHER, Tatjana – SCHMUDE, Jürgen (2020): The right to not catch up — Transitioning European territorial cohesion towards spatial justice for sustainability. *Sustainability*, Vol. 12. No. 11. 4797. <https://doi.org/10.3390/su12114797>

¹⁴⁵ RAJESH, Rajagopal (2023): Predicting environmental sustainability performances of firms using trigonometric grey prediction model. *Environmental Development*, Vol. 45. 100830. <https://doi.org/10.1016/j.envdev.2023.100830>; ANTONAKAKIS, Nikolaos – BABALOS, Vassilios – KYEI Clement (2016): Predictability of sustainable investments and the role of uncertainty: Evidence from a non-parametric causality-in-quantiles test. *Applied Economics*, Vol. 48. No. 48. 4655-4665. <https://doi.org/10.1080/00036846.2016.1161724>

¹⁴⁶ ZAGONARI, Fabio (2023): Only religious ethics can help achieve equal burden sharing of global environmental sustainability. *International Journal of Environmental Studies*, Vol. 80. No. 3. 807-830. <https://doi.org/10.1080/00207233.2022.2139559>; DAVIDSON, Marc David (2021): How fairness principles in the climate debate relate to theories of distributive justice. *Sustainability*, Vol. 13. No. 13. 7302.

A két elv találkozása mindkét irányból értelmezhető. Egy kiszámítható környezetben könnyebb megvalósítani a méltányos teherviselést, hiszen az emberek és a vállalatok jobban megértik a felelősségüket és hajlandóak együttműködni a fenntartható célok elérésében. Ugyanakkor a méltányos teherviselés is hozzájárul a kiszámíthatósághoz, hiszen az emberek akkor érzik igazságosnak a változásokat, ha azok mindenkit egyformán érintenek. A jogalkotás és a jogalkalmazás számára ennek keretében elő kell segíteni a környezet terhelésének csökkentését és helyreállítását; az emberi egészség védelmét és az életminőség javítását; a természeti erőforrások fenntartható használatát; az állami feladatok környezetvédelemmel való összehangolását; a nemzetközi környezetvédelmi együttműködést; a lakosság aktív részvételét a környezetvédelemben; a gazdaság környezeti követelményekhez igazítását; a környezetvédelem intézményrendszerének és a közigazgatás kialakítását és fejlesztését. A méltányos teherviselés eszközei lehet (i) a progresszív adórendszer: azok, akik többet keresnek, nagyobb arányban járuljanak hozzá a közjóhoz; (ii) a környezetszennyező termékek magasabb adózása, a környezetvédelmi költségek megosztása; (iii) a fejlett országoknak nagyobb felelősségük van a klímaváltozás elleni küzdelemben, ezért támogatniuk kell a fejlődő országokat.

4.3. Vállalati társadalmi felelősségvállalás

A fenntarthatóság szempontjából az önkéntes szerepvállalás egyéni (aktivisták), csoport (mozgalmak) és a cégek szintjén is rendkívül hangsúlyos, ennek az egyik legjobban kidolgozott és elterjedt formája a vállalati társadalmi felelősségvállalás (*corporate social responsibility*, CSR).¹⁴⁷ Ennek keretében a vállalatok nemcsak a profit maximalizálására törekednek, hanem figyelembe veszik a társadalom, a környezet és a gazdaság jólétét is. A CSR vállalati stratégiákba való integrálása hosszú távon növelheti a vállalat hírnevét, versenyképességét, a márka imázsát; erősíthetik a kapcsolatot az ügyfelekkel, javítja a vállalat fenntarthatóságát, nemcsak gazdasági értelemben, hanem társadalmi (adományok, önkéntes munka, oktatási programok, munkahelyi sokszínűség), környezeti (hulladékcsökkentés, újrahasznosítás, energiatakarékosság, környezetbarát termékek fejlesztése) vagy akár etikai (korrupcióellenes intézkedések, tisztességes kereskedelem, emberi jogok tiszteletben tartása) szempontból is. Ahogy egyre több vállalat felismeri a fenntarthatóság szükségességét, a CSR és a fenntarthatóság közötti kapcsolat egyre fontosabbá válik a modern gazdaságban. Társadalmi szinten a fogyasztók, a befektetők és a munkavállalók egyre inkább elvárják a vállalatoktól, hogy felelősségteljesen járjanak el. Multinacionális cégek esetében ez akár globális hatásokat is kiválthat.

Néhány példát hozva, ilyen lehet a vállalatok környezeti lábnyomának csökkentése és a természeti erőforrások felelős felhasználása. A Toyota már 2011-ben bevezetett egy zöld gyár (*green plant, sustainable plant*) koncepciót, ahol a gyártási folyamatok során a lehető legkevesebb energiát és vizet használják fel, miközben a hulladéktermelést minimálisra csökkentik; a cég azóta ISO 50001:2019-es tanúsítvánnyal is rendelkezik.¹⁴⁸ A Patagonia

<https://doi.org/10.3390/su13137302>; GOODLAND, Robert – DALY, Herman – KELLENBERG, John (1994): Burden sharing in the transition to environmental sustainability. *Futures*, Vol. 26. No. 2. 146-155. [https://doi.org/10.1016/0016-3287\(94\)90104-X](https://doi.org/10.1016/0016-3287(94)90104-X)

¹⁴⁷ CHRISTENSEN, Hans B. – HAIL, Luzi – LEUZ, Christian (2021): Mandatory CSR and sustainability reporting: Economic analysis and literature review. *Review of Accounting Studies*, Vol. 26. No. 3. 1176-1248. <https://doi.org/10.1007/s11142-021-09609-5>; MESEGUER-SÁNCHEZ, Víctor et al. (2021): Corporate social responsibility and sustainability. A bibliometric analysis of their interrelations. *Sustainability*, Vol. 13. No. 4. 1636. <https://doi.org/10.3390/su13041636>

¹⁴⁸ WANG, Zongyi (2021): Exploring the potential of lean philosophy to spread the value of sustainability in the Japanese automobile industry: the case of Toyota Motor Corporation. *Управління розвитком складних систем*, No. 45. 176-181. <https://doi.org/10.32347/2412-9933.2021.45.176-181>; PADILLA-CABALLERO, Jesús et al. (2024):

ruházati cég ismert arról, hogy támogatja a helyi közösségeket, különböző társadalmi és környezetvédelmi kezdeményezésekben vesz részt, mint például az újrahasznosítás vagy a természetvédelmi projektek.¹⁴⁹ A Unilever elkötelezte magát amellett, hogy 2025-re minden műanyag csomagolását újrahasznosíthatóvá vagy komposztálhatóvá teszi, valamint beszállítói láncában a környezetvédelmi előírásoknak megfelelő forrásokat használ.¹⁵⁰ A Tesla olyan elektromos járműveket gyárt, amelyek csökkentik a fosszilis üzemanyagok használatát és hozzájárulnak a károsanyag-kibocsátás csökkentéséhez. A Fairtrade minősítésű vállalatok igazságos árat fizetnek a fejlődő országok termelőinek, biztosítva, hogy a kereskedelem fenntartható és etikus legyen, és ne csak a gazdasági profitra fókuszáljon, hanem a társadalmi fejlődést is támogassa.¹⁵¹

5. Következtetések

Mára teljesen egyértelmű, hogy a jogi szabályozás nélkülözhetetlen eszköz a fenntartható fejlődés megvalósításához. A jövőben egyre nagyobb hangsúlyt kell fektetni a fenntarthatósági szempontok integrálására a jogalkotásba és a jogalkalmazásba. A fogalom jóval többet jelent, mint a környezetvédelem, a társadalmi és gazdasági területek is befogadták, lásd fenntartható fejlődési célok, fenntarthatósági bizonyítványok, fenntartható használat, hasznosítás, fenntartható gazdálkodás, fenntartható verseny, fenntartható energiagazdálkodás, fenntartható költségvetés, fenntartható fizetési mérleg, fenntartható árstabilitás, fenntartható termékek és szolgáltatások vagy a fenntarthatóság érettségi vizsga.

A jogalkotás kihívásai közé tartozik, hogy a fenntarthatóság dinamikus jelenség, amely folyamatosan változó kihívásokat támaszt a jogalkotóval szemben. Ezt számos közelmúltbeli jelenség, fejlemény, az éghajlatváltozási események növekvő gyakorisága és intenzitása is alátámasztja, egyre fokozódó és nagyobb károkat okozó, heves tornádók, cunamik, esőzések, árvizek, forró aszályok. Ezek olyan jogi kereteket tesznek szükségessé, amelyek rugalmasak, és reagálnak a változó környezetünkre lokális és nemzetközi szinten. A globális, de a regionális jogi szabályozások összehangolása is hangsúlyos, hiszen a fenntarthatósági kérdések határokon átnyúló problémákat érintenek, amelyek nem oldhatók meg kizárólag nemzeti szinten. A információs technológia rohamos fejlődése is új lehetőségeket nyújt, például a blokklánc használható az erőforrás-felhasználás, kibocsátási kvótakereskedés nyilvántartására és az ellátási láncok előmozdítására,¹⁵² de a jogi kereteknek alkalmazkodniuk kell az olyan

The Contribution of Green Technology and Machine Learning Toward Developing Environmental Sustainability., In PAWELOSZEK, Ilona et al. eds.: *Recent Advances in Management and Engineering*. CRC Press. 97-102; Toyota UK Media Site: Toyota Acclaimed As Europe's Number One Green Manufacturer (<https://media.toyota.co.uk/toyota-acclaimed-as-europes-number-one-green-manufacturer/>; <https://www.toyotacz.com/en/for-the-region/green-plant/>) (2024. 10. 01.)

¹⁴⁹ SHOURKAEI, Mojtaba M. – TAYLOR, Kelsey M. – DYCK, Bruno (2024): Examining sustainable supply chain management via a social-symbolic work lens: Lessons from Patagonia. *Business Strategy and the Environment*, Vol. 33. No. 2. 1477-1496. <https://doi.org/10.1002/bse.3552>; PODDAR, Prisha (2021): Integrating sustainability into the Textile Supply Chain – Comparing the case of H&M and Patagonia. <https://www.scribd.com/document/617409791/Integrating-Sustainability-Into-the-Textile-Supply-Chain-comparing-the-Case-of-H-M-and-Patagonia>; <https://www.patagonia.com/social-responsibility/> (2024. 10. 01.)

¹⁵⁰ VIG, Sára G. – SUTA, Alex – TÓTH Árpád (2022): Corporate Reporting of CO2 Emission Disclosures in Electric Vehicle Manufacturing: an Overview of Tesla Inc. *Chemical Engineering Transactions*, Vol. 94. 391-396. <https://doi.org/10.3303/CET2294065>; YAHDYANI, Muhammad Wijdan Hilmy – SAFARI, Asep – MEGAWATI, Lokita Rizky (2023): Sustainability Business Model Tesla Motors. *Proceedings of the Business Innovation and Engineering Conference (BIEC 2022)*, Vol. 236. Springer Nature; <https://www.tesla.com/impact>

¹⁵¹ LOCONTO, Allison Marie et al. (2021): Responsibilising the Fairtrade Premium: Imagining better decision-making. *Journal of Rural Studies*, Vol. 86. 711-723. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2021.07.011>

¹⁵² PARMENTOLA, Adele et al. (2022): Is blockchain able to enhance environmental sustainability? A systematic review and research agenda from the perspective of Sustainable Development Goals (SDGs). *Business Strategy*

lehetséges problémák megoldásához, mint az adatbiztonság és az irányítás. A fenntarthatóság és a jog elméleti kapcsolatának vizsgálata során számos gyakorlati kérdés is felmerül.

A jogalkalmazás és a jogérvényesítés során az tapasztalható, hogy a fenntarthatósági célok elérése gyakran ütközik a gazdasági érdekekkel és a rövid távú politikai célokkal. Nem utolsó sorban pedig a jog alanyainak, az állampolgároknak, magánszemélyeknek, de a vállalatoknak és más jogi személyeknek is fontos, aktív (vagy passzív, tartózkodó) szerepe rendkívül hangsúlyos, ha nem a legfontosabb. Az elméleti és gyakorlati kihívások ellenére a jog központi szerepet játszik a fenntartható fejlődés elősegítésében, lehetőséget biztosítva a jövő generációinak egy élhető és egészséges környezet megteremtéséhez.

and the Environment, Vol. 31. No. 1. 194-217. <https://doi.org/10.1002/bse.2882>; STUIT, Andrea – BROCKINGTON, Dan – CORBERA, Esteve (2022): Smart, commodified and encoded: Blockchain technology for environmental sustainability and nature conservation. *Conservation & Society*, Vol. 20. No. 1. 12-23. <https://www.jstor.org/stable/27100578>

DR. KOI GYULA¹⁵³

Mozaikok a Kínai Népköztársaság és az Oroszországi Föderáció, valamint a korábbi állami formációk kapcsolattörténetéből. A fenntarthatóság, a jog és a közigazgatás témakörei, és azok egyes geopolitikai eredői. (Két szövegközléssel)

Absztrakt

A tanulmány a doktrinális jogtudomány normatív szempontjait szem előtt tartva a szerző több mint másfél évtizede meglévő adóssága egy részét kívánja leróni a kínai-orosz kapcsolattörténet területén. A fenntarthatósági jogi kutatásaink angol nyelvű kötet formájában történő összefoglalásának egyik fejezete egyes főbb országok közigazgatási jogi és környezetjogi portréját kívánja megrajzolni, közte a Kínai Népköztársaságét és az Oroszországi Föderációét is. Az írás szerzője az összehasonlító közigazgatás és közigazgatási jog területén a külhoni államokat illetően elsősorban a Kínai Népköztársasággal, valamint az Oroszországi Föderációval foglalkozik leginkább. A jelen dolgozat a fenntarthatósági országtudományok szellemi háttérének egy részét jeleníti meg. Ez a vázlatos problématerkép számos olyan kérdést kíván rendezni, amelyek a monografikus formátumban témájuk és terjedelmük okán nem kaphatnak helyet. E körben egyes földrajzi-geopolitikai, történeti-kapcsolattörténeti, összehasonlító közigazgatási jogi, valamint egyes fenntarthatósági kérdéseket szükséges tisztázni. A fenntarthatósági jogi problémák mélyelemzésére a majdani monografikus *contributio* szolgál. Sor kerül két forráscsoport szövegközlésére. Egy, eddig a sinológia és a ruszisztika által nem ismert hazai, 1757-es nyomtatott forrás a Kínai Császárságra, illetve a Moszkvai Nagyfejedelemségre nézve első honi államnevezetességi leírás (két könyvfejezet) mellett egy ismeretlen, Pekingben a Kínai Népköztársaság tízéves fennállása alkalmából kiadott orosz nyelvű díszalbumban közzétett, a Magyar Népköztársaság, továbbá a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége állami vezetői által küldött két-két távirat nemzetközi szlavisztika átirásban, orosz nyelven kerül közzétételre.

Kulcsszavak

fenntarthatóság, földrajz, geopolitika, jogdogmatika (doktrinális jogtudomány), jogi ruszisztika, jogi sinológia, külföldi és összehasonlító közigazgatási anyagi- és eljárásjog, kapcsolattörténet, környezetjog, világhírjog

¹⁵³ Dr. Koi Gyula tudományos főmunkatárs, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Lőrincz Lajos Közigazgatási Jogi Tanszék; tudományos munkatárs, HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet, Alkotmányjogi és Közigazgatási Jogi Osztály; vezető kutató, Pécsi Tudományegyetem Közigazgatási Jogi Tanszék, NKFIH OTKA K-135979. számú 'Fenntarthatóság és jog/Sustainability and Law' elnevezésű kutatás. A kutatás a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Közigazgatási Jogi Tanszékének a Nemzeti Kutatásfejlesztési és Innovációs Hivatal által NKFI 1 forrásból finanszírozott NKFIH K 135 979. számú 'Fenntarthatóság és jog/Sustainability and Law' kutatási pályázat keretei között készült. (Vezető kutató/principal investigator: Dr. Koi Gyula PhD, tudományos főmunkatárs). A tanulmányt Prof. Dr. Horváth Attila jogtörténész egyetemi tanár, alkotmánybíró 65. születésnapja alkalmából személyének ajánljuk szíves megemlékezésül. A kézirat lezárva: 2024. 10. 31.

1. Bevezetés – földrajzi és geopolitikai alapok

A történeti valóság egyik eredője a földrajzi és a geopolitikai tényezők sora.¹⁵⁴ A mai orosz gondolkodás története¹⁵⁵ megértéséhez szükséges a „harmadik Róma” (*tretij Rim*) elméletének megértése. A „Moszkva – a harmadik Róma” elméletét Filofej (görögös szerzetesi nevén Philotetos) 1522 és 1524 között dolgozta ki Iustinianus 6. novellája és a kánonjog alapján. Ez a világi hatalom (*sacerdotium/hierosyné*) és az egyházi hatalom (*imperium/basileia*) egységének elvét jelentette, amely egyben az egyház uralkodónak való alávetettségével is járt (cezaropapizmus). A második Róma Konstantinápoly volt. A Szent Római Birodalom (*Sacrum Romanum Imperium*), később, a 16. századtól *Heiliges Römisches Reich deutscher Nation*, illetve *Svjaščennaja Rimskaja Imperija* szintén megújított *Imperium Romanum* formájában szolgált a justiniánusi jog továbbélésének alapjaként. Bizánc 1453-as eleste után Filofej elmélete szerint Moszkva vette át a „stafétát”, a vezető szerepet Konstantinápoly után (szemben a nyugati konglomerátummal).¹⁵⁶ Nikolaj Aleksandrovič Bergyajev (1874-1948), az orosz katolikus filozófus utal rá, hogy az orosz messianisztikus tudat a kommunizmusig kíséri végig az orosz gondolkodást, az orosz cár a „földkerekség egyetlen keresztény királya” Bizánc bukása

¹⁵⁴ A kínai szavak esetében a nemzetközileg elfogadott, a tudományos szövegekben is szokásos *hanyu pinyin wenzhi* (röviden: *pinyin*) átírási rendszert; az orosz nyelv esetében a Kniezsa-féle nemzetközi átírást használjuk. Ez alól kivételt képeznek a tanulmány főszövegében egyes meghonosodott szavak átírása (a kínai esetében Peking, Sanghaj, Tajvan, Tajpej, jüan; az orosz esetében Moszkva, Bergyajev, Lenin, Sztálin, Zsdanov). A bibliográfiai leírásban az adott nyelvben lévő alakot (Beijing, Pékin, Taiwan, Taipei, Moszkva, Moskau, Moscou) használjuk. A kínai és az orosz művek címeit magyarra fordítottan is közöljük. Az angol, francia és német művek címeit a hazai szokásoknak megfelelően nem fordítjuk, a kevésbé ismert nyelveket (e tanulmányban a holland) igen. A kínai szerzők neveit a bibliográfiai leírásban a forrás által hozott alakban használjuk. Az orosz szerzők nem mindegyike esetében volt mód a keresztnevek sajnálatosan általánosan használt rövidítéseinek feloldására.

¹⁵⁵ PAŠUTO, Vladimir Terentevič (1952) [1951]: *Alekszandr Nyevszkij és az orosz nép harca a függetlenségért a 13. században*. Budapest, Művelt Nép; HELLER, Mihail (1996): *Orosz történelem I. Az Orosz Birodalom története*. Budapest, Osiris Kiadó – 2000 [Folyóirat]; HELLER, Mihail – NYEKRICHS, Alekszandr (1996): *Orosz történelem II. A Szovjetunió története*. Budapest, Osiris Kiadó – 2000 [Folyóirat]; MENYHÁRT Lajos (1983): Az államrend kérdése, In MENYHÁRT Lajos: *Az orosz társadalmi – politikai gondolkodás a századfordulón 1895-1906*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 22-103; SZVÁK Gyula (2006): *Oroszország helye Euráziában. Historiográfiai tanulmányok 1999-2006*. Budapest, Pannonica; SZVÁK Gyula (2019): *IV. Iván és I. Péter mikrohistoriográfiája*. Budapest, L'Harmattan; SEMJONOVA, Lidia Nikolajevna (1988) [1982]: *Erkölcök és szokások Nagy Péter birodalmában*. Budapest, Gondolat; KÖVES Erzsébet (1982): *Kelet és Nyugat. Orosz eszmék I. Miklós korában*. Budapest, Magvető Kiadó; RADZINSKY, Edward (2006): *II. Sándor, az utolsó nagy cár*. Budapest, Európa; SAVČENKO, Vladimir (1985) [1982]: *Fiatal Oroszország. Fejezetek Nikolaj Černiševskij életéből*. Budapest – Ungvár, Kossuth Könyvkiadó – Kárpáti Könyvkiadó; SZ. BÍRÓ Zoltán (2017): *Az elmaradt alkotmányozás. Oroszország a 19. század második felében*. Budapest, Osiris Kiadó; GECSE Géza (2022): *Orosz nagyhatalmi politika 1905-2021*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó; PALÉOLOGUE, Maurice (1982) [1922]: *A cárok Oroszországa az első világháború alatt. Franciország nagykövetének naplójából*. Budapest, Európa Könyvkiadó; GÖMÖRI Endre (1998): *A cár vakarószik. Világtörténelem hónapról hónapra 1994-1998*. Budapest, PanPress; A SZOVJETUNIÓ KÜLÜGYMINISZTERIUMA – GROMIKO, Andrej Andrejevič szerk. (1981) [1976]: *Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőinek üzenetváltása 1941-1945 I. A W. Churchilllel és C. Attleével folytatott üzenetváltás (1941 július – 1945 november). II. Az F. Roosevelttel és H. Trumannel folytatott üzenetváltás (1941 augusztus – 1945 december)*. Budapest – Ungvár, Kossuth Könyvkiadó – Kárpáti Könyvkiadó; KRAUSZ Tamás (2008): *A Szovjetunió története 1914-1991*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó; KEMECSEI Ernő (1999): *Orosz ezredvég. A nemformális mozgalmaktól a politikai pártokig*. Budapest, Hatodik Síp.

¹⁵⁶ FÖLDI András – HAMZA Gábor (1998): *Az európai magánjog fejlődésének főbb útjai*. Szombathely, Savaria University Press. A „Harmadik Róma”-elméletre, valamint az *Imperium Romanum*ra i. m. 44-45. főszöveg, 21. lj. és 24. lj; HAMZA Gábor (2002): *Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján*. Első kiadás. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 89. főszöveg és 120. lj., 57-58. főszöveg és 68. lj; HAMZA Gábor (2022): *Az európai magánjog fejlődése a kezdetektől a XX. század végéig. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján*. Második kiadás. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 118. főszöveg és 146. lj., 83-84. A római jog továbbélésére: FÖLDI András – HAMZA Gábor (1996): *A római jog története és intéstitúciói*. Első kiadás. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 102-146; SIKLÓSI Iván (2021): *Római magánjog I-II*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó – Eötvös Loránd Tudományegyetem. I. 142-200.

után, és Filofej a *Levél a rossz napokról és órákról* című művében mondja: „[A] két Róma elbukott, a harmadik áll, és negyedik nem lesz.”¹⁵⁷ [Vladimir Iljič Lenin¹⁵⁸ (1870-1924) és Josif Vissarionovič Sztálin¹⁵⁹ (1878-1953) eszméit tekintve a (szovjet) kommunistákban is megvolt a messianisztikus tudat]. A régi szent (!) orosz birodalomhoz (vö. *Sacrum Romanum Imperium*) képest azonban (1937-ben legalábbis) a Szovjetunió ugyan szintén szent (!), de már „fordított teokrácia,”¹⁶⁰ mégpedig materialista, istenygűlölő, a templomokból ateista múzeumokat csináló – tehetnök hozzá. Ma, a mesterséges intelligencia megjelenésével párhuzamosan is figyelemreméltó Bergyajev azon 1923-as gondolata, hogy a gép megjelenése a történelem legnagyobb forradalma. A gép az ember és a természet közé áll, és legyőzi mind a természetet, és mind végül az embert is. (Elég csak a fenntarthatóságot még egyáltalán nem, a környezetvédelmet csak korlátozottan ismerő korszakban a folyók irányának megváltoztatására irányuló, eufemisztikusan „sztálini szeszélynek” nevezhető természetátalakító, emberélet- és gépigényes mániára gondolni, amely főleg GULAG-foglyok életét követelte).¹⁶¹ Mindezen, a „Moszkva a harmadik Róma” eszme, illetve a messianisztikus küldetéstudat megágyaztak a ma élő, Aleksandr Geljevič Dugin (1962-) nevéhez kötődő, nem egyszer legalábbis zavarba ejtő orosz „Euro-Ázsiai Birodalom-eszmének” és sajátos orosz geopolitikai, valamint térszemléleti gondolkodásának. Mindezt árnyalja a filozofikus orosz néplélek általános bizonytalansága, az ábrándos, oblomovi passzív személyiség, amelynek ellenpontja az amerikanizálódott, örökké tevékeny újabb embertípus.

A cári Oroszország (1473¹⁶²-1917), Szovjet-Oroszország (1917-1922), a Szovjetunió (1922-1991), majd az Oroszországi Föderáció (1991-) korszakait tekintve az államterület a szovjet korszakban érte el legnagyobb, 22 400 000 km²-es kiterjedését, de jelenlegi, 17 098 240 km²-es területével a mai Oroszország is a legnagyobb területű állam a világon. Jelenlegi 144 600 000 fős lakosságával a kilencedik legnépesebb országnak számít. A Szovjetunió időszakában, ha a területileg második Kanadát és a területileg harmadik Kínát a Szovjetunió térképére helyeztük, még mindig elfért volna Európa hat legnagyobb országa a maradék területen. A cári Oroszország fizikai kiterjedése ellenére az ipari termelésben a világon ötödik volt az 1913-as utolsó békeévben (90 000 000 fő közeli lakossággal), a világtermelés 4%-át adva. A nemzeti jövedelem 65%-át a mezőgazdaság adta, innen került ki az exporttermékek 70%-a. A Szovjetunió világgazdasági hatalommá vált. Az Oroszországi SzSzSzK a Szovjetunió területének 75%-át, a népesség 54%-át foglalta magában 1971-ben. A jelenlegi Oroszországi

¹⁵⁷ BERGYAJEV, Nikolaj (2020) [1946]: *Az orosz eszme. Az orosz gondolkodás alapvető problémái a 19. században és a 20. század elején*. Budapest, Osiris Kiadó. 15. főszöveg és 7. lj.

¹⁵⁸ Lenin legfőbb államelméleti műve: LENIN, Vladimir Iljič (1952) [1917]: *Gossudarstvo i revolucija. Učenie marksizma o gossudarstve i zadači proletariata v revolucii*. [Állam és forradalom. A marxizmus tanítása az államról és a proletariátus feladatai a forradalomban]. Moszkva, Gossudarstvennoe Izdatelstvo Političeskoj LiteratURY; LENIN, Vladimir Iljič (1965) [1917]: *V. I. Lenin összes művei 33. Állam és forradalom*. Második kiadás. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

¹⁵⁹ SZERZŐ nélkül (1950): *Sztálin élete képekben*. Budapest-Praha, Szikra Nyomda – Orbis Nyomda; BRANDT, Conrad (1958): *Stalin's failure in China 1924-1927*. Cambridge – London, Cambridge University Press – Harvard University Press; BÉLÁDI László – KRAUSZ Tamás (1988): *Sztálin. Történeti vázlat*. Budapest, Láng Kiadó; FISHMAN, Jack – HUTTON, J. Bernard (1964): *Das Privatleben des Josef Stalin*. Wien-Hamburg, Paul Zsolnay Verlag; MEDVEDEV, Roy (1972): *Le Stalinsisme. Origines, histoire, conséquences*. Paris, Éditions Seuil; DESANTI, Dominique (1975): *Les Staliniens. Une expérience politique 1944-1956*. Paris, Librairie Arthème Fayard – Marabout; RADZINSKY, Edward (1996): *Stalin. Onthullingen uit geheime privé-archieven*. [Sztálin. Bizonyítékok titkok magánarchívumokból] Amsterdam, Uitgeverij Areopagus.

¹⁶⁰ BERGYAJEV, Nikolaj (1989) [1937]: *Az orosz kommunizmus értelme és eredete*. Budapest, Századvég Kiadó – MTA-Soros Alapítvány Bizottság. 152.

¹⁶¹ BERGYAJEV, Nikolaj (1994) [1923]: *A történelem értelme*. Budapest, Aula. 98.

¹⁶² Az orosz cári címet nemzetközi viszonylatban III. Iván (1462-1505) használta először 1473-ban, miután házasságot kötött Sophia Palaiologával, az utolsó bizánci császár, XI. Konstantinos unokahúgával. Az ország elődállama, a Kijevi Rusz 862-re vezeti vissza magát. FÖLDI-HAMZA (1998), 44.

Föderáció vonatkozásában az orosz nyelvű szakirodalom 12 körzetet különít el.¹⁶³ A termőföldek újraelosztása és a kollektivizálás vonatkozásában a Szovjetunió mellett a Kínai Népköztársaság és Vietnám példáját hozza fel a regionális tudomány és a politológia irodalma.¹⁶⁴ Az orosz atomfegyverek mellett sajátos ütőkártya ma az ország kezében a világ második legnagyobb földgázkészlete az USA után, és a jelentős kőolajkészlet is, ezen energiahordozók árpolitikája jelentős tényező. Ma többmillió orosz kisebbség él Oroszországon kívül, de a volt Szovjetunió területén.¹⁶⁵ Jelentősek Oroszország (főként a szovjet korszakban erősebb) űrképességei, amely számos elsőséget eredményezett számukra. Eljutottak a Vénuszra és a Marsra, számos űrállomást állítottak pályára (a világon a legelsőt 1971-ben). A 2022. februári események óta az Amerikai Egyesült Államok a felfeztetőkre, érzékelőkre, lézerekre és navigációs berendezésekre embargót vezetett be.¹⁶⁶

Kína vonatkozásában a császárkorban az orosz nyelvű források szerint Északkelet-Kína lakossága 1890 és 1930 között a háromszorosára nőtt (Shenyang vagy európai nevén Mukden, illetve Xinjing és Harbin szerepe emelendő ki Mandzsúria területén).¹⁶⁷ Az északkeleti terület a nehézipar bölcsője. A világ termőfölddel legkevésbé ellátott területe, csupán 10% alkalmas mezőgazdasági művelésre.¹⁶⁸ A mai Kínai Népköztársaság 9 640 821 km²-es területével Európa-méretű, a harmadik legnagyobb ország a világon. Lakossága jelenleg 1,45 milliárd fő, ezzel a világon India után a második legnépesebb állam. A 2023. április 19-i mérésig a világ legnépesebb állama volt (Hongkong, Makaó és Tajvan lakossága nélkül), India ekkor 30 millió fővel múlta felül. Ásványkincs-tartaléka a harmadik legnagyobb a világon, míg nyersolajtermelésben a világon az ötödik. A kínai-orosz kurrens kapcsolatok területén a 2020. évi 30 évre szóló, 400 milliárd dolláros gázmegállapodás a közös együttműködés egyik jelentős vívmánya, amelyet elősegít, hogy Kína nem érez katonai fenyegetést az orosz területek felől (szemben Mandzsúria 1945-ös szovjet megszállásával).¹⁶⁹ A „kínai kérdés” nemcsak a szuperhatalom Amerikai Egyesült Államokat, hanem Ausztráliát, az EU-t és számos más állami konglomerátumot is foglalkoztatja.¹⁷⁰ Növekszik az űrpolitika, illetve a világűrjog szerepe.¹⁷¹

¹⁶³ SZÉKELY András – KATONA Sándor – PINCZÉS Zoltán (1978): *Szovjetunió I. Természetföldrajz*. Budapest, Gondolat Kiadó. 11-14; ANTAL Zoltán – PROBÁLD Ferenc (1978): *Szovjetunió II. Gazdaságföldrajz. A termelőerők fejlődése és területi elhelyezkedése 1917-1977*. Budapest, Gondolat Kiadó. 7-34; ÁBEL Péter et al. (1972): *A Szovjetunió 15 köztársasága I. Oroszországi Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság*. Budapest, Szovjet–Magyar Baráti Társaság. 8-11; RUDL József (2010): Oroszország, In RUDL József: *A Szovjetunió utódállamainak földrajza*. Második kiadás. Budapest–Pécs, Dialóg Campus. 17-160. A körzetekre lásd: i. m. 81-82.

¹⁶⁴ KUHONTA, Erik Martinez – SLATER, Dan – VU, Tuong (2008): *Southeast Asia in political science. Theory, region, and qualitative analysis*. Stanford (Cal), Stanford University.

¹⁶⁵ MARSHALL, Tim (2022) [2016]: *A földrajz fogságában. Tíz térkép, amely mindent elmond arról, amit tudni érdemes globális politikai folyamatokról*. Negyedik kiadás. Budapest, Park Kiadó. 37-38., 45-46; MARSHALL, Tim (2023) [2021]: *A földrajz hatalma. Tíz térkép, rávilágít világunk jövőjére*. Második kiadás. Budapest, Park Kiadó. 204-205.

¹⁶⁶ MARSHALL, Tim (2024) [2023]: *A földrajz jövője. Hogyan változtatja meg világunkat a hatalom és a politika a világűrben?* Második kiadás. Budapest, Park Kiadó. 179-180.

¹⁶⁷ MURZAJEV, Eduard Makarovič (1955): *Severno-vostočnij Kitaj. Fiziko-geografičeskoe opisanie* [Északkelet-Kína. Természetföldrajzi leírás]. Moskva, Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR. 8-9., 12-13.

¹⁶⁸ Az északkeleti területekre a hazai irodalomban, illetve a termőterületek szűkösségére: PROBÁLD Ferenc (1991): Kína, In BENEDEK Endréné – KARCEVA, Valentina – PROBÁLD Ferenc – SÁRFALVI Béla – SZEGEDI Nándor: *Ázsia, Ausztrália, Óceánia gazdaságföldrajza. Egyetemi tankönyv*. Második kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó. 83-84., 104-107.

¹⁶⁹ MARSHALL (2022) [2016], 48-49.

¹⁷⁰ MARSHALL (2023) [2021], 44-54.

¹⁷¹ Nemzetközi mércével mérve is korai, a nagy űregyezmények előtti világűrjogi összefoglalás az angol, orosz, francia és német jogirodalom feldolgozásával: GÁL Gyula (1964): *Világűrjog*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó; angol kiadása: GÁL, Gyula (1969): *Space law*. Dobbs Ferry (N. Y.) – Leyden, Oceana Publications – Sijthoff. Egy mai, tankönyvjellegű hazai angol nyelvű összefoglalás: BARTÓKI-GÖNCZY Balázs – SULYOK Gábor szerk. (2022): *Világűrjog*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó; újabb, hazai angol nyelvű tanulmánygyűjtemény:

A Kínai Népköztársaság is megcélozta a „végtelen határt”, a világűr. 2021-ben jött létre a *Tiangong* (Mennyei Palota) kínai űrállomás. [Korábban csak USA-beli és orosz (szovjet) űrállomás létezett]. Ugyanezen évben egy marsjárót (*rovert*), a *Churongot* (a Tűzistent) küldte fel az ország a Marsra (az USA, pontosabban a NASA két ilyen eszközt működtet itt, a *Curiosity*-t és a *Perseverance*-t). A 2007-es előzmények után 2024-ben az Égi Istennő nevet viselő *Chang-o-6*-űrszonda a Hold sötét (árnyékos) oldalát látogatta meg.¹⁷²

Mára a szinte évente megújuló, 2023-ban közel 32 050 000 fős Chongqing és a 24 875 000 lakosnak otthont adó Sanghaj lettek a Távol-Kelet gazdasági központjai a világ negyedik és ötödik legnagyobb városaiként (Tokió, Delhi, valamint Jakarta után). Szükséges számot vetni avval is, hogy a kezdetben kis halászfalu, majd megapolisz Shenzhen, Deng Xiaoping (1904-1997, hatalmon 1976-1989) alatt lett a Különleges Gazdasági Övezet része, főként azért, mert Hongkonggal határos. A város ma a Kínai Népköztársaság legnagyobb kikötője és a világ egyik leggyorsabban fejlődő városa. Napjainkban a világ városai között 21. helyeztként közel 16 810 000 lakosa van, így népesebb a 16 510 000 fős Moszkvánál is. Shenzhenben lakosságon belül kiugróan magas a 30 év alattiak aránya. A PhD-fokozattal rendelkező kínaiak 20%-a itt él.¹⁷³

Érdekességképpen érdemes az útleírások, mint sajátos – nyilván szubjektív – műfaj meglátásait felidézni a kínai, orosz, összehasonlításként olykor az USA területéről. A neves svéd világjáró, sinológus Sven Hedin (1865-1952) 1924-es, Pekingtől Moszkváig terjedő utazása során Tianjin, Mukden (Shenyang) és Harbin, azaz akkoriban a Távol-Keleti Köztársaság néven ismert Északkelet-Kína (Mandzsúria) környéke volt a kiindulás. Itt Zhang Zuolin (1875-1928) hadúr uralma zavart és a pénznemek közötti örökös váltást hozta a vonatok közötti átszálláskor (dollár, jen, aranyrubel, szovjet rubel). A zavarok miatt a mandzsu császárok sírjait sem lehetett megtekinteni. Hedin rögzített egy előadást a Keleti Társaságban, amelyet ő tartott orosz nyelven (!), bár a legtöbb professzor beszélt németül, sokan franciául, egyesek angolul is, de voltak, akik csak oroszul értettek. Leír egy érdekes találkozást a régi orosz nemesi családból származó Anatolij Vasilevič Lunačarskijjal (1875-1933), aki orosz marxistává lett, valamint egyúttal az első szovjet népi komisszár (*narkompros*), közoktatásügyi népbiztos. Andrej Aleksandrovič Zsdanov (1896-1948) fellépése előtt ő volt a legbefolyásosabb szovjet kultúrpolitikus. Lunačarskij folyékonyan beszélt franciául és németül, ellenezte az orosz helyesírási reformokat (amely a keménységjelet „e” betűvel váltotta fel).¹⁷⁴ Ferdynand Antoni Ossendowski (1876-1945) utazó Szentpéterváron és Párizsban végzett mérnöki tanulmányokat, később mérnöki tudományokat tanított az egyetemen. Kína kapcsán 1928-ból a hivatalnokokat illetően sokatmondó azon általa lejegyzett történet, mikor is a külföldi nagykövetségek nyomására Pekingben egy olyan területet kívántak kijavítani, ahol számos gödör miatt több ló elpusztult az éjjeli sötétségben, illetve emberek is meghaltak a balesetek miatt. Erre a kínai kormány 150 ezer taelt utalt ki. Ebből a pénzből a megvesztegetési és népi adóztatási „szokásjog” alapján Peking kormányzója elsajátított 75 000 taelt, más hivatalnokok kisebb összegeket, mire végül csak 5000 tael maradt, de végül a feladattal megbízott rendőrhatalomhoz legvégül csak 200 tael jutott el. Ebből az összegből oszlopokat állítottak, amelyekre papír- és anyaglámpásokat tettek, amelyek gyapjúbéllal és zsírral

BARTÓKI-GÖNCZY Balázs – SULYOK Gábor szerk. (2024): *The new space age. Legal and political perspectives*. Budapest, Ludovika University Press.

¹⁷² MARSHALL (2024) [2023], 123-146.

¹⁷³ KOI Gyula (2011): The first three decades of legal reforms in the People's Republic of China (1978/1979-2008/2009). *Acta Juridica Hungarica*, Vol. 52. No. 4. 353. 18. lj. Shenzhennel kapcsolatos jelentős forrás: SZERZŐ nélkül (2009): *Má li Shenzhen. Glamourous Shenzhen. (With Chinese-English CD supplement)*. Shenzhen, Shenzhen shi renmin zhenhfu xinwen hangong shi. 5-24.

¹⁷⁴ HEDIN, Sven Anders (1925) [1924]: *Pekingtől Moszkváig*. Budapest, Franklin Kiadó. 5-6., 178-179.

működve világítottak, de egy hajléktalan végül ezeket is eltulajdonította.¹⁷⁵ Egon Erwin Kisch (1885-1948) prágai német nyelvű újságíró 1928 és 1932 közötti USA-beli, kínai és oroszországi utazásai forrongó társadalmi változásokra vetnek világot. Leírja, hogy New York City-ben az 1929-es elnökválasztáskor már szavazógépeken lehetett szavazni. Kínát eközben a japánokkal való hadi villongások jellemezték, illetve a gyári felnőtt- és gyermekmunkások súlyos kihasználása is megjelenik. Ellenpontként közölte a Nemzetek Szövetsége tiszteletére adott vacsora francia étlapját. Feltárja egy kínai-angol pidgin közvetítő nyelv sajátosságait. A Szovjetunióban Üzbegisztán és Tadzsikisztán gyapottermelési és kollektivizálási helyzetét tárja fel, beleértve a gabonakártevők elleni küzdelmet.¹⁷⁶ Kavalam Madhava Panikkar (1894-1963) 1944 és 1952 között India Pekingbe akkreditált nagykövete volt, professzor és irodalomtörténész, aki a Chiang Kai-shek (1887-1975) vezette nemzeti párti Kína átmenetét kísérte végig a kommunizmusba, és írta le a Mao Zedong (1893-1976) korabeli Pekinget.¹⁷⁷ Kassai Tibor (1930-) állatorvos, a kandidátusi fokozat megszerzése után 1958-ban tett tanulmányútját írta le a Szovjetunióba (Kazahsztán, Grúzia, Örményország, Moszkva), amelyet csupán 2021-ben jelentetett meg nyomtatásban. Vizsgálódási céljaink miatt csupán a moszkvai helyzetre utalunk. Leír egy látogatást a Lenin Múzeumba, a magyar nagykövetség nem túl sikeres, a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának 40. évfordulóját megünnepelni kívánó rendezvényt, illetve az olcsó étkezési lehetőségeket.¹⁷⁸ Baracs Dénes (1937-) újságíró, újságírási-magyar szakos bölcsész, pekingi (1969-1974), párizsi (1976-1981), brüsszeli (1988-1992), majd bukaresti tudósító (1992-1998) igen alapos könyvet írt Kínáról. E körben csak néhány pekingi emlékre utalunk.¹⁷⁹ Bokor Pál (1942-) újságíró, külföldi MTI-tudósító az egyetlen olyan hazai médiaszakember, aki az USA, Kína és a Szovjetunió témájában is irodalmi igényű kötetet írt.¹⁸⁰

¹⁷⁵ OSSENDOWSKI, Ferdynand Antoni (1930) [1928]: *Kínai rejtelmek*. Budapest, Franklin. 97-98.

¹⁷⁶ KISCH, Egon Erwin (1934) [1928-1932]: *Egon Erwin Kisch riportkönyve. Amerika Kína Oroszország*. Budapest, Phónix. 21-29., 57-58., 72-77., 79-85., 114-115., 132-138., 168-174.

¹⁷⁷ PANIKKAR, Kavalam Madhava (1955): *In two Chinas. Memoirs of a diplomat*. London, George Allen and Unwin Ltd. 74-87., 92-101., 125-142.

¹⁷⁸ Boldóczy János (1912-1988) szlovák származású parasztkáder, 1950 és 1953 között prágai nagykövet, az első Nagy Imre kormány külügyminisztere, 1957-ben ulanbatori, majd 1957 és 1960 között moszkvai nagykövet. Az emlékező szerint rossz hangszúllyal, magyaros kiejtéssel tartott egy beszédet, a kérdésekre csak tolmács útján tudott válaszolni. Az elnyomatás éveiről szóló *Razzia* című filmet a tolmács fordította oroszra, a film vége nem érkezett meg. A Lenin Múzeumban Lenin egyszerű használati tárgyai, pohara, zakója, cipője, fényképezőgépe, autója volt megtekinthető. Egy olcsó ebédmenü 1958-ban 7 rubel volt, amely rizses tejlevesből, „romsteksz”-ből [rump steak, kb. sült marhaszelet, a szovjet éttermi szabvány alapján valószínűleg zsemlemorzsaiban megforgatva kirántott darált marhahús], valamint almakompótból állott. Általában önkiszolgáló étkezdék voltak, de egyes helyeken pincérek szolgáltak fel. KASSAI Tibor (2021): *Látogatás a Birodalomba. Útinapló egy 1958-as szovjet tanulmányútról*. Budapest, Személyes Történelem Kiadó. 83-118.

¹⁷⁹ 1973-ban ugyan már növekedett az áruválaszték, de a többség havi 40-60 jüant keresett. [Megjegyzendő, hogy a Kínai Népköztársaság pénzneme a népi pénz, a rénmínbi (RMB). A rénmínbi egy egységének neve a jüan. Egy jüan 10 jiao, 1 jiao 10 fen, azaz 1 jüan 100 fen]. Fél kilogramm rizs 20 fenbe került. Egy méter vászon 2-3 jüan; 1 kilogramm disznóhús 1,5 jüan; 1 kilogramm kacsa 4 jüan; egy műanyag szandál 4-5 jüan; egy vászoncipő vagy egy mosdótál 5-10 jüan; egy vaskályha 12 jüan; egy rádió 50-100 jüan; egy bunda 100-200 jüan; egy varrógép 150 jüan összegbe került. Külön írt a szerző az órákról is. Egy kínai vekker 12 jüan; egy kínai karóra 110-120 jüan; egy svájci óra 185 jüan; egy automata japán Seiko 450 jüan; egy automata Omega 700 jüan, az arany Omega még drágább volt. (Seiko-t a szerző a nemzetközi klub kínai tolmácsa kezén, arany vagy aranyozott Omegát a külügyminiszter-helyettes kézelője alatt látott. A szerző leírta a népi kohóban szerzett élményeit is). BARACS Dénes (1976): *A fal mögött: Kína*. Második kiadás. Budapest, Gondolat Kiadó. 122-126., 380-388.

¹⁸⁰ A Washingtonról szóló kötetből megismerhetjük az ország kétarcúságát a hetvenes években, a nem milliárdosok által lakott, de mégis az USA tíz leggazdagabb települése között volt. Ennek ellenpontja New York City szegényei. A helyi újságok sajátosságairól, a Carter- és a Reagan-adminisztráció helyzetéről ugyanúgy beszámolt, mint a Steve Jobs (1955-2011) által alapított Apple vállalat indulásáról és felíveléséről (1985-ben) vagy a pizza- és hamburger-hálózatokról, amelyek ekkoriban itthon még ismeretlenek voltak. Az orosz Távol-Keletről szóló hetvenes évekbeli kötetében beszámol arról, hogy egy, Európában nem, de Vlagyivosztkon kívül az USA-

A kínai-orosz kapcsolatokkal foglalkozó nyugati irodalom szerteágazó, amelyet most az 1950 és 2023 között kiadott spektrumban áll módunkban egy-egy tipikus elem tekintetében bemutatni. A modernebb felfogást Zbigniew Brzezinski (1928-2017) és Henry Kissinger (1923-2023) munkássága képviseli. Az első vizsgált forrás alapján 1895 körülre kialakult egy kínai-orosz szövetség, amelyet az Orosz-Kínai Bank megalapítása koronázott meg. Li Hongzhang-ot (1823-1901), egy befolyásos kínai államférfit már korábban, 1894-ben meghívtak Szentpétervárra, II. Miklós (1868-1918, ur. 1894-1917) cár koronázási ünnepségére.¹⁸¹ A lengyel eredetű Édouard Krakowski (1900 k. - 1970 k.) rendkívül részletes monográfiája alcíme is sokatmondó: *a Kelet a nyugati civilizáció ellen*. A francia nyelvű kötet a kínai és az orosz kapcsolatok élénkebbé válását 1685-re teszi. Ekkoriban a Kaukázus és Perzsia érintésével az ázsiai stílusú kereskedelmet folytató Oroszország Kína felé főként mézet, viaszt, faggyút, dióféléket, lenvásznat, kendert, kaviárt, gabonát és szibériai prémbundákat exportált. Kína selymet, pamutot, drágakövet, szőnyegeket és fűszereket adott cserébe. Fontos megállapítás, hogy a meg-megújuló kínai-orosz szövetségre (főként 1917 után) az USA, Európa és egyéb területek nyugtalanul reagáltak.¹⁸² Egy másik szerző a szovjet és kínai kapcsolatok terén arra utal, hogy Oroszországban a forradalmi mozgalom 1905-tel kezdődött. 1912-ben Kína a maga részéről másfajta forradalmat választott. Sun Yat-sen (1866-1925) polgári forradalmárként 1912-ben kiáltotta ki a köztársaságot. Lenin talán őreá is gondolhatott, amikor a francia forradalom példája kapcsán felvilágosult burzsoákat emlegetett. 1921-ben megalakult a Kínai Kommunista Párt. Mao Zedong később a paraszti tömegekre támaszkodott ugyanabban az időben, amikor Sztálin kulák- és földművesellenes kampányt folytatott. Mao Zedong a II. világháború után elhatározta Kína meghódítását a kommunizmus számára, ám igen eltérő helyzettel találta magát szemben, mint Lenin 1917-ben. A cári Oroszország főként paraszti osztályból, csekély munkásosztályból, rosszul szervezett és korlátozott középosztályból és erős nemesi osztályból állott. Kínában harminc évvel később jelentős földesurak, nagykereskedők, középosztály, középparasztság, alsó középosztály, szegényparasztok, félproletár réteg és proletárok alkották a társadalmat.¹⁸³ A következő kötet a területi konfliktusok terén Turkesztán szerepét emeli ki, amelynek nyugati része orosz Turkesztán (a szovjet korszakban szovjet Közép-Ázsia), míg Kelet-Turkesztán vagy kínai Turkesztán, azaz Xinjiang Uyghur tartomány. A Tien-san hegység tekintendő a terület kulcsának Owen Lattimore (1900-1989) orientalista szerint. A távol-keleti vidéken kiemelendő természetes háttérterületként (*hinterlandként*) a „Kelet erőssége” Vlagyivosztk is. A könyv egybegyűjti a kínai-orosz tárgyú területi jellegű nemzetközi egyezményeket.¹⁸⁴ Az 1949 és az 1960 közötti korszakot összefoglaló monográfia kiemeli az 1960. június 8-i bukaresti konferencia szerepe mellett az 1960. november 11. és november 25. közötti moszkvai tárgyalások jelentőségét.¹⁸⁵ A császárkori kapcsolattörténet bemutatásán túl egy angol és német

ban élt bartender egyértelmű jelét adta a kínaiak iránti ellenszenvének, valamint leírja, hogy egy kínai utazás alkalmával egy túl sokat fényképező szovjet állampolgárt letartóztattak katonai objektum rögzítéséért. Kína kapcsán Peking szürkesége mellett kiemeli, hogy a kínai KKP pártlapja, a Renmin Ribao nem egyéni, hanem afféle kollektív lap, amelyet a munkások csoportfoglalkozáson olvastak, mint nálunk annak idején a Szabad Nép-félórák voltak. Mao örökségéről is beszámolt. BOKOR Pál (1978): *Vlagyivosztkok – Kamcsatka – Szahalin*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 38-42; BOKOR Pál (1980): *Egy kínai nyár*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 34-42., 87-93; BOKOR Pál (1985): *Washington*. Budapest, Magyar Távirati Iroda. 70-72., 91-107., 115-124.

¹⁸¹ DALIN, David J. (1950): *The Rise of Russia in Asia*. London, The World Affairs Book Club. 50-55.

¹⁸² KRAKOWSKI, Edouard (1957): *Chine et Russie. L'Orient contre la civilisation Occidentale*. Paris, La Colombe. 201-215., 342-345.

¹⁸³ METAXAS, Alexandre (1961): *Moscow or Peking?* London, Chatto and Windus. 46-48.

¹⁸⁴ JACKSON, William Arthur Douglas (1962): *Russo-Chinese borderlands. Zone of peaceful contact or potential conflict?* New York City, D. Van Nostrand Company Inc. 1-3., 14-26., 111-118.

¹⁸⁵ CRANKSHAW, Edward (1963): *The new cold war. Moscow v. Peking*. Baltimore, Penguin Books. 97-110., 122-135.

verzióban is meglévő mű elsősorban Sztálin és Mao, valamint Nikita Sergejevič Hruscsov (1894-1971, hatalmon: 1953-1964)¹⁸⁶ és Mao Zedong viszonyát mutatta be.¹⁸⁷ Egy háborús lehetőség áttekintése során mind az orosz, mind a kínai nézőpont áttekintésre kerül egy másik kötetben, kiemelten Mao szerepét illetően is.¹⁸⁸ Az 1953 és az 1965 közötti kínai-szovjet viszony áttekintése során egy másik szakirodalom különösen Hruscsov szerepét emeli ki. A már említett bukaresti konferencia (kongresszus) kapcsán a kínai-szovjet vita Algéria, Kuba és Indokína általi értelmezése is előtérbe került.¹⁸⁹ Joan Robinson (1903-1983) Nobel-díjas közgazdász kötete a kínai kulturális forradalmat mutatta be. Számos értékes dokumentumot is közzétett, ezek közül a legfontosabb a Kínai Kommunista Párt (KKP) 1966. május 16-i körlevele.¹⁹⁰ A német nyelvű következő forrás rámutat arra, hogy a kínai maoista gondolkodásra nagyon is hatottak a szovjet könyvek, szakirodalmak, olvasmányok. 1946 és 1960 között 976 szépirodalmi művet fordítottak kínaiából oroszra, amelyeket 43 millió példányban adtak ki. Emellett 1965-ből kiemelendő a Szovjet–Kínai Kulturális Vegyesbizottság szerepe.¹⁹¹ Az utolsó elemzett munka a kínai-szovjet viszonyba behozza India szerepét is. E három országot vizsgálva a gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődést elemzi a munka. India növekvő szerepe igazolta várakozásokat.¹⁹²

Zbigniew Brzezinski, lengyel származású amerikai politológus és geostratégia, a Columbia Egyetem tanára, az USA elnökének nemzetbiztonsági főtanácsadója munkásságában az egyik fő téma a Szovjetunió volt (a BA és az MA diplomáját is szovjetológiából szerezte), de a Kínai Népköztársaságra is kiterjedtek vizsgálódásai. Egy korai művében hosszabban foglalkozott a szektás kommunizmussal, valamint Kínával és a globális forradalommal.¹⁹³ A geostratégiai triádot felfogása szerint Kína, Európa és Oroszország alkotja.¹⁹⁴ A stratégiai víziók körében felveti egy Oroszország, India, valamint Japán alkotta Kína-ellenes koalíció lehetőségét arra az esetre, ha a népköztársaság az USA szuperhatalmi helyét kívánná betölteni.¹⁹⁵

Henry Kissinger politológus, történész, nemzetbiztonsági főtanácsadó, külügyminiszter sokágú munkássága keretében a Fehér Házban töltött évei vonatkozásában is több kínai, illetve szovjet (orosz) kérdést is megemlít.¹⁹⁶ A diplomáciai tárgyú kötetben részben Sztálin, illetve

¹⁸⁶ A sztálini rendszert leleplező, utólagos szembenézése: HRUSCSOV, Nikita Sergejevič (1988) [1956]: *A személyi kultuszról és következményeiről. Beszámoló az SZKP XX. kongresszusának zárt ülésén, 1956. február 25.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

¹⁸⁷ MEHNERT, Klaus (1964): *Peking and Moscow*. George Weidenfeld and Nicholson Ltd. – G. P. Putnam's Sons. 259-271., 412-444; MEHNERT, Klaus (1968) [1962]: *Peking und Moskau*. Harmadik kiadás. München, Deutscher Taschenbuch Verlag. 248-259., 394-422.

¹⁸⁸ SALISBURY, Harrison E. (1969): *War between Russia and China*. New York City, WW Norton and Company Inc. 29-52., 67-82.

¹⁸⁹ DEUTSCHER, Isaac (1970): *Russia, China, and the West. A contemporary chronicle, 1953-1966*. Oxford – Harmondsworth, Oxford University Press – The Penguin Books. 113-197., 202-233., 259-288.

¹⁹⁰ ROBINSON, Joan (1970): *The cultural revolution in China*. Harmondsworth, The Penguin Books. 11-42., 70-154.

¹⁹¹ KOLOSKOW, Boris (1971): *Die Sowjetunion und China. Freundschaft oder Selbstisolierung*. Moskau, APN Verlag. 14-29., 80-85.

¹⁹² BERGMANN, Theodor (1977): *The development models of India, the Soviet Union and China*. Assen – Amsterdam, Van Gorcum. 5-65. (India), 68-115. (Szovjetunió), 126-224. (Kína).

¹⁹³ ZBIGNIEW, Brzezinski (1974) [1970]: *Két korszak között*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 225-244.

¹⁹⁴ ZBIGNIEW, Brzezinski (2001): *The geostrategic triad: living with China, Europe, and Russia*. Washington, D. C., CSIS Press. <https://archive.org/details/geostrategictria00brze> (2024. 10. 31.). 1-28. (Kína), 29-54. (Az új Európa), 55-75. (Oroszország).

¹⁹⁵ ZBIGNIEW, Brzezinski (2012) [2013]: *Stratégiai vízió. Amerika és a globális hatalom válsága*. Budapest, Antall József Tudásközpont. 122-131.

¹⁹⁶ KISSINGER, Henry (2019) [1974]: *Fehér házi éveim I-III*. Budapest, Antall József Tudásközpont. I. 139-197. (Szovjet-amerikai viszony), I. 234-269. (Kína), II. 863-923., 924-985. (Egy pekingi meghívással, valamint egy pekingi utazással foglalkozó fejezet), II. 924-985. (Amerikai-szovjet kapcsolatok), III. 1237-1292. (Nixon kínai

más helyeken kínai tárgyú kérdések is előkerültek.¹⁹⁷ A kínai tárgyú kötetében a kezdetek áttekintését követően az ópiumháborútól Jiang Zemin időszakáig (1926-2022) dolgozza fel a kérdéseket.¹⁹⁸ A világrend kérdése vonatkozásában az ázsiai nemzetközi rend és Kína, valamint Kína és a világrend kérdése került terítékre néhány szovjet vonatkozással együtt.¹⁹⁹ Az államvezetés vonatkozásában nem hoz népi kínai vagy szovjet, illetve orosz példát, azonban szingapúrit igen.²⁰⁰

Szükséges számot adnunk két szövegek közlés kötelméről.²⁰¹ Az első forrás egy 18. századi munka, még a korai statisztikatudomány által államnevezetességi (*Staatsmerkwürdigkeiten*) típusú leírások közé sorolható.²⁰² A felvidéki jezsuita Bertalanffi (Bertalanfi) Pál (1706-1773) feltehetőleg több német, valamint latin nyelvű forrásokból kompilált, a valós útiélményeket nélkülöző, ám igen értékes munkája a harmadik legrégebbi magyar nyelvű földrajzi-útleíró mű, mint kiderült, eddig nem volt ismert a sinológusok és a ruszisták körében.²⁰³ Külön értéke, hogy az európai mellett ázsiai útleírásokat is tartalmaz. Egyik fő forrása Hübner német világföldrajza.²⁰⁴ A császárkori Kína mellett a korabeli orosz területek (Moszkóviaország vagy Russzia) leírását is megtalálhatjuk. A legkorábbi kínai tárgyú

útja), III. 1324-1373. (Egy titkos moszkvai út), III. 1486-1506. (A moszkvai csúcstalálkozó), III. 1507-1536. (A moszkvai csúcstalálkozó utóhatásai). III. 1537-1607. (Szadat kiutasítja a szovjeteket).

¹⁹⁷ KISSINGER, Henry (2008) [1994]: *Diplomácia*. Budapest, Panem Kft. 315-332. (Sztálin), 465-476. (Kínai tárgyú részek), 702-742. (Kínai tárgyú részek).

¹⁹⁸ KISSINGER, Henry (2014) [2011]: *Kínáról*. Budapest, Antall József Tudásközpont. 24-551.

¹⁹⁹ KISSINGER, Henry (2017) [2014]: *Világrend*. Budapest, Antall József Tudásközpont. 220-240., 277-296.

²⁰⁰ KISSINGER, Henry (2023) [2022]: *Az állam vezetéséről. Hat politikai stratégia a 20. századból*. Budapest, MCC Kft. 210-216. (Kína), 194-199., 429-435. (Két Szovjetunióra vonatkozó rész), 325-372. (Szingapúr).

²⁰¹ 2022 májusában a szerző jelenleg közel 7 ezer kötetet számláló könyvtára 230 darabos, 1850 előtti régikönyv-különgyűjteménye egy magyar nyelvű, 1757-es földrajzi útleírás kötettel gyarapodott.

²⁰² BERTALANFFI Pál (1757): *Világnak két rendbeli rövid isméréte. Először (!) amint az Istentől teremtetett. Másodszor amint az Istennek és a természetnek a vezérléséből az emberekről különb-különbféle írőkől kiszede, és prédikatori hivataljának pihenő órái alatt ösze (!) írta azt --, a Jézus Társaságából való pap: most pedig Isten jóvoltából, az előjáróinak kegyes engedelméből magyar nemzetének egy mulatságos, és tudós olvasására nyomtatásban kiadá*. Nagyszombat, Akadémiai Nyomda.

²⁰³ Az első Szepsi Csombor Márton *Europica varietas* című kassai, 1620-as latin vezetőcímű, de magyar alcímű és nyelvű műve. SZEPSI CSOMBOR Márton (1620): *Europica varietas, avagy Szepsi Csombor Márton Lengyel, Mazur, Pruz, Dania, Frizia, Hollandia, Zelandia, Anglia, Gallia, Német és Csehországon, viszontag az prussiai, pomeraniai, sueciai, norvégiai, frisiai, zelandiai, britanniai tengereken való bujdosásában látott, hallott különb-különbféle dolgoknak rövid leírása*. Kassa, Festus. Bertalanffi munkájára: GAZDA István (2013): *Magyar tudománytörténet. A reálműveltség területén magyar kutatók által 1945 előtt elért kiemelkedő eredményekről. Történeti összefoglalók, bibliográfia*. Budapest, Magyar Tudománytörténeti Intézet. 50-51. A második magyar útleíró-geográfiai világföldrajz: VETSEI P. István – ZANATHI József (1757) [1741]: *Vetsei P. István Magyar Geográfiája. Azaz: ez egész világ négy részeinek, úgymint: Európának, Ázsiának, Afrikának és Amerikának, s benne lévő sokféle országok nemzetségei; azoknak eredetek, természetek, s nevezetesebb szokásainak, vallásainak, imperátorinak, királyinak, s több egyéb elmét vidámitó hasznos dolgainak rendes és rövid leírása. Mely a külső dolgok olvasásában gyönyörködő magyarok kedvéért még 1741-ben Pécsen íratott volt. Most pedig számtalan hibáiból megjobbítottán megővített; sőt Zanathi Józsefúr T. N. [tekintetes nagyságos] Szatmár Vármegye perceptora, s ezen M. [méltóságos] grófi tipográfia egyik delegált cenzora jegyzésével megékesítette kibocsátatott. Nagykaroly, Károlyi Ferenc Nyomda. A mű 90%-a (390 oldal) Csécsi János sárospataki főiskolai latin nyelvű földrajz előadásainak részben tévesen fordított magyar nyelvű változata, a plágium egy korai hazai példája.*

²⁰⁴ HÜBNER, Johann (1745): *Vollständige Geographie I. Von Europa, Portugal, Spanien, Frankreich, England, Schottland, Irland, Nederland, Schweiz und Italien II. Von Dänemark, Norwegen, Schweden, Preussen, Polen, Russland, Ungarn, Türkei, Asia, Africa, America, und von den unbekanntem Länder. III. Böhmen, Österreich, Bayern, Franken, Schwaben, Ober-Rhein, Nieder-Rhein, Westphalen, Nieder-Sachsen, und Ober-Sachsen*. Ötödik kiadás. Frankfurt am Main, Szerző. A korábban említett *Heiliges Römisches Reich* elnevezés magyarázata és jellegzetességeinek ismertetése: HÜBNER (1745), III. 1-5.

hazai tudományos bibliográfia²⁰⁵ és az újabb munkák tanúsága szerint az eddig ismert, itthon kiadott (latin nyelvű) kínai tárgyú útleírás 1781-es.²⁰⁶ Az ennél 24 évvel korábbi magyar nyelvű könyvrészlet közreadása saját későbbi kutatásaink és az olvasóközönség számára sem érdektelen. A hazai ruszisztika irodalmában az orosz tárgyú részek időbeli helyét későbbi kutatások során szükséges tisztázni, mindenesetre igen korai, ráadásul magyar nyelvű szöveg, amelynek közreadása indokolt. A másik szövegcsoport a kínai-orosz (szovjet), illetve a kínai-hazai kapcsolattörténet szempontjából jelentős. Különös súlyt ad mindennek, hogy 2024. október 6-án volt a 75. évfordulója annak, hogy a Magyar Népköztársaság negyedikként ismerte el (sorrendben a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége, a Román Népköztársaság, valamint a Bolgár Népköztársaság után) az 1949. október 1-jén kikiáltott Kínai Népköztársaságot. A Kínai Népköztársaság tízéves fennállását megörökítő orosz nyelvű, Pekingben kiadott album 1959-ben jelent meg,²⁰⁷ szerepe jelentős.²⁰⁸ A kötet jelentősége részben az, hogy a WorldCat nem hozza, és magam sem kínai, sem orosz adatbázisokban sem találtam. (Kiemelendő, hogy egyszerű papírborítója mögött elegáns, nemes anyagú kötését a Kínai Népköztársaság dúsan aranyozott címere díszíti). Részben az MSZMP és Sík (Schick) Endre²⁰⁹ (1891-1978), jogász, történész, afrikanista (e tárgyban egyetemi tanár), külügyminiszter (1958-1961) illetve az a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) és a belarusz származású Andrej Andrejevič Gromiko (1909-1989), közgazdász, a Szovjetunió külügyminisztere a KKP számára, a Kínai Népköztársaság fennállása tízéves évfordulója alkalmából írt leveleit (üdvözlő táviratait) tartalmazza, amelyek közreadása szükséges. Ezen levelezés e dolgozat írása idején tölti be 65. évfordulóját.

²⁰⁵ FERENCZYNÉ WENDELIN Lídia (1959): *Kínai–magyar bibliográfia. Kitajsko-vengerskoe bibliografija. Chinese-Hungarian bibliography*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár. Ferenczy Endréné Wendelin Lídia (1933-2024), az ELTE BTK kínai-könyvtár szakán végzett legendás könyvtáros (OSZK), a bibliográfiatudomány művelője nemrégiben hunyt el.

²⁰⁶ HALLERSTEIN, August (1781): *Epistolae anecdotae R. P. Augustini e comitibus Hallerstein ex China scriptae*. Buda, Egyetemi Nyomda. Közel egykorú magyar folyóiratcikk: Molnár János (1783): Kínai Birodalom. *Magyar Könyvház*, 3. évf. 1. sz. 573-584. Lásd ezekre: FERENCZYNÉ WENDELIN (1959), 20.

²⁰⁷ Hozzám magánadásvétel útján jutott 2006 körül az MTA Állam- és Jogtudományi Intézet tisztaságért és kávéfőzésért felelős egyik munkatársnőjétől. A kötet korábbi tulajdonosa Nagy Lajos őrnagy a bejegyzés tanúsága szerint. A kötet a közbenső tulajdonoshoz Nagy Lajos (1911-1986) büntető-eljárásjogász, bibliográfus, a tudomány doktora (DSc) ajándéka útján jutott.

²⁰⁸ SZERZŐ nélkül (1959): *Desjat let Kitajskoj Narodnoj Respubliki 1949-1959* [A Kínai Népköztársaság tíz éve]. Peking, s. n. [Komiteta po organizacii prazdnovanija deszjatj godovščini Kitajskoj Narodnoj Respubliki]. 370x280 mm-es, ún. közép 2° méretű, 4,2 kg súlyú 588 oldalas mű, amelyhez 23 oldalas külön tartalomjegyzék tartozik (csak fejezet- és képjegyzékkel, az oldalszám-tartományok közlése nélkül). A kiadót a kötetbe helyezett szervezőbizottsági ajándékkártya adatából feltételeztük. A korabeli magyar párthatározatok nem utalnak az évforduló jelentőségére, illetve az 1959-es évre külügyi évkönyvet nem tudunk fellelni. Az időszak MSZMP dokumentumaira: VASS Henrik – SÁGVÁRI Ágnes s.a.r. (1973): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956-1962*. Második, bővített kiadás. Budapest, MSZMP KB.

²⁰⁹ Bátyja Sík Sándor (1889-1963) irodalomtörténész, piarista tartományfőnök. Sík Endre maga is volt piarista novícius.

A császárkori (Kr. e. 221 - Kr. u. 1911),²¹⁰ a köztársaságkori (1911-1949)²¹¹ illetve a modern Kína (1949-)²¹² története a kínai nyelv és írás²¹³ illetve a számos történeti mű által is önállóként tételezett kultúra ismerete nélkül nem érthető meg. A fentebb mondottakat is tekintetbe véve, e dolgozat keretei között csupán egyes gondolatiságok bővebb kifejtésére vállalkozhatunk.

²¹⁰ A kínai császárkor köz- és ideológiatörténetére: GERNET, Jacques (2001) [1972]: *A kínai civilizáció története*. Budapest, Osiris Kiadó; DAWSON, Raymond (2002) [1978]: *A kínai civilizáció világa*. Budapest, Osiris Kiadó; SALÁT Gergely (2010): *A régi Kína története*. Budapest, ELTE Konfuciusz Intézet; MASPERO, Georges (1925): *La Chine*. Paris, Librairie De La Grave; ROGER, Lévy (1967): *Trente siècles histoire de la Chine*. Paris, Presses Universitaires de la France; MARTYNOV, A. S. (1984): „Iskrennost,” mudreca, blagorodnovo muža i imperatora [„Őszinteség,” bölcsesség, nemes emberek és a császárkor], In: FIŠMAN, O. L. ed.: *Iz istorii tradicionalnoj kitajskoj ideologii* [A hagyományos kínai ideológia története]. Moskva, Izdatelstvo „Nauka” Glavnaja Redakcija Vostočnaja Literatury. 11-52; STULOVA, E. L. (1984): Doklad cinskovo činovnika imperatory [Megjegyzések a Qing-kori hivatalnokok helyzetéről], In: FIŠMAN, O. L. (ed.): *Iz istorii tradicionalnoj kitajskoj ideologii* [A hagyományos kínai ideológia története]. Moskva, Izdatelstvo Nauka Glavnaja Redakcija Vostočnaja Literatury; SKOLJAR, S. A. (1980): *Kitajskaja doogņesterelnaja artillerija. Materialy i issledovannija* [Kína tüzérsége az ágyú előtti korszakban. Anyagok és kutatás.]. Moskva, Izdatelstvo Nauka; SCHWEITZER, Georg (1914): *China im neuen Gewande. Kultur und Wirtschaft im fernen Osten*. Berlin, Karl Siegesmund; TSUI, Chi (1946): *Geschichte Chinas und seiner Kultur*. Zürich, Pan Verlag; LADSTÄTTER, Otto – LINHART, Sepp (1983): *China und Japan. Die Kulturen Ostasiens*. Wien, Verlag Carl Ueberreuter; COTTEREL, Arthur – YONG, Yap (1986): *Das Reich der Mitte. Archäologie – Kunst – Kultur. 5000 Jahre Geschichte und Tradition des Alten China*. Bern – München, Scherz Verlag; BÖTTGER, Walter (1987): *Kultur im alten China*. Negyedik kiadás. Leipzig – Jena – Berlin, Urania Verlag; BALAZS, Étienne (1976) [1964-1968]: *Gazdaság és társadalom a régi Kínában*. Budapest, Európa Könyvkiadó. Az ókori kínai jogtörténetre: BALAZS, Étienne – MASPERO, Henri (1967): *Histoire et institutions de la Chine ancienne des origines au XIIe siècle après Jésus-Christ*. Paris, Presses Universitaires de France; BODDE, Derk – MORRIS, Clarence (1967): *Law in Imperial China. Exemplified by 190 Qing Dynasty Cases. (Translated from the Xingan Huilan). With Historical, Social, and Judicial Commentaries*. Cambridge (MA), Harvard University Press; ECSEDY Ildikó (1987): *A kínai állam kezdetei*. Budapest, Akadémiai Kiadó. Cixi császárné sajátos uralmára a császárkor végétől a köztársaságkor hajnaláig: WARNER, Marina (1974) [1972]: *Die Kaiserin auf dem Drachenthron. Leben und Welt der chinesischen Kaiserinwitwe Tz'u-hsi [Cixi] 1835-1908*. Würzburg, Verlag Ploetz.

²¹¹ JORDÁN Gyula – TÁLAS Barna (2005): *Kína a modernizáció útján a 19-20. században*. Budapest, Napvilág Kiadó; SALÁT Gergely – SZILÁGYI Zsolt szerk. (2017): *Traumák és tanulságok. A II. világháború öröksége a Távol-Keleten*. Budapest, Typotext; FISCHER, Jacob (1933): *Mandschukuos Kampf und Sieg*. Hamburg, Otto Meissner; MENZ, Gerhard (1937): *Der Kampf um Nord-China*. Leipzig, Wilhelm Goldmann Verlag; TUCHMAN, Barbara W. (1971): *Stilwell and the American Experience in China 1911-1945*. New York City, The MacMillan Company.

²¹² SZERZŐ nélkül (1960) [1958]: *Kína rövid története*. Budapest, Gondolat Kiadó – Franklin Nyomda; HO, Kan Chih (1959): *A History of the modern Chinese revolution*. Peking, Foreign Language Press; POLONYI Péter (1994): *Kína története*. Budapest, Maecenas; JORDÁN Gyula (1999): *Kína története*. Budapest, Aula; HODZSA, Enver (1979) [1977]: *Jegyzetek Kínáról. (Részletek a politikai naplóból)*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. Tajvan történetére: JORDÁN Gyula (2005): *Tajvan története*. Budapest, Kossuth Kiadó; SZERZŐ nélkül (1955): *Important documents concerning the question of Taiwan*. Peking, Foreign Languages Press; CHIEN, Jian (1996): Understanding the logic of Beijing Taiwan Policy, *Security Dialog*, Vol. 27. No. 4. 458-462. A modern kínai jogtörténetre: JORDÁN Gyula (2008): „Az Ég magas, a császár messze van.” *Igazságszolgáltatás, jog és politika Kínában*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.

²¹³ Sokatmondó kapcsolattörténeti emlék, hogy a legnagyobb kínai–nyugati nyelvpárú szótár az Osanin-féle kínai–orosz nagyszótár, amelyet „az ismeretlen orosz sinológus(ok) emlékművének” is neveznek: OSANIN, Ilja Mihajlovič ed. (1983-1984): *Bolšoj kitajsko-russkij slovar po russkoj grafičeskoj sisteme v 4 tomah. Okolo 250 000 slov vyzraženij I-IV*. [Kínai–orosz nagyszótár négy kötetben az orosz kikeresési rendszer szerint. Mintegy 250 000 szó és kifejezés I-IV.] Moskva, Akademii Nauk SSSR - Glavnaja Redakcija Vostočnoj Literatury. Egy hasonlóan jelentős angol nyelvű, kisebb korpuszú szótár: LU, Gusum (1989-1991): *The English-Chinese Dictionary (Unabridged) I. A-L II. M-Z*. Shanghai, Shanghai Yiwén Chubanshe.

Eltérő a nyugati²¹⁴ és az ugyan nyugathoz (is) tartozó orosz²¹⁵ és a kifejezetten kelet-ázsiai (alapvetően konfuciánus államfilozófiájú, rövid ideig legista, majd maoista) kínai²¹⁶ gondolkodásmód, ezt is szükséges valamennyi társadalomtudomány általi összehasonlító vizsgálatban figyelembe venni. A történeti földrajz szerepe a nyugati gondolkodásban részben eltérő a fentebb mondott kínai és orosz elgondolásokhoz képest, különös tekintettel az USA és az oda bevándoroltak helyzetére.²¹⁷

2. A kínai és az orosz nép egyes állami–államtörténeti sajátosságai

A kínai állam gyökere az ún. kútföld volt, ebből alakultak ki a városok (települések „fállal és piaccal”). A kútföldek és az azokat körülvevő falak jelentősége már az állam kialakulásának kezdetekor kiemelkedő volt.²¹⁸ A földműves civilizáció történetirői mitikus, soha nem volt dinasztiaírást írtak, de a kínai állam valós eredete Kr. e. 221-ig, Qin Shi huangdi, azaz Qin Shi császár (Kr. e. 259-210, ur. Kr. e. 221-210), a Qin-dinasztia alapítójáig megy vissza. A kínai állam jelentős szereplői voltak az írástudó hivatalnokok, az ún. mandarinok (jelentőségükről lásd a 3. pontban írtakat). Már az ókorban találkozhatunk egy rájuk vonatkozó, sajátos határidő-számítási szabállyal. Ez nevezetesen a szünnap, a munkaszüneti nap intézménye, amelyet sem a földművesek, sem a kereskedők nem ismertek. A kezdeti évszázadokban minden ötödik napon, később egy ezredévig minden tizedik napon intézhették saját (családi) ügyeiket abban az esetben, ha a családjuk elérhető távolságban tartózkodott. Talán ezért is mondhatta Konfuciusz (Kr. e. 551-479), azaz Kung-zi (Kung mester), a kínai állam államfilozófiájának megalkotója: „Aki szánt-vet, gyakran éhen marad; aki azonban tanul, jövedelemhez jut általa.”²¹⁹

A kijevi orosz állam legnagyobb 11. századi jogemléke a *Russkaja Pravda*. Előzményei a korábbi fejedelmi törvényhozás és a bírói gyakorlat voltak. Három változata ismeretes: az első a rövid változat (*Russkaja Pravda kratkoj redakcii*), ez I. Bölcs (Mudryj) Jaroszlav (979-1054, ur. 1019-1054) kijevi nagyfejedelem idején keletkezett. Főleg szokásjogi alapú, büntetőjogi és magánjogi szabályokat tartalmazott, ezek összefonódtak az uralkodó által kialakított új szabályokkal. Például a szabadok körében fennmaradt a nemzetségi vérbosszú lehetősége, a *tarifális compositio* azonban megváltási jelleggel felmerülhetett. A második verzió a bővített pravda (*Russkaja Pravda prostannoj redakcii*), ez 12. századi szerkesztmény,

²¹⁴ JANDA, Kenneth – BERRY, Jeffrey M. – GOLDMAN, Jerry (1996): *Az amerikai demokrácia*. Budapest, Osiris Kiadó; EGEDY Gergely (2014): *Konzervatív gondolkodás és politika az Egyesült Államokban John Adamstól Russel Kirkig*. Budapest, Századvég; BALOGH István – KARÁCSONY András (2000): *Német társadalomelméletek. Témák és trendek 1950-től napjainkig*. Budapest, Balassi Kiadó. Két tipikus nyugati történeti jelenségre (gyarmatbirodalom, lokátorháború): POÓR János (1990): *Nyugat-Európa és a gyarmatbirodalmak kialakulásának kora*. Budapest, IKVA Kiadó; MILLAR, George (1983) [1974]: *A nagy lokátorháború*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

²¹⁵ BERGYAJEV (2020) [1946], 9-84.

²¹⁶ LAFAYETTE DE MENTE, Boyé (2021) [2009]: *A kínai észjárás. A hagyományos kínai gondolkodásmód, és a kortárs kultúrára gyakorolt hatásai*. Budapest, Pallas Athéné Könyvkiadó Kft.; KOI Gyula (2011): *Le légisme dans la littérature de la sinologie anglaise, française, allemande, et russe*, In Gerencsér Balázs – Takács Péter szerk.: *Ünnepi tanulmányok Tamás András tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat. 518-523.

²¹⁷ TÍMÁR Lajos (1985): *A gazdaság térszerkezete és a társadalom. Az amerikai történeti földrajz néhány sajátos kutatási iránya*. *Történelmi Szemle*, 28. évf. 2. sz. 258-272; BERLIN, Ira – GUTMAN, Herbert (1983): *Osztályszerkezet és az amerikai munkásosztály fejlődése 1840–1890 között. (A bevándorlók és gyermekeik, mint bér munkások)* *Történelmi Szemle*, 26. évf. 2. sz. 224-237; MONTGOMERY, David (1983): *Nacionalizmus, amerikai patriotizmus és osztálytudat a bevándorolt munkások között az Egyesült Államokban az első világháború időszakában*. *Történelmi Szemle*, 26. évf. 2. sz. 255-280.

²¹⁸ ECSEDY (1987), 9-24., 84-111.

²¹⁹ ECSEDY Ildikó (1990): *Hétköznapi és ünnepek a régi Kínában*. Budapest, Corvina. 78-79.

Vladimir Vsevolodovič Monomach fejedelem pálcája alól került ki. A korábbi szabályokat a törvénykezési szervezeti jog szabályaival egészíti ki. Kiemelt kérdés volt a földtulajdon.²²⁰ A harmadik változat a rövidített pravda (*Russkaja Pravda sokraščennoj redakcii*), amely arról kapta a nevét, hogy a 15. századi másolatok mechanikusan rövidített szöveget tartalmaznak, a megváltozott viszonyokhoz alkalmazott kiegészítésekkel. A keleti szláv jog forrása a bizánci eredetű görög nyelvű ortodox egyházjog. A 14-15. század fordulójának nevezetes terméke a novgorod-pszkovi *Sudnaja Gramota*, azaz törvényszéki (bírói) ismeretek című jogszabálygyűjtemény. A 15. században új törvényhozási forma jelent meg, a cári nyílt parancs, az ukáz. III. Iván törvénykönyve, az 1497-es I. Sudebňik, azaz törvénykönyv a bíróságok peres tevékenységét kodifikálta. A II. Sudebňik 1550-ből való, Rettegett Iván időszakából. A 15-16. században az orosz ortodox egyházjogot is megreformálták. 1649-ben az országos gyűlés, a *Zemskij Sabor* jóváhagyta az Országos Törvénytár (*Sobornoje Uložeňije*) nevű törvénykönyvet, amely hosszú időre rögzítette a jobbágyrendszert.²²¹ [1832-re M. M. Speranskij, (1764-1832) továbbá a pályáját a pesti egyetemen jogi doktorátust szerzett, a nagyváradi jogakadémia államtudományi („politika”) tanáraként kezdő ruszin származású magyarországi születésű professzor, Balugyánszky Mihály, a mai szentpétervári Állami Egyetem jogelődje (az 1819-ben alapított szentpétervári cári egyetem, később leningrádi Andrej Aleksandrovič Zsdanov Állami Egyetem, a második legjelentősebb orosz felsőoktatási intézmény) alapító rektora foglalta össze (konszolidálta) az orosz magánjogot a 15 kötetes *Svod zakonov* (Törvénygyűjtemény) című törvénytárban].²²² Megjegyezzük, hogy a legjobbnak tartott, legmegbízhatóbb orosz törvénygyűjtemény – szövegkiadás – (a *Russkaja Pravda*é) egy német szerző, Leopold Karl Goetz (1868-1931) munkája. Ez a monográfia és kommentált német szövegfordítás ma is példaértékű.²²³ A teljes szövegű *Russkaja Pravda* kapcsán számos tematikus elem került elő az elemzés során: ilyenek a büntetőjogszabályok, a bírságok rendszere, valamint a pénzbírság intézménye, a vérpénz (vérdíj), a fejedelmi törvényszék, a tulajdonvédelem, a tolvajlás, a gyújtogatás és rablás, a tiltott madarászás, az adósságok, a rabszolgakereskedelelem, a tűz- és vízpróba, az öröklési jog, a bizonyítási eljárás. A szabályozásból kitűnően a fejedelem (cár) a várakban tartott törvényszéket. Az igazságszolgáltatás jogát egy helyettesre (*thim*) ruházta, a büntetőjogi ügyeket bíró (*virnik*) intézte, a bírakat írnok (*metelnik*) segítette. A szabad oroszokkal szemben a törvénykönyv nem állapított meg testi büntetést.²²⁴

3. A közigazgatás és a közigazgatási jog egyes vonásai a kínai és az orosz államalakulatokban

²²⁰ HORVÁTH Pál (1957): *A középkori falusi földközösség jogtörténeti vonatkozásai*. Tudományok doktora (DSc) értekezés. Budapest, Szerző.

²²¹ HORVÁTH Pál (1994): A keleti szláv (feudális) jog, In HORVÁTH Pál – RÉVÉSZ T. Mihály szerk.: *Általános jogtörténet* I. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 162-167. A jogfejlődés tipológiája és a jogi komparatiztika és a jogtörténet összefüggéseire: HORVÁTH Pál (1974): *Tudománytörténeti és módszertani kérdések a jogtörténet köréből*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

²²² FÖLDI-HAMZA (1998), 76. A tanulmány ezen pontján szükséges rámutatni az igen mély orosz-magyar kapcsolattörténeti forrásfeldolgozásokra, amelyeket illetően most csupán a két legtipikusabb hazai munkára van mód utalni: HODINKA Antal (1916): *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*. „Az orosz évkönyvek teljes gyűjteménye” (*Polnoe sobranie Russkich’ Letopisej*) kötetéből a M.[agyar] Tud.[ományos] Akadémia Történeti Bizottsága megbízásából fordította: --.--- Budapest, MTA; FONT Márta vál., ford., bev., komm. (1996): *Magyarok a Kijevi Évkönyvben*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.

²²³ GOETZ, Leopold Karl (1910-1911): *Das Russische Recht (Russkaja Pravda) I. Die älteste Redaktion des Russischen Rechtes II. Die zweite Redaktion des Russischen Rechtes*. Stuttgart, Verlag von Ferdinand Enke.

²²⁴ LÁZÁR Gyula (1890): A Ruszkaja pravda. Az orosz jog, In LÁZÁR Gyula: *Az Orosz Birodalom történelme I. A legrégebb időktől egészen Dimitrij Konstantinovič nagyfejedelem haláláig, 1362*. Temesvár, Csanád Egyházmegyei Könyvsajtó. 140-151. A crimen és a delictum elkülönítési problémáira: GOETZ (1910-1911), I. 227-228. Az öröklésre (bojárok, özvegyek és földművesek estén): GOETZ (1910-1911), I. 53-55.

Kína a világ legősibb folyamatos civilizációja. Ezt a civilizációt a kínai nyelv mellett a sajátos írásjegyekkel érzékelhetővé tett írás, és az ezt az írásos kultúrát az ókortól hordozó írástudó mandarin réteg fejezi ki leginkább. Mandarin *nem* származási alapon lehetett valaki (a 8. század után), hanem attól függően, hogy az írásbeli versenyvizsgákon milyen eredményt ért el. Az írásbeli versenyvizsga maga is kínai találmány. Főleg a konfuciánus ún. *Öt klasszikust* (*Változások könyve, Dalok könyve, Írások könyve, Tavasz és őszi krónikája, Szertartások feljegyzései*) kellett ismerni. Egy e kérdéskörökből feladott témából volt szükséges a vizsgázóknak értekezést írni. A munkát három javító egymástól függetlenül, másolt állapotú kéziratról értékelte, nehogy a jelölt írását felismerjék. Három rosta volt a versenyvizsgák körében: a helyi, a tartományi és a fővárosi forduló. A dolgozatot kötött nyelvi formában, ún. nyolcrészes értekezésként kellett megírni valamely klasszikus szövegrészlet értelmezése útján. Maga a vizsgarendszer 1905-ig állott fenn. Érdekesség, hogy a 18. században komoly irodalma volt a helyi közigazgatási gyakorlatnak, amelyekről kézikönyveket írtak. A leghíresebb ilyen jellegű munka 1793-ból alighanem Wang Huizu (1731-1807) tollából a *Nézetek a közigazgatás tanulásáról* (*Xue che yishuo*). Már Kr. u. 124-ben megalapították a császári akadémiát (*Hanlin akadémia*, azaz Ecsetek Erdeje Akadémia). Ebbe az intézménybe kezdetben 50 tanulót válogattak be, akik a császárt tanácsadóként szolgáló bölcsektől tanultak. Ide került kitüntetésként (magas pozícióba, de nem akadémikusként) a versenyvizsga országos első helyezettje.²²⁵ Nagy-Britanniában már 1832-ben kísérleteztek a Kínából adaptált írásbeli versenyvizsga rendszerrel. 1854-ben a Macaulay Bizottság vizsgálta az írásbeli versenyvizsga rendszer eredményességét, ennek hatására 1855-ben bevezették a nyílt versenyvizsgákat. A mai EU közszolgálati felvételi vizsgák (*concours*) is a kínai rendszer kései utódai.²²⁶

Kína közigazgatása rendkívül régi (az ókori kínai jog zömmel büntetőjogi, valamint közigazgatási jogi szabályokból állt, a magánjog szabályozása gyakorlatilag nem volt jelentékeny). A közigazgatási jog mint tudományág és tantárgy jóval később, a jelenkorban jelent csak meg. A közigazgatási jog részei (a némileg leegyszerűsítő) kínai felfogás szerint a közigazgatási jog (általános) elmélete, a közigazgatási szervezeti jog és aktustan (cselekmények), a közigazgatási anyagi (szubsztantív) jog, valamint a közigazgatási eljárásjog.²²⁷

Kína esetében a közigazgatási jogot illetően – feltehetően szovjet hatásra – az 1950-es évektől jelentek meg belső terjesztésű egyetemi jegyzetek. A közigazgatási jog tudományos művelése önállóan, folyamatosan csak az 1980-as évektől folyik, ennek példája az első, 1983-as, 178 oldal terjedelmű tankönyv. 1983 és 1988 között négy szovjet államigazgatási jogi tankönyv is lefordításra került.²²⁸ A jogág fejlődése rendkívül gyors, ennek körében számos, modern közigazgatási jogi intézmény átvétele folyik (nyitottság elve, meghallgatás, bizalomvédelem, összemérés elve).²²⁹ Az egyik legfontosabb probléma jelenleg a

²²⁵ GERNET (2001) [1972], 127-139; DAWSON (2002) [1978], 41-56.

²²⁶ IMRE Miklós – KOI Gyula (2005): Az Egyesült Királyság közigazgatása, In LÖRINCZ Lajos (szerk.): *Közigazgatás az Európai Unió tagállamaiban. Összehasonlító közigazgatás*. Budapest, Unió Kiadó. 101-102.

²²⁷ WITTFOGEL, Karl (1978) [1954]: *Oriental despotism. A comparative study of total power*. Tizedik lenyomat. New Heaven – London, Yale University Press. 108-111; LIN, Feng (1996): *Administrative law procedures and remedies in China*. Hong Kong, Sweet and Maxwell. 13.

²²⁸ WANG, Mincan – ZHANG, Shangshuo eds. (1983): *Xingzhengfa Gaiyao*. [Közigazgatási jogi tankönyv]. Beijing, Publishing House of Law. A kérdésre lásd: JIANFU, Chen (2008): *Chinese Law: Context and Transformation*. Leiden-Boston, Martinus Nijhoff Publishers. 207-208; KOI Gyula (2023): The evolution of legal system in People's Republic of China in the last three decades, In MUNDSTEIN, Helena ed.: *On the tide. Foreword by Karl-Heinz Fischer*. Wien, Urban Future. 231-232.

²²⁹ GUOPING, Pan – LIMIN, Ma (2010): *China's Laws*. Beijing, China International Press. 147-148.

közigazgatási jogviszonytan. A kínai közigazgatási eljárásjog művelését önálló kódex nem, de több tématerületi jogszabály is segíti.²³⁰

Érdeemes a kínai közigazgatási jog egyik neves művelőjéről szólni. Wang Mingyang (1916-2008), 1983 és 1986 között a *China University of Political Science and Law* néhai professzora, 1948 és 1958 között Franciaországban folytatta doktori (PhD) tanulmányait, valamint posztdoktori kutatásait. A professzor híres háromrészes összehasonlító közigazgatási jogi könyvsorozatot publikált angol nyelven (*British Administrative Law* /1987/, *French Administrative Law* /1989/, *American Administrative Law* /1995/), ezzel a tudományterület egyik klasszikus kézikönyvét alkotva meg.²³¹

Az orosz közigazgatási jog múltjára és jelenére tekintettel szükséges szólni a szovjet államigazgatási jog művelői által jegyzett, több esetben magyarra is lefordított tankönyvekről.²³² A szovjet államigazgatási jog külföldi (nyugati) elemzői rámutattak, hogy az interpellációk hiánya jellemezte a *Szovjetunió Legfelső Tanácsa* működését, szemben a forradalom előtti *Állami Duma* gyakorlatával. A *Szovjetunió Legfelső Tanácsa* tehát csupán haszontalan, szimbolikus intézmény volt. A helyi önkormányzatokat (*zemstvo*) is újjászervezték. A helyi tanácsok elvesztették önállóságukat, és a korábbi helyzettel szemben rendőri erőket (*milicia*) is rendeltek a párt által irányított helyi szinthez. A komisszárók váltak a helyi szint gazdáivá, bár a rendőri erőket elvileg a helyi igazgatási szint irányította.²³³ Több szerző a szovjet államigazgatási jog fogalma körüli viták mellett az államigazgatási jog propagandisztikus jellegét is kiemelték. Az állam- és tanácsigazgatás személyi állományára vonatkozó joganyag töltötte be a közszolgálati jog helyét és szerepét. Egyes szerzők a szovjet államigazgatási jog romlott, „perverz” jellegét hangsúlyozták, kiemelve, hogy a szovjet közigazgatási jog soha nem volt kodifikált jog. A szovjet társadalomban is szokás volt a vesztegetés. A szovjet rendészeti igazgatás tartotta fenn a társadalmi kontrollt. A szociális és a pénzügyi igazgatás is vizsgált kérdés volt.²³⁴ A szovjet államigazgatás-tudomány hazánkban is feldolgozásra került.²³⁵ A szovjet-országi, majd szovjet államigazgatás agyonbürokratizált voltát elvileg a cári Oroszországtól vette át, de – legalábbis az államigazgatási dolgozók számát figyelembe véve – a szocialista államalakulat még a birodalmi konglomerátumnál is túlzóbb volt. A cári korszak közigazgatása idején 1000 lakosra 5 fő alatt, 1950-ben 10,2 fő, 1985-ben 8,7 fő államigazgatási dolgozó jutott. Ez a számok nyelvén 1950-ben a 179 milliós lakosság

²³⁰ A jogszabályok az alábbiak: A Kínai Népköztársaság közigazgatási felülvizsgálatról szóló törvénye (hatályos: 1991. január 1.); a Kínai Népköztársaság közigazgatási perrendtartásról szóló törvénye (hatályos: 1990. október 1.); a Kínai Népköztársaság közigazgatási perrendtartása (bíróági ügyekben történő) alkalmazásával összefüggő egyes kérdésekről szóló Legfelső Népi Bírószági vélemény (1991. május 29.) /nagyjából a hazai kúriai jogegységi döntéssel egyenértékű/; a Kínai Népköztársaság közigazgatási büntető törvénykönyve /szabálysértési törvénye/ (1996. március 17.); a Kínai Népköztársaság közigazgatási felügyeletről szóló törvénye (1990. november 23.); a Kínai Népköztársaság állami kártalanításról szóló törvénye (1994. május 12.). Ezekre lásd: GUOPING – LIMIN (2010), 162-167.

²³¹ HY, Chen Albert (2021): *The Chinese tradition*, In CANE, Peter – HOFFMANN, Herwig C.-H., IP, Eric C. – LINDSETH, Peter eds.: *The Oxford handbook of comparative administrative law*. Oxford, Oxford University Press. 83-84; KOI (2023), 231-232. főszöveg és 14. lj.

²³² STUDENIKIN, Semjon Sevastinovič (1951): *A szovjet államigazgatási jog*. Budapest, Tankönyvkiadó; PETROV, Georgij Ivanovič (1963): *Szovjet államigazgatási jog. Általános rész*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó; LUNEV, Aleksandr Efremovič (1970): *Administrativnoe pravo*. [Államigazgatási jog]. Moskva, Juridičeskaja Literatúra.

²³³ GUINS, George C. (1954): *Soviet law and Soviet Society. Ethical foundations of the Soviet Structure. Mechanism of the planned economy. Duties and rights of peasants and workers, rulers and toilers. The family and the State. Soviet justice. National minorities and their autonomy. The People's democracies, and the Soviet pattern for a united world*. The Hague, Martinus Nijhoff. 15-21.

²³⁴ GINSBURGS, George (1989): *Soviet administrative law: theory and policy*. Dordrecht – Boston – London, Martinus Nijhoff. 9-46., 85-130., 387-399.

²³⁵ LŐRINCZ Lajos (1974): A szovjet igazgatástudomány fejlődése és helyzete. *Állam- és Jogtudomány*, 18. évf. 2. sz. 201-229.

mellett 1 831 000 főt, 1985-ben 276 millió lakosra vetítve 2 389 000 főt jelentett.²³⁶ A mai orosz közigazgatási jogot számos tankönyv foglalja össze.²³⁷

A helyi önkormányzatok kapcsán kínai vonatkozásban a vizsgálódásra jó alapot ad a 2022. március 11-ével módosított, a Kínai Népköztársaság Helyi Népi Gyűléseiről és Helyi Népi Kormányairól szóló törvény (2015) új szövege, amely főként a jelenleg hatályos 1982-es alkotmány,²³⁸ valamint a KKP XX. Kongresszusa (2022. október 16-22., Peking) döntései, továbbá a témakör Xi Jinping (1953-) egyes írásai fényében értelmezhető. A helyi népi kormányok az államhatalom helyi szervei, amelyek az Államtanács vezetése alatt végzik munkájukat, az illetékes területi (helyi) népi gyűlésnek pedig beszámolni tartoznak.²³⁹ A 2022. március 11-én hatályba léptetett, 1979-es alapokra visszatekintő, a Kínai Népköztársaság Népi Kongresszusairól és Népi Kormányairól szóló organikus törvény a községek, etnikai (nemzetiségek által lakott) községek és városok tekintetében az alábbi hatalmi jogosítványokat biztosítja, és az adekvát funkciókat megállapítja. A községi, etnikai községi és városi népi

²³⁶ HALÁSZ Iván (2013): *Az orosz és posztszovjet államépítés és közigazgatási fejlődés sajátosságai*. Budapest, Nemzeti Községi Szolgálati Egyetem. 40-41.

²³⁷ ČETVERIKOV, V. S. (2004): *Administrativnoe pravo*. Moskva, Feniks; AGAPOV, A. B. (2006): *Administrativnoe pravo*. Moskva, EKSMO; GOLOVISTIKOVA, A. (2006): *Administrativnoe pravo Rossii v tablicach i skemak: učobnoe pozobie*. Moskva, EKSMO; GONČAROVA, N. G. – ROSSINSKIJ, B. V. (2006): *Administrativnoe pravo Rossii. Praktikum*. Moskva, EKSMO; LIPATOV, E. (2006): *Administrativnoe pravo. Kurs lekcij*. Moskva, Ekzamen; MARKOVA, A. A. – VELIKANOVA, S. N. (2006): *Administrativnoe pravo. Otvety na ekzamenacionnye voprosy*. Moskva, Ekzamen.

²³⁸ A hatályos kínai alkotmány szövegének rövid magyarázata magyar nyelven: KOI Gyula (2015a): A Kínai Népköztársaság hatályos alkotmányának jellemzői, In SALÁT Gergely szerk.: *A kínai alkotmány*. Budapest, Typotex. 62-97. A hazai jogi sinológia fejlődésére: KOI Gyula (2015b): A kínai jog kutatásának helyzete Magyarországon, különös tekintettel az 1949 és 2014 közötti időszakra, In SALÁT Gergely szerk.: *Kínai álmom – kínai valóság*. Budapest, Typotex. 114-125.

²³⁹ QI, Wen (2000): *Kína*. [Beijing-Budapest], [Kínai Népköztársaság Nagykövetsége]. 61-62; SUISHENG, Zhao (1999-2000): Military Coercion and Peaceful Offence: Beijing's Strategy of National Reunification with Taiwan. *Pacific Affairs*, 1999-2000/4. 15-30; KOI Gyula (2016): *A Kínai Népköztársaság alkotmány- és közigazgatási jogának egyes kérdései [szakértői tanulmány a Nemzeti Községi Szolgálati Egyetem számára]*. Budapest, Nemzeti Községi Szolgálati Egyetem. 5-7.

gyűlések az alábbi, törvényben írt jogköröket és funkciókat gyakorolják.²⁴⁰ A jogszabály a népi gyűléseket kellően regulálja.²⁴¹

Az orosz helyi önkormányzatok vonatkozásában a cári időszakból különféle külföldi példákat vettek tekintetbe, mint a londoni lakásügyi problémák, amelyek esetében a londoni községi közigazgatás egészségügyi okok miatt lebontatott egyes épületeket. Figyelemmel voltak London és Párizs túlzott beépítésének problémáira, továbbá az egészséges ivóvíz biztosításának szükségességére. A német szociáldemokraták rossz néven vették a templomépítéshez való községi hozzájárulásokat. A Szovjetunió a nevét is a helyi igazgatást jellemző tanácsról (*sovjet*) vette mint a tanácsok egyesülése. A szovjet korszakot felváltó Oroszországi Föderáció alanyainak területi-közigazgatási tagozódása inkább földrajzi kérdés az orosz régiótudósok szerint, semmint jogiak. Az új orosz korszakban új járások, városok, kistelepülések jelentek meg, illetve települések egyesülése, körzetek egyesülése adott az országnak új arcú. Az új jogi szabályozást a 2003 szeptemberében elfogadott *az Oroszországi Föderáció helyi önkormányzatai megszervezésének általános irányelveiről* szóló 2003. évi 131.

²⁴⁰ „12. § (1) Biztosítják saját közigazgatási területükön az Alkotmány, a törvények, a közigazgatási rendelkezések, valamint a magasabb szintű népi gyűlések és azok állandó bizottságai határozatainak betartását és végrehajtását; (2) állami hatáskörükben és feladatkörükben határozatokat fogadnak el és hirdetnek ki; (3) az országos tervekkel összhangban saját közigazgatási régiójukban határoznak a gazdasági, kulturális és közszolgáltatási fejlesztési tervekről és projektekről; (4) megvizsgálja és jóváhagyja a költségvetéseket és a végrehajtásukról szóló jelentéseket saját igazgatási területein, felügyeli a költségvetések végrehajtását a megfelelő szinteken, megvizsgálja és jóváhagyja a költségvetések megfelelő szinteken történő kiigazítására vonatkozó terveket, valamint megvizsgálja és jóváhagyja a végleges elszámolásokat megfelelő szinteken; (5) dönt a közigazgatási területükön belüli polgári ügyek terveiről; (6) megválasztja a népi gyűlések elnökeit és alelnökeit az adott szintnek megfelelően; (7) megválasztja a községek vezetőit és helyettes vezetőit; (8) meghallgatja és megvitatja a községek, etnikai községek és városok népi kormányainak munkájáról szóló jelentéseket; (9) meghallgatja és megvitatja a községek, etnikai községek és városok népi gyűléseinek elnökségeinek munkájáról szóló jelentéseket; (10) megsemmisíti a községek, etnikai községek és városok népi kormányainak nem megfelelő határozatait és rendeleteit; (11) védi a nép szocialista tulajdonát és a dolgozók kollektív tulajdonát, védi a polgárok törvényes magántulajdonát, tartsa fenn a közrendet, védje a polgárok személyes, demokratikus és egyéb jogait; (12) valamennyi gazdálkodó szervezet törvényes jogainak és érdekeinek védelme; (13) a kínai nemzet erős közösségi érzésének megszilárdítása, az etnikai csoportok közötti széles körű csere és együttműködés előmozdítása, valamint az etnikai kisebbségek törvényes jogainak és érdekeinek védelme; és (14) az Alkotmány és a törvények által a nőknek biztosított valamennyi jog biztosítása, mint például a férfiak és nők közötti egyenlőség, az egyenlő munkáért járó egyenlő díjazás és a házasság szabadsága. A községek, etnikai községek és olyan városok népi kongresszusai, amelyekben etnikai kisebbségek koncentrált közösségekben élnek, hatáskörük és feladataik gyakorlása során etnikai sajátosságaiknak megfelelő különleges intézkedéseket hozhatnak a törvényben előírt hatáskörük korlátainak megfelelően.

13. § A helyi népi gyűléseknek különböző szinteken jogukban áll a népi kormányoknak a megfelelő szinteken lévő tagjait hivatalukból elmozdítani. A megyei vagy annál magasabb szintű helyi népi gyűléseknek jogukban áll hivatalukból elmozdítani állandó bizottságaik tagjait és a felügyelő bizottságok elnökeit, a népi bíróságok elnökeit és a népi ügyészségek általuk választott főügyészeit. A népi ügyészség főügyészenek elmozdítását jelenteni kell a következő magasabb szintű népügyész főügyészenek, aki az eltávolítást jóváhagyásra a Népi Gyűlés azonos szintű állandó bizottsága elé terjeszti.” Saját fordítás angol nyelvből.

²⁴¹ A 2022. március 11-én hatályba léptetett, 1979-es alapokra visszatekintő, a Kínai Népköztársaság Népi Kongresszusairól és Népi Kormányairól szóló organikus törvény: [https://en.wikisource.org/wiki/Organic_Law_of_Local_People%27s_Congresses_and_Local_People%27s_Governments_of_the_People%27s_Republic_of_China_\(2022\)_\(2024.10.31.\)](https://en.wikisource.org/wiki/Organic_Law_of_Local_People%27s_Congresses_and_Local_People%27s_Governments_of_the_People%27s_Republic_of_China_(2022)_(2024.10.31.)). Lásd a kínai helyi önkormányzatokra: KOI Gyula (2024): A Kínai Népköztársaság és az Oroszországi Föderáció helyi önkormányzati szabályozása a globális világjárvány szorításában. *Academia.edu* https://www.academia.edu/123294480/A_Kínai_Népköztársaság_és_az_Oroszországi_Föderáció_helyi_önkormányzati_jogi_szabályozása (2024. 10. 31.)

törvény jelentette. Az adminisztratív–területi felosztást az Oroszországi Föderáció esetében a szovjet hagyományok befolyásolják, mivel a Szovjetunió magterülete az Orosz SzSzSzK volt.²⁴²

4. Egyes fenntarthatósági kérdések

A fenntarthatóság, fenntartható fejlődés (*sustainable development; ustojčivoje razvitije*) az 1992-es Riói konferencia után vált elterjedt fogalmisággá. A fejlődés nyilván korlátos, részben az élő rendszerek fejlődési modellje mentén értelmezendő. A fejlődés a hosszútávú fennmaradást is jelenti, és az újraértelmezett fejlődésfogalom mentén egy teljesebb minőségi állapot felé történő elmozdulást jelent.²⁴³ A különféle szennyezések, a környezet elsavasodása, a globális felmelegedés, az ózonpajzs elvékonyodása, illetve a troposzférát érintő CFC-kibocsátás jelentik a környezet globális veszélyeztetésének főbb eredőit,²⁴⁴ de ilyen az űrszemét, főként a nagyszámú, Föld körül keringő kisebb-nagyobb, már nem működképes műholdak okozta problémák.²⁴⁵

Európa esetében – utaljunk most csupán a frankofón államok jogának, illetve segédpéldaként a német jog megoldásaira – számos normatív jogszabály szolgálja a fenntarthatóságot és a fenntartható fejlődést, amelyre néhány környezetjogi, azon belül főképp hulladékjogi példát adunk lentebb.²⁴⁶

²⁴² ISIAIEFF, Andrej Aleksejevič (1910): A szocialisták a községi közigazgatásban, In ISIAIEFF, Andrej Aleksejevič: *A szocializmus és a közélet*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalat – Légrádi testvérek Könyvnyomdája. 443-464. Néhány, 1989 utáni szocialista fogantatású orosz önkormányzati tanulmányt is tartalmazó fordításkötet: KRAUSZ Tamás – MÁRKUS Péter szerk. (1995): *Önkormányzás, avagy az elitek uralma*. Budapest, Liberter Kiadó. Egyéb modern források: NYEKIPELOV, Alekszandr D. (2008): Előszó, In HORVÁTH Gyula szerk.: *Regionális fejlődés és politika az átalakuló Oroszországban*. Pécs, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja. 7-8; TREJVIS, Andrej (2008): A posztszovjet Oroszország az országóriások között, In HORVÁTH Gyula szerk.: *Regionális fejlődés és politika az átalakuló Oroszországban*. Pécs, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja. 65-87; ARTOBOLEVSZKIJ, Sergej – BOROZYINA, Tatjana – GLEZER, Olga (2008): Helyi önkormányzati reform és közigazgatási berendezkedés, In HORVÁTH Gyula szerk.: *Regionális fejlődés és politika az átalakuló Oroszországban*. Pécs, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja. 422-445; SZILÁGYI Ákos (1999a): A Szovjetunió eltűnése, In SZILÁGYI Ákos: *Oroszország elrablása. A szovjettelen unió története*. Budapest, Helikon Kiadó. 19-45; SZILÁGYI Ákos (1999b): Kis orosz államháború, In SZILÁGYI Ákos: *Oroszország elrablása. A szovjettelen unió története*. Budapest, Helikon Kiadó. 289-307; SZILÁGYI Ákos (1999c): Az orosz régiók dicsőséges forradalma, In SZILÁGYI Ákos: *Oroszország elrablása. A szovjettelen unió története*. Budapest, Helikon Kiadó. 308-334.

²⁴³ HAJNAL Klára – TÓTH József (2002): A fenntartható fejlődés, In TÓTH József szerk.: *Általános társadalomföldrajz I*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus. 116-119.

²⁴⁴ FODOR István (2002): Környezetföldrajz, In TÓTH József szerk.: *Általános társadalomföldrajz II*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus. 271-286.

²⁴⁵ KECSKÉS Gábor – MIHÁLKA György (2022): Környezetvédelem és űrszemét, In BARTÓKI-GÖNCZY Balázs – SULYOK Gábor szerk. (2022): *Világűrjog*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó. 235-246.

²⁴⁶ *Franciaországban* a francia Államtanács 2010. december 12-i véleménye által a francia jogba átültetett 2008-as EU direktíva alapján elkészült *Grenelle I. rendelet* szerint az égetés lehet energetikai vagy nem energetikai hasznosítás, az irányelv meghatározza a hulladékgazdálkodás egyes lépéseinek fogalmi rendszerét. Négy szintű hulladékfeldolgozási mód ismeretes: az újrafelhasználás (*réutilisation*), az újrahhasznosítás (*recyclage*), az újrafeldolgozás (*valorisation*), valamint az ártalmatlanítás (*élimination*). Az újrafeldolgozás, az újrahhasznosítás és az ártalmatlanítás fogalmát e jogszabályban újra meghatározták, valamint a hulladék és a „termék” újradefiniálása is megtörtént (a hulladék ismét terméké válhat, míg a régi 1975-ös törvény nem rendelkezett a hulladékstátuszról való kilépésről). Az irányelv emlékeztet a termelő és a hulladék birtokosának felelősségére: a termelő mindaddig felelős a hulladék kezeléséért, amíg azt újra nem hasznosítják vagy meg nem semmisítik, de bizonyos esetekben a felelősség megsértéséről rendelkeznek (ha például egy létesítményt harmadik személy részére adnak át /idegenítenek el/). Mindez a fenntarthatóságot segíti. *Olaszországban* csak néhány rendelkezést tartalmaz a környezetjogi irányító jogszabály, amely kifejezetten a hulladékgazdálkodást szabályozza. Ez pedig az olasz környezetvédelmi törvény (*Legge 2002-179 Disposizioni in materia ambientale*). A törvény 24. §-a az orvosi hulladékokra vonatkozó szabályokat tartalmazza. A 25. § (2) bekezdése szerint kivételt képeznek az emberi

A környezetjog Kína esetében már a Mao Zedong nevével fémjelzett korszakban megjelent, Zhou Enlai miniszterelnök (1889-1976, uralmon: 1949-1976) kezdeményezésére 1958 körül. A Kínai Népköztársaság esetében szükséges leszögezni, hogy az 1978 óta zajló gazdasági és társadalmi (közigazgatási, jogi, és szükségképpen a környezetvédelemre is kiható) átalakulások²⁴⁷ (fenntarthatóság, fenntartható fejlődés /késleltetett/ megjelenése, a tőkés

élelmiszer-hulladékból származó, a háztartási vízzel kevert organikus hulladékok, amelyeket olyan élelmiszer-hulladék-ártalmatlanító eszközökkel kezelnek, amelyek csökkentik a finomrészesek tömegét, miután az üzemek és hálózatok az irányító testület műszaki ellenőrzést végeztek. Olaszország esetében a hulladékgazdálkodás szerződéses típusú szabályozása fontos dogmatikai elemeinek egyikeként létező alvállalkozás a régi és új olasz *Codice civile* (1865 és 1942) a német szabályozásra emlékeztet annyiban, hogy a német jogban a *Bürgerliches Gesetzbuch* (1896) az alvállalkozás (*Subunternehmen*) szabályait külön nem tartalmazza. Spanyolország esetében a hulladékgazdálkodási jog alapját a vonatkozó EU hulladékgazdálkodási irányelvek jelentik. A Spanyol Királyságban nincsen egy egységes környezetvédelmi törvény, hanem különféle környezetvédelmi szakjogi-szakigazgatási törvények vannak, ezek az alábbiak: 1989-4. törvény A természetvédelmi területek, a vadon élő állat- és növényfajok védelméről (*Ley 1989 - 4 de Conservación de los Espacios Naturales y de la flora y fauna silvestres*); 1995-38. törvény A környezetvédelmi információkhoz való hozzáférési jogról (*Ley 1995 - 38 sobre el Derecho de Acceso a la Información en materia de Medio Ambiente*); 1995-5. törvény az állatvédelemről (*Ley 1995 - 5 de Protección de los animales*); 2000-5. tartományi törvény La Rioja régió kijelöléséről és annak vízkezeléséről (*Ley 2000 - 5 de saneamiento y depuración de aguas residuales de La Rioja*); 2000-37. törvény a zajvédelemről (*Ley 2003 - 37 del Ruido*); 2007-26. törvény a környezeti/környezetvédelmi jogi felelősségről (*Ley 2007 - 26 de Responsabilidad Medioambiental*); 2013-21. törvény a környezeti hatásvizsgálatról (*Ley 2013 - 21 de Evaluación Ambiental*). Mindezek a fenntarthatóságot, a fenntartható fejlődést szolgálják. Portugália esetében a hulladékgazdálkodási jog alapját a vonatkozó EU hulladékgazdálkodási irányelvek jelentik. Nincsen egy egységes környezetvédelmi törvény, hanem különféle környezetvédelmi szakjogi-szakigazgatási törvények vannak, ezek az alábbiak: 151B törvényerejű rendelet a környezetvédelmi hatásvizsgálat bevezetéséről (*AIA*) a környezetre számottevő hatást gyakorló köz- és magánjellegű együttműködések /projektumok/ esetében (2013. október 13.) [*Decreto-Lei 151B - de 31 de outubro de 2013 - aprova o regime jurídico da Avaliação de Impacte Ambiental (AIA) dos projetos públicos e privados suscetíveis de produzirem efeitos significativos no ambiente*]; 1959. évi 2097. törvény a belső vizeken történő halászat elmozdításának alapelveiről szóló törvény (*Lei 1959 - 2097 Lei de Bases do Fomento Piscícola nas Águas Interiores*); 1987. évi 11. törvény a környezeti alapelvekről (*Lei 1987 - 11 Lei de Bases do Ambiente*); 1998-236. törvényerejű rendelet a vízminőségről (*Decreto-Lei 1998 - 236 Lei da qualidade da água*); 2007-306. törvényerejű rendelet az emberi fogyasztásra alkalmas vizek szabályozásáról (*Decreto-Lei 2007 - 306 Lei estabelece o regime da qualidade da água destinada ao consumo humano*); 2005. évi 58. törvény a vízről (*Lei 2005 - 58 Lei de Água*). E szabályok elősegítik a fenntarthatóság megvalósulását. Románia esetében a hulladékgazdálkodási jog egyes kérdéseivel az 1995. évi 137. törvény a környezetvédelemről (*Legii protectiei mediului nr. 137/1995., Law 1995-137. on Environmental Protection*) elnevezésű jogszabály foglalkozik, amely nagyban épít a szennyező fizet és a fenntartható fejlődés elvére kerettörvényként. Szervezett hulladékgyűjtésről alapvetően csak a városokban, azok 95%-ában beszélhetünk 2000-től. A törvény szerint központi környezetvédelmi hatóság által javasolt és a kormány által jóváhagyott rendelkezések által előírt szabályokkal összhangban tilos bármilyen fajta, nyers vagy feldolgozott hulladék behozatala, kivéve a hasznos nyersanyagok másodlagos erőforrásait képező hulladékok bizonyos kategóriáit. A hulladékok átvitele (tranzitja) és kivitele a Románia jogrendszerét képező megállapodásoknak és egyezményeknek megfelelően történhet. A helyi közigazgatási hatóságok kötelesek intézkedéseket tenni a bármilyen anyag és hulladék környezetre gyakorolt hatásának megelőzésére és korlátozására, és értesíteniük kell a területi környezetvédelmi hatóságokat minden olyan tevékenységről, amely nem felel meg a jogszabályoknak. Egyes hulladékokkal kapcsolatos jogszabályokat a vámhatóság gyakorol (15-20. §). KOI Gyula (2020a): *Környetgazdálkodás és jogi szabályozás a frankofón államokban: környezet, jog, fenntarthatóság*. (Publikálatlan kézirat). Budapest, Szerző. 12-15.

²⁴⁷ FULIN, Chi ed. (2013): *Panorama of Reform and Opening-Up in China 1978-2012. Compiled by China Institute for Reform and Development*. Beijing, China International Press; WINCKLER, Edwin A. (1999): *Transition from Communism in China. Institutional and Comparative Analyses*. Boulder (Col.), Lynne Rienner Publishers; CHEN, Weilan – GORDON, Margaret T. – MEININGER, Marie-Christine eds. (2005): *Windows on China*. Oxford-Washington, D. C., IASIA-IOS Press; KOI (2011), 348-367. Újabban nemcsak egyoldalúan a kínai jogrendszer és közigazgatás változásainak kutatása, ismertetése történik meg hazánk felé, hanem a hazai közigazgatás-tudomány 250 éves fejlődése, küzdelmei is megismerhetőek a kínai szakközönség számára: KOI Gyula (2019): *Xiōngyǎli xīngzhèng guǎnlǐ xué 250 nián de fā zhǎn shǐ (1769-2019). Cōng jīngchǎ kēxué de shìdài dào xīn wéibó zhūyì shíqí. [A magyar közigazgatás-tudomány 250 éves fejlődése (1769-2019). A Polzeiwissenschaft időszakától a Neoweberianus korszakig], Polgári Szemle (kínai nyelvű különszám), Vol. 15. No. 1. 271-288.*

gazdaság és a szabad vállalkozás egyes elemeinek, illetve a kínai anyaországhoz a britektől 1997-ben visszatért Hongkong és portugáloktól 1999-ben visszatért Makaó speciális közigazgatási területi státuszának ellenére is) a kommunista Kína gazdasági-társadalmi rendszere meglehetősen távol áll a vegytisztán tőkés gazdasági rendszert működtető, a gazdasági csoda (1965-1991) idején a világ egyik legnagyobb üzleti tőkehasznát felhalmozó olyan országoktól, mint Japán (amely esetében a 'hipertőkehasznat' a 'bubble economy' súlyos recessziója „korrigált”).²⁴⁸

A környezetjog már a szovjet korszakban megjelent, 1984-ig mintegy ötven törvényi szintű normatív szöveg került megalkotásra a témában. Oleg Stepanovič Kolbasov (1927-2000), aki 1961 és 1989 között foglalkozott környezetvédelmi témakörrel, 1984-ig 670 szövetségi rendeletet, illetve több ezer tagköztársasági szabályozást tárt fel a tárgykörben az alsóbb szintű jogi normákat illetően.²⁴⁹ Az orosz nyelvű forrásokban – részben Scott Shapiro (1976-), a Yale kortárs jogfilozófia professzora elméleteire is építve – a fenntarthatósági jog egy olyan társadalom feletti felépítményként tárul a szemünk elé, amely a fenntartható fejlődés szellemében újjáépíti önmagát, olyan igen új, jogágak feletti normatömeg, amely túlmutat a jogrendszer eddig ismert képén. A fenntarthatósági jog nem csupán környezetvédelmi vagy nemzetközi jellegű jog, hanem a polgári jog, a pénzügyi jog, a bankjog, a munkajog és más egyéb jogágak számos elemét olvasztja magába. E folyamatok egységesítése, koordinálása napjaink jogászaira, jogtudósaira vár.²⁵⁰

5. Forrásközlések

Az 1757-es magyar nyelvű szöveg közreadása során a jobb olvashatóság kedvéért az egybeírás-különírás, kis kezdőbetűs-nagy kezdőbetűs írásmód mai szabályait alkalmazzuk. A zavaró kiejtéstükröztetést, és korábbi, mára meghaladott helyesírási szokásokat is a mai formákhoz igazítjuk (pl. osztyák helyett osztják, tsak helyett csak). A betűkiesést jelző felső aposztrófok (például >>a'<< amely alak azt jelzi, hogy az „az” szó z betűje kiesett) közlésétől eltekintünk. A ma már a magyarban bosszantónak számító China szóalakot Kína formában adjuk vissza, de a kínai földrajzi- és személynevek korabeli hazai helyesírását mint jelentős tény, változatlanul közöljük. (Szükség esetén ezeket azonosítjuk, pontosítjuk a főszövegen belüli szögletes zárójeles formában). A sajátos, ma már ritka szóformákat (például napnyugot, kicsény, nevük helyett nevek), valamint a szerző egyéni-eredeti jellegű megfogalmazásait változatlanul közöljük, a mai forma szögletes zárójeles főszövegbeli közlése mellett. Ahol szükségesnek

²⁴⁸ A japán gazdasági csoda (*Kōdo keizai seicho* 'magas gazdasági növekedés'; *Japanese Economic Miracle*; *miracle économique japonais*; *japanischen Wirtschaftswunder*) bár nem volt részleteiben olyan folyamatos fejlődés, mint esetleg a nyugati szemlélők látták, azonban mindez a világ legnagyobb felhalmozott tőketartalékához vezetett, amelynek csak az ingatlanvagyon részéből 1989-ben példának okáért az USA egészét megvehették volna. Ebben az időszakban a császári palota telkének árából Kanada, a világ második legnagyobb országa egész területét ki lehetett volna fizetni. Ekkoriban az összes japán ingatlan ára négyszer többet ért, mint az USA összes ingatlanának ára. VESTAL, James E. (1994): *Planning for Change. Industrial Policy of Economic Development 1945-1990*. Oxford, Clarendon Press; WOOD, Christopher (2005): *The Bubble Economy. Japan's Extraordinary Speculative Boom of 80's and the Dramatic Bust of 90's*. London, Solistice Publishing; FERBER Katalin (2007): A japán gazdasági és társadalmi modernizáció kérdéséhez, In SZERDAHELYI István – WINTERMANTEL Péter szerk.: *Japanológiai körkép*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 355-376; GY. HORVÁTH László (1999): *Japán kulturális lexikon*. Budapest, Corvina. 28-29., 70; KOI Gyula (2020b): *Környezetgazdálkodás és jogi szabályozás egyes ázsiai jogi kultúrákban: környezet, jog, fenntarthatóság. Kínai Népköztársaság/Japán Császárság: a kínai és a japán jog szerepe* (Publikálatlan kézirat). Budapest, Szerző. 1-3. főszöveg és 6. lábjegyzet.

²⁴⁹ GINSBURGS (1989), 261-262.

²⁵⁰ MAŽORINA, M. V. (2022): Pravo ustojčivo razvitija: suščnost, predmet, i metodologija. [A fenntarthatósági jog lényege, tárgya, és módszertana] *Lex Russica*, Vol. 75. No. 5. 117-126. <https://cyberleninka.ru/article/n/pravo-ustoychivogo-razvitiya-suschnost-predmet-i-metodologiya> (2024. 10. 31.)

érettük, a mai jelentést vagy mai szóalakot szögletes zárójelben adjuk. Ahol jelentősége van, az eredeti helyesírású szóalakra lábjegyzetben utalunk. Amennyiben egy szóalak nyomdahiba (vagy tollhiba) miatt került a nyomtatott szövegbe, úgy a javított alakot közöljük, de a javítás tényét az eredeti szóalakkal együtt lábjegyzetben adjuk, szemben a hazai kritikai kiadásokban szokásos főszövegbeli jelzéssel. A főszöveg sajátos, ma hibásnak érződő, szokatlan, de mégsem téves szóformáit az első előfordulásakor felkiáltójellel jelezzük (például 'névű' a 'nevű' helyett). A dőlten írt szavakat (földrajzi- és személyneveket) álló betűvel közöljük. Ha egy földrajzi névnek van a szövegben jelzethez képest megszokott neve (alapvetően az orosz példák esetében), úgy azt tesszük közzé, de az eredeti névformát lábjegyzetben adjuk (például Oka folyó az Occa névalak helyett). A vesszőhasználaton akkor sem változtatunk, ha az a mai felfogás szerint helytelen. E tényre külön nem utalunk. A szerző egyes számozott felsorolások esetében a számok után kis kezdőbetűvel kezdte a mondatokat. Ezeket nagy kezdőbetűvel váltottuk fel. E tényre külön nem utalunk. Az esetleges kiegészítéseinket szögletes zárójelben adjuk.

Az orosz nyelvű szövegeket cirill billentyűzet hiányában Knieszsa-féle nemzetközi átírásban közöljük, a lágyságjel helyett felső aposztrófot alkalmazunk. A szövegek fordítását más alkalommal adjuk közre.

Az egyes tárgyi hibákat, tévedéseket lábjegyzetben jelezzük mindkét szövegközlés esetében.

5.1.

IV. Beszéd. A Kínai,²⁵¹ vagy Szinai Birodalomról.²⁵²

A Kínai Birodalom északról a nagy Tatárországgal határos; napkeletről és délről a napkeleti tengerrel [Kelet-Kínai tengerrel]; napnyugotról [napnyugatról] Indiával; nagy Tatárországtól pedig egész nagy tengerig egy 500 mérföldnyi hosszú, 45 lábnyi magos [magas], és 20 lábnyi széles kőfallyal választatik el; e falnak 3000 a tornya, és 1 000 000 vitéz az őrizője; a hossza Kínának 600 N. [négyzet]mérföld, a széle 520 [négyzetmérföld] a nevezetesebb folyói a Hioang, Kiáng, Kiuto, Hoai, Singan, Tunglean, Ta, Juen, Cau, és Cientáng: osztatik [oszlík] közönségesen 15 tartományokra, melyek Peking, Xansi, Xensi, Xantung, Honán, Sichuan,²⁵³ Huquang, Kiangsi, Nanking [Nanjing], Chekiang [Zhejiang], Fokien [Fujian], Quangtung, Quangsi, Queucheu, és Junnan: e tartományokban a nagyvárosoknak Fu a nevek [nevük]; és 160 olyanféle számláltatik: a középszerőknek [középszerűeknek] Cheu a nevek; és 240 olyanféle találtatik.²⁵⁴ A kicsényeknek [kicsinyeknek] megint Hien a nevek, és 2357 olyanféle jegyeztetik fel. Némelyek megint Kínát éppen 57 tartományokra osztják, és egyenként a fővárosokról nevezik el azokat; én a rövidség okáért csak a jelesebb tartományokról szólok. Azok közül első a pekingi, vagy petcheli Kínának északi részében, melynek is Peking a fővárosa, és az ő kerületében 25 mérföldet tévén, 600 000 lakót számlál, kik között a PP [patres] Jezsuiták²⁵⁵ is foglaltanak jó kollégiummal [főiskolával]; Budaeus²⁵⁶ pedig azt állattya [állítja], hogy csak az egy pekingi tartományban is 143 városok, és 418 989 cselédes emberek találtatnak. 2. A nankingi²⁵⁷ [Nanjing] tartomány, melynek azon [azonos] nevű fővárosa csaknem Pekinghez hasonló; amint is hajdan a császárnak lakóhelye vala. Sommában

²⁵¹ Az eredeti szövegben: Chinai. BERTALANFFI (1757), 903.

²⁵² BERTALANFFI (1757), 903-912.

²⁵³ Az eredeti szövegben: Suchuen (nyomdahiba). BERTALANFFI (1757), 904.

²⁵⁴ A mondatvégi pont helyett az eredeti szövegben kettőspont áll, a textus többi részének szedéséből következőleg itt azonban mondatvégi pontnak kellene állnia, ezért a nyomdahibát javítottam.

²⁵⁵ A Jézus Társaság tagjait képező atyák, a Jezsuita Rend. Ennek folytán a nagybetűs írásmódot meghagytuk.

²⁵⁶ Guillaume Budé (1467-1540), latinosan Budaeus, francia humanista szerző és jogtudós.

²⁵⁷ Az eredeti szövegben: Nanqvingi (tollhiba). BERTALANFFI (1757), 904.

[sommásan] e tartománynak kettő²⁵⁸ a kiskirálya [alkirálya] 14 a része szintén annyi a nagyvárosa, és 100 a mezővárosa. 3. A qvantungi [Guangdong] tartomány száz városokat számlál, azok közül Nanning [Nanning], Taiping, Huming, és Chinqvan a tunkvini király alatt vagyon: Quanceau [Guangzhou] vagy Canton [Kanton] városa pedig nem utolsó a kínai városok között; mert afelett, hogy híres a porcellána [porcelán] nevű cserépedényről még hegyekkel megkerítettén, két kastéllyal, és jó révparttal is tündöklök; de 1650[-ben] sok ostromlást, és azzal nem kevés károkat szenvedett a tatároktól [mongoloktól]. Ide számlálendő az Amacaum, vagy Macaum [Macau] nevű (!) [nevű], nagy sokadalmú város a tenger partjához közel való szigeten erős kastéllyal, melyet 1688. eszt.[endőben] a luzitánusoktól²⁵⁹ [portugáloktól] kiragadának a kínaiak. 4. A Xansi²⁶⁰ [Shānxī]²⁶¹ tartomány Singan²⁶² [Xi'an]²⁶³ fővárossal, és más 76 városokkal: e tartományban pedig oly meleg vizek forrnak ki, hogy a nyers húst tűz nélkül is meg lehessen főzni azokban. 5. A xantungi [Shandong] tartomány Cinan [Jinan] fővárossal, mely sok templomokkal, palotákkal, és a PP. Jezsuiták házával is ékes. Taigan [Tai'an] városa is e tartományban vagyon, és amellet a Tai nevű hegynek [Tai Shan] öt mérföldnyi [1545 méter] a magossága; az oldalain pedig mindenféle remetebarangok és bálványozó²⁶⁴ templomok láttatnak. 6. A chekiangi [Zhejiang] tartomány Hangohen [Hangzhou] és Kiocing [Yixing] városokkal, melyek nagysággal és szépséggel alig engednek valamit Peking városának; e tartomány megint teli szederfákkal és selyembogárokkal; melyben is annyi selyem készítették el, hogy egész Európának is elég lenne.

Jóllehet Kína országnak fejedelmei²⁶⁵ a történet dolgokat eleitől fogva a bölcsek által mind szorgalmasan feljegyeztették legyen; de amiatt mégis igen nehéz a birodalmoknak [birodalmoknak] eredetét igazán adni; mert midőn az írásokban az is találtatik, hogy Konfuciusz²⁶⁶ [Kung-zi] filozófusnak; úgymint első törvényhozóknak születése előtt (ki Krisztusnál 551 eszt.[endővel] elébb született) már a világ 3 267 000 (!) esztendeig állott volna; ebből kétség kívül a birodalmoknak eredetét is igen régi időre kellene felvinni; mindazonáltal akármit költsenek a kínaiak a világnak, és az ő léteknak [létüknek] régiségéről; de némelyeknek vélekedésekből [vélekedésükből] az legközelebb jár az igazsághoz, hogy Cham, és a fia, Chanaam első [elsőként] lakták az országokat [országukat], kiknek nevétől is idővel Kínának neveztetett, megsokasodván tehát abban a nép már a világnak 1952. eszt.[endejében] kezde magának bizonyos fejedelmeket választani, az első nyolc fejedelmek, úgymint Fochius, Xinungus, Xaohavus, Chuenhious, Cous, Yaus, és Xunus a népnek szabad választásából országoltak; azután Kína ország örököse lön, és Krisztus előtt 2207 eszt.[endőtől] fogván születésének 618. esztendejéig nyolc különböző²⁶⁷ kínai vérséget, és nemet számlált. Az első a Hiai vala; fondálta [fundálta] Ivus, és 441 esztendeig országolt. A második a Xangai vala; fondálta [fundálta] Tangus, és 600 eszt.[endeig] uralkodott. A harmadik a Cheui, vagy Chevai vala; fondálta [fundálta] Faus, és 876 eszt.[endeig] bírta a kormányt. A negyedik a Cinai vala; fondálta [fundálta] Cinus vagy Chinus, ki elébb [előbb]²⁶⁸ Xiusnak nevezte magát, és

²⁵⁸ Az eredeti szövegben: kető (nyomdahiba). BERTALANFFI (1757), 904.

²⁵⁹ Az eredeti szövegben: a Lusitánusoktól. BERTALANFFI (1757), 905.

²⁶⁰ Az eredeti szövegben: Xamsi (nyomdahiba). BERTALANFFI (1757), 904.

²⁶¹ Shaanxi tartomány (magyaros ejtése 'Senhszi'), fővárosa Xi'an; ellenben Shānxī tartomány (magyaros ejtése 'Sanhszi'), fővárosa Taiyuan.

²⁶² Az eredeti szövegben: Sigan (nyomdahiba). BERTALANFFI (1757), 905.

²⁶³ Chang'an néven sokáig a császárkori Kína fővárosa. A Xi'an nevet a jezsuita utazók Sigan néven rögzítették.

²⁶⁴ Az eredeti szövegben: balványozó (nyomdahiba). BERTALANFFI (1757), 905.

²⁶⁵ Az eredeti szövegben: fejedelmi (egykorú szóalak). Félreérthető volta miatt javítottuk. BERTALANFFI (1757), 906.

²⁶⁶ Az eredeti szövegben: Confuciusz (egykorú szóalak). Zavaró volta miatt javítottuk, azonban jelentősége miatt közöljük az egykorú írásmódot. BERTALANFFI (1757), 906.

²⁶⁷ Az eredeti szövegben: külömböző (egykorú, feltehetően nyomdahibás szóalak). BERTALANFFI (1757), 907.

²⁶⁸ Az 'előbb' [előbb] szó jelentése itt: korábban.

Krisztusnak születése előtt 215 eszt.[endővel] a tatároknak [mongol törzs], vagy szkítáknak²⁶⁹ (szittyáknak) elrekesztésére ama nagy kőfalat [a kínai nagy falat] Kína körül felépítette; a vérségből [a nemzetségből] csak három kínai császár származott utána. Az ötödik a Hanai vala; fondálta [fundálta] Leupagus, és 470 eszt.[endeig] tartá [fenn] a Kínai Birodalmot [Birodalmat]. A hatodik a Cynai vala; kezdett²⁷⁰ Krisztus születése után[i] 264. eszt.[endőben], és 115 eszt.[endeig] virágzott. A hetedik a Tangai vala; kezdett Krisztus születése után[i] 419. eszt.[endőben], és 199 eszt.[endeig] országlott. A nyolcadik a Sungai vala; kezdett Krisztus születése után[i] 618. eszt.[endőben], és egész 1279 esztendeig ült a kínai trónusban. E császári nemből a Tai nevű császár Krisztusnak 700. eszt.[endeje] táján a keresztyén (!) [keresztény] hitet hozá bé [be] Kínába. A tatár [a mongolok] pedig 1279. eszt.[endőben] Kínát elfoglalván, a Sungai császári nemet is kiveté abból. De 1368. eszt.[endőben] a tatárt [a mongolokat] ismét kiszorítá Kínából egy boncnak,²⁷¹ vagy kínai papnak Chu névű [nevű] vitéz szolgája. Ezen Chu után 276. eszt.[endőben] 16. kínai császároknak igen csendes birodalmok [birodalmuk] vala. Azután megint úgymint 1644. eszt.[endő] táján a kínaiaknak sok belső háborúságuk alatt a tatárok [mongolok] Tien Mim és Tien Cum (vagy amint mások alittyák²⁷²) Niuchi Chám [kán] alatt a jó alkalmatosságot látván, csakhamar felfegyverkezének, és kevés idő alatt egész Kínát megbírák; s az ólta [azóta] már a falon kívül való Tatárország is Kínához todatván, mindazon tatárok országolnak²⁷³ azon; a kínai tatár császárok közül pedig az Ammaloghan Canghi 1667. eszt.[endő] tájékán az országglást elkezdvén, és 56 esztendeig országolván azon idő alatt 27 000 milliom²⁷⁴ [27 milliárd] aranyot [aranyat], és 1778 milliom²⁷⁵ [1 milliárd 778 millió] ezüstpénz Kínában egybegyűjtött, melyet még most is sok drága gyöngyökkel egyetemben kétszázezer vitézek őriznek Tatárországban: most országal [országol] a második fia, Tschin [Qianlong].²⁷⁶

Az udvari pompája a kínai császárnak felette nagy; mert testének őrizetére 100 000 tatár [mongol] vitéz van rendelve; e felett akármilyen szolgálatjára [szolgálatára] Peking városában 160 000 lovas mindenkoron [mindenkor] készen áll. 1236 [személy] a felesége, és ágyasa; ezeket megint 10 000 herélt férjfiak [férjfiak] őrizik [őrzik]. Teljesen szabad a császár hatalma akárkivel [szemben] is; azért isten gyanánt tiszteltetik, valamint az ország ellen nem vét: a vétségéről [a vétsége miatt] egyedül a mandarinusok²⁷⁷ [mandarinok]²⁷⁸ inthetik meg ötöt [öt]; de másvalaki fővesztés alatt [fővesztés terhe mellett] nem mondhat ellene [neki ellent]. A mandarinusok²⁷⁹ [mandarinok] pedig a főudvarnoki [főudvarnokai]²⁸⁰ és belső tanácsosi [belső tanácsosai]²⁸¹ kik valahol járnak, s kelnek, mindenütt királyi méltósággal viselik magokat [magukat].²⁸² Tovább [továbbá] a kínai császár az országa tartományait kiskirályok [alkirályok] által kormányoztatja, melyeknek jó kormányzására éppen 11752 különb-különbféle tisztviselő személyek számláltnak. Maga a császár is néha ismételten [ismeretlenül] az országát az igazságnak jobb kiszolgáltatására. Nagyobb bátorságára megint mindenkoron 500 000

²⁶⁹ Az eredeti szövegben: Scytháknak (egykorú szóalak). Egyszerűsítési okból javítottuk. BERTALANFFI (1757), 907.

²⁷⁰ 'Kezdett' értelme itt: kezdődött, alapított.

²⁷¹ Az eredeti szövegben: Bonciusnak (egykorú szóalak). Egyszerűsítési okból javítottuk. BERTALANFFI (1757), 908.

²⁷² Alít: vél, hisz, gondol (régies szó).

²⁷³ Az eredeti szövegben: országlonak, azaz országglónak (hibás szóalak, nyomdahiba). BERTALANFFI (1757), 908.

²⁷⁴ 27 000 milliom, azaz 27 000 millió, vagyis 27 milliárd.

²⁷⁵ 1778 milliom, azaz 1778 millió, vagyis 1 milliárd 778 millió.

²⁷⁶ Ebben az időben Qianlong (1711-1799, ur. 1735-1796) császár volt hatalmon.

²⁷⁷ Az eredeti szövegben: Mandarinusok (nyomdahiba). BERTALANFFI (1757), 909.

²⁷⁸ Mandarinok, azaz kínai főhivatalnokok.

²⁷⁹ Az eredeti szövegben: Mandarinusok. BERTALANFFI (1757), 909.

²⁸⁰ Ti. a császárnak.

²⁸¹ Ti. a császárnak.

²⁸² Ti. a mandarinok.

vitézeket fegyverbe tart. S ha nyilván valahova mégyen [megy] akkor egész hadi seregek [hadseregek] kísérik ötöt [öt]; nem csoda²⁸³ pedig az udvarának ama nagy pompája, és a hadának taméntalan (!) [töménytelen] sokasága; mert esztendőnként 150 milliom [millió] aranyánál²⁸⁴ is több a jövedelme.

A földje [földje] Kínának mindennemű [mindennemű] drága gyümölcsökkel, füvekkel, fákkal elbővítettett [ellátatott] Istentől, igen egészséges a levegője is; úgy, hogy az emberek közönségesen száz esztendőknél is tovább éljenek. A lakói Kínának számmal [számbelileg] kétszáz milliomot [milliót] is tesznek: kik is igen emberségtudók, mindenféle mathesis [matematika] és muzsikabeli tudományszeretők. A nyelveknek [nyelvüknek] közönséges folytatására 6000 a betűjek [betűjük];²⁸⁵ a tudósbaknak pedig 33 543 betűjek [betűjük]²⁸⁶ vagyon; senkinek nemességét, a királynak fiaitól megválva [a király fiait kivéve] nem ismerik [ismerik] eredetből; hanem csak az egy tudományból. De emellett mégis a nagy eszesség²⁸⁷ [jele] az, hogy a hosszú körmököt [körmöket] tartják a nemesség jelének lenni. A szakállók [szakálluk] igen ritka [ritkás], azért irigylik az Europaeusoknak [európaiaknak] ama szép sűrű [sűrű] szakállukat [szakállukat]. A ruhájok [ruhájuk] többnyire selyemből vagyon, s igen tág és hosszú, csaknem mindnyájan,²⁸⁸ a kisdedeken kívül szerfelett dohányosok. A mesterségek többnyire selyemmel, és arannyal való szép hímvarrás²⁸⁹ [hímzés], s ama drága porcellána névű [nevű] cserépedénynek csinálása. A házaikra nem sokat költenek, s azoknak falait mind papírossal ragasztják bé [be]. A hazának oltalmazóit, és a tudósokat igen becsülik, hol mi oszlopokat, és dücsös kapukat [díszes kapukat, diadalíveket] felállatván [felállítván] azoknak.

A vallása Kínának elejentén [kezdetben] az eget, és a földet mint istent imádá, és némely hegyeket és folyókat is tisztelt, mintha azoknak is isteni létek [létük], vagy lelkek [lelkük] volna. Konfuciusz filozófus azután a természet törvényének megtartására oktatá a népet, olyan ürüggyel,²⁹⁰ hogy azáltal a legfőbb jót elérhetné. Konfuciusznak tanítása után, valami Lauzu nevű hitető által, ki Krisztus születése után 65. eszt.[endő] táján élt, ismét Pitagorasznak²⁹¹ ama tévelységébe²⁹² esett a kínai nép, tudniillik hogy a kimúló lelkek egy testből más testbe költöznek [lélekvándorlás]; 700. eszt.[endő] táján pedig, (amint Pock József [Joseph Pock]²⁹³ állattya [állítja]) a Tai nevű kínai császár a keresztyén [keresztény] hitet szerzi vala bé [be], idővel megint más hitető arra ámítá azon népet, hogy embernek holta után semmi sem maradna fenn; következőképpen [következőképpen], hogy minden java csak az ideig való gyönyörűségekben állana. E tévelységek mellett pedig a bálványokat is tisztelik a kínaiak, és azokról sok bolond dolgokat költönek [költenek]. 1618. eszt.[endő] táján Riccius Máté [Matteo Ricci]²⁹⁴ a Jézus Társaságának papja a társaival egyetemben első[ként] prédikálja vala Kínában az Evangéliumot, azután a társa, Langobardus Miklós [Nicolo Langobardo]²⁹⁵ számtalan sok népet térít Krisztushoz, kinek is holta után 1655. eszt.[endőben] maga a Xunchi [Shunzi]²⁹⁶ nevű [nevű] császár csináltatott egy koporsót dücsös [díszes] koporsóírással. Ez a császár

²⁸³ Az eredeti szövegben: tsuda. BERTALANFFI (1757), 909.

²⁸⁴ Az eredeti szövegben: arannyal (nyomdahiba). BERTALANFFI (1757), 909.

²⁸⁵ Írásjegyük.

²⁸⁶ Írásjegyük.

²⁸⁷ Az eredeti szövegben: eszelőssgek (nyomdai és értelmi hiba). BERTALANFFI (1757), 910.

²⁸⁸ Az eredeti szövegben: minnyájon (véelhetően nyomdahiba, esetleg tollhiba). BERTALANFFI (1757), 910.

²⁸⁹ Az eredeti szövegben: him váras (véelhetően nyomdahiba). BERTALANFFI (1757), 910.

²⁹⁰ Az eredeti szövegben: ürigyel (véelhetően nyomdahiba). BERTALANFFI (1757), 910.

²⁹¹ Az eredeti szövegben: Pithagorasnak. BERTALANFFI (1757), 911.

²⁹² Az eredeti szövegben: tévelgésében. BERTALANFFI (1757), 911.

²⁹³ Az eredeti szövegben: Pock Jósef. BERTALANFFI (1757), 911. Nem egyértelműen azonosítható személy, esetleg Johann Joseph Pockh (1675-1735) osztrák hivatalnok és jogászról lehet szó.

²⁹⁴ Matteo Ricci (1552-1610) itáliai jezsuita szerzetes, a kínai kereszténység egyik legfontosabb alakja.

²⁹⁵ Nicolo Langobardo (1559-1654) szicíliai jezsuita szerzetes, aki Kínában tevékenykedett.

²⁹⁶ Shunzi (1638-1661, ur. 1643-1661), a Qing-dinasztia egyik uralkodója.

szintén elébb [előbb, korábban] úgymint 1650. eszt.[endő] nyilvánvaló írással jóváhagyá²⁹⁷ a Krisztus²⁹⁸ hitét, és attól fogván [fogva] [az] 1664. eszt.[endeig] 100 000-nél többen felvévék [felvették] azt; a Schall Ádám [Adam Schall]²⁹⁹ nevű [nevű] jezsuitát megint mandarinussá [mandarinná], avagy főudvarnokká tette az említett császár: de nem igen sokáig tartott Kínában a keresztény dolgoknak ama szerencsés folyamattok [folyamatjuk]; mert midőn 1717. eszt.[endőben] a keresztények a Konfuciusz filozófusnak tiszteletéről való vetekedésért a császár előtt vádoltatának; arra az egész birodalomban fővesztés [terhe] alatt megtiltatott a keresztyén [keresztény] hit: a jó császár halasztá, mégis azon végezésének [végzésének] bételjesítését, amíg a szentséges római pápa az ő küldetett követje által meg nem magyarázná azt, minémű tiszteletet adhassanak a keresztények is az említett [említett] Konfuciusz filozófusnak: most pedig már sokkal bátorságosabb Kínában a keresztyén [keresztény] hit; minekutána tudniillik 1753. eszt.[endőben] Emanuel József [José Manuel de Bragança]³⁰⁰ lusitaniai [portugál] király egy kiváltképpen való követséggel megengesztelé annak császárát.

5.2.

XVII. Beszéd. Nagy Russziáról,³⁰¹ vagy Moszkóviáról,³⁰² vagyis Moszkaországról³⁰³

Moszkóvia a Moszkóvia nevű hercegségről,³⁰⁴ és abban [azon belül] azon [azonos] nevű [nevű] Moszva³⁰⁵ fővárostól vette nevét. Nagy Russziának is mondatik az, Russus első fejedelméről; amint alább bővebben lesz a szó; s hogy a lengyel vörös Russziától megkülönböztessék, a sok hegyek és erdők miatt fekete Russziának is neveztetik. Más írótól megint az abban sokáig tartó havakról fejez [fehér] Russzia a neve. A széle napnyugottól [napnyugattól] Ázsiáig 300 N. [négyzet]mérőföld; a hossza ismét déltől északig 380 [négyzet]mérőföld de ha nagy Ázsiában Szibériával³⁰⁶ együtt vétetik; mint ahogy is a Moszka cár³⁰⁷ alatt vagyon, akkor már 1000 mérőföldnél több lesz a hossza: napnyugottól [napnyugattól] Svécziával [Svédországgal], és Lengyelországgal; napkeletről nagy Tatárországgal; északról a fagyos tengerrel [Jeges-tengerrel]; délről pedig kis Tatárországgal határos; tizenegy a nevezetes folyója; úgymint 1. Rha, ki azután a Volga-tavon által folyván, Volgának neveztetik, és 72. szakadásokkal béesik [beesik] a Caspium-tengerbe [Kaszpi-tengerbe]; e tenger pedig láthatóképpen sehoh³⁰⁸ sincs összeaggatva [összeköttetésben] a nagy tengerrel. 2. Obius [Ob], ki Európát Ázsiától elválasztja, és beszakad [beszakad] a fagyos tengerbe [Jeges-tengerbe]. 3. Tanais, v. [vagy] Don, befoly [befolyik] Meotisz³⁰⁹ mocsárba, mely a Fekete-tengerrel öszve van aggatva [össze van kötve]. 4. Dwina [Dvina],³¹⁰ befoly [befolyik] a Fehér-

²⁹⁷ Az eredeti szövegben: javá hagyá (véltetően nyomdahiba). BERTALANFFI (1757), 912.

²⁹⁸ Az eredeti szövegben: kristus (nyomdahiba). BERTALANFFI (1757), 912.

²⁹⁹ Johann Adam Schall von Bell (1592-1666) Kínában tevékenykedő német jezsuita szerzetes.

³⁰⁰ José Manuel de Bragança (1714-1777, ur.: 1750-1777) Portugália királya.

³⁰¹ Az eredeti szövegben: Russia. BERTALANFFI (1757), 649.

³⁰² Az eredeti szövegben: Moscovia. BERTALANFFI (1757), 649.

³⁰³ Az eredeti szövegben: Moszka Országról. BERTALANFFI (1757), 649. Az eredeti írásmódok: Russia, Moscovia, Moszka Ország. Moszkaország, és nem Muszkaország alakban szerepel a kifejezés. BERTALANFFI (1757), 649. A teljes beszéd forrása: BERTALANFFI (1757), 649-664.

³⁰⁴ Az eredeti szövegben: Hertzegségről. BERTALANFFI (1757), 649.

³⁰⁵ Az eredeti szövegben: Moscovia. BERTALANFFI (1757), 649.

³⁰⁶ Az eredeti szövegben: Sibériával. BERTALANFFI (1757), 649.

³⁰⁷ Az eredeti szövegben: Czárus. BERTALANFFI (1757), 649.

³⁰⁸ Az eredeti szövegben: Soholt. BERTALANFFI (1757), 650.

³⁰⁹ Az eredeti szövegben: Moeotis (nyomdahiba), korabeli helyesírással Meotis. BERTALANFFI (1757), 650.

³¹⁰ Az eredeti szövegben: Duina (tollhiba vagy nyomdahiba). BERTALANFFI (1757), 650.

tengerbe³¹¹ észak felől. 5. Boristhenes, most Dnyeper³¹² befoly [befolyik] a Fekete-tengerbe. 6. Jenirski. [Jenyiszej?]. 7. Pecsora.³¹³ 8. Moszkva.³¹⁴ 9. Káma.³¹⁵ 10. Don.³¹⁶ 11. Oka.³¹⁷ Sok tavai is vannak Moszkóviaországoknak; legnevezetesebb a Ladoga és Onyega³¹⁸ névű [nevű], mert az elsőnek a hossza 36 N. [négyzet]mérőföld, a széle 24 [négyzetmérőföld], a másik [az Onyega-tó] némileg kisebb. A tengere³¹⁹ megint kettő, úgymint a fagyos [Jeges-tenger], és abból Lapponiában [Lappföldön] a messze beszakadó [beszakadó] Fehér-tenger.

Moszkóvia négy részre osztatik; úgymint napnyugotira [napnyugatira], napkeletire, Moszkóviai Tatárországra, és Moszkóviai Lappóniára [Moszkóviai Lappföldre]. A napnyugotiban [napnyugatiban] 23 külön-különféle [külön-különféle] tartomány számláltatik; úgymint 1. A Pleskoviai Hercegség, Pecur³²⁰ kereskedővárossal, ismét Pleskov³²¹ nagy erősséggel [erődítménnyel], azon tó mellett, melyből a Pleskov folyó³²² kifoly, e helynél 1500. eszt.[endőben]: a livóniai szentelt vitézeknek főmestere, 1200 katonáival a moszka cárt éppen 130 000 emberével egyetemben jól megverte. 2. A Novgorodi³²³ Hercegség Neugrad³²⁴ vagy Novgorod nagy, szép, erős, és gazdag kereskedővárossal; s midőn az 1477. esztendőben Basilovics János [Ivan III Vasil'evič Velikij, III. (Nagy) Iván (1440-1505, ur. 1462-1505)], a litvániai herceget megvervén, feldúlta; arra 300 szekeren viteti³²⁵ vala el az ezüstét [ezüstjét] és aranyát. 3. A Tver,³²⁶ vagy Tveriai tartomány, azon [azonos] névű [nevű] nagy püspöki várossal. 4. Reschow,³²⁷ vagy Rescoviai tartomány azon [azonos] névű [nevű] várossal, melynek ő szükséges oltalmára két favára van. 5. A Bielski, vagy Bielkiai tartomány, hasonló névű [nevű] várossal. 6. A Smolenskoj [Szmolenszki] Hercegség Lengyelország felől, mely erdővel, és hegyekkel teli, van azon [azonos] névű [nevű] püspöki erős városa, jó vára is mocsár között: ezt a hercegséget a lengyelekkel való sok véres verekedés után 1686. eszt. [endőben] magok alá vették, a Moszkoviták.³²⁸ 7. A Severieni Hercegség, Novgorod. Sevierski erős várossal a Dezna folyó mellett. 8. A Czernikoviai [Csernyigovi] Hercegség azon [azonos] névű [nevű] erős várossal. 9. A Worotini³²⁹ Hercegség [azonos] névű [nevű] erős fővárossal és erősséggel [erődítménnyel]. 10. A Rezani, vagy Resani [Rjazanyi] Hercegség [az] Oka folyó mellett, mely igen népes, gyümölcsös; van azon [azonos] névű [nevű] érseki városa; a midőn azon várost a tatár 1568. eszt.[endőben] elpusztította volna, ahelyett épült fel azután a Presla-Resanski nevű város azon Oka folyó mellett. 11. A Pole névű [nevű] tartomány a Czircassiai Tatárországhoz, melly többnyire puszta. 12. Pole mellett a Morduai [Mordvinföldi] tartomány, minden jelesebb város nélkül. 13. A Nisinovgorodi [Nyizsnyij Novgorod-i] vagy Alsó Novgorodi Hercegség, melyben van Nisi-Novgorodek [Nyizsnyij Novgorod] városa magos

³¹¹ Az eredeti szövegben: fejr-tengerbe. BERTALANFFI (1757), 650.

³¹² Az eredeti szövegben: Dnieper. BERTALANFFI (1757), 650.

³¹³ Az eredeti szövegben: Pezora (tollhiba). BERTALANFFI (1757), 650.

³¹⁴ Az eredeti szövegben: Musqva (tollhiba). BERTALANFFI (1757), 650.

³¹⁵ Az eredeti szövegben: Kama. BERTALANFFI (1757), 650.

³¹⁶ Az eredeti szövegben: Donicz (tollhiba). BERTALANFFI (1757), 650.

³¹⁷ Az eredeti szövegben: Occa. (Latinos alak). BERTALANFFI (1757), 650.

³¹⁸ Az eredeti szövegben: Onega. BERTALANFFI (1757), 650.

³¹⁹ Az eredeti szövegben: tengerre. BERTALANFFI (1757), 650.

³²⁰ Az eredeti szövegben: Petzur. BERTALANFFI (1757), 650.

³²¹ Az eredeti szövegben: Pleskow. BERTALANFFI (1757), 650.

³²² Az eredeti szövegben: Pleskow foló (nyomdahiba). BERTALANFFI (1757), 650.

³²³ Az eredeti szövegben: Novgoródi (nyomdahiba). BERTALANFFI (1757), 651.

³²⁴ Német megnevezés.

³²⁵ Az eredeti szövegben: vitteti (nyomdahiba). BERTALANFFI (1757), 651.

³²⁶ Az eredeti szövegben: Twer (németes írásmód). BERTALANFFI (1757), 651.

³²⁷ Német megnevezés.

³²⁸ Az eredeti szövegben: Moscoviták. BERTALANFFI (1757), 651.

³²⁹ Német megnevezés.

[magas] kősziklán erős várral. 14. A Wolodimieri [Vlagyimiri] Hercegség; a Clesma [Kljazma] folyó mellett azon [azonos] névű [nevű] és hajdon [hajdani] hercegi várossal, amíg tudniillik a oroszai herceg Moszkva³³⁰ városában nem kezdett el lakni; e hercegség igen gyümölcsös, mézzel is bővelkedik. 15. A Susdali [Szuzdali] Hercegség azon [azonos] névű [nevű] püspöki várossal. 16. A Moscoviai [Moszkvai] Hercegség, melyben 1300. eszt.[endőben] Dániel [Daniil Aleksandrovič Vlagyimir (1261-1303, ur. 1283-1303)]³³¹ herceg [a] Moscua [Moszkva] folyó mellett ama híres Moszkva fővárost felállatá [felállítá]; most az a Czarusnak³³² [cárnak], vagy császárnak, és a pátriárkának³³³ lakóhelye; jól meg van erősítve; és 3 N. [négyzet]mérföldnyi kerületje³³⁴ lévén számlál 40 500 világi házakat (melyek közül 1712. eszt. [endőben] 20 000 elégett) és 500 templomokat. További 4 [négy] részre osztatik, és minden része ismét külön meg van erősítve. Az első része Kitaigorodnak [Kitaj-gorod]³³⁵ mondatik. A második része, amelyben a cár lakik Czargorodnak [Cargorodnak].³³⁶ A harmadik Skorodomnak [Szkorodomnak].³³⁷ A negyedik Strelicza-Slobodának [Sztrelckaja Szlobodának]³³⁸ 17. A roskowi [rosztovi]³³⁹ tartomány azon [azonos] névű [nevű] várossal. 18. A jeroslavi [jaroszlavli] tartomány, mely a cár második fiainak öröksége, kik tudniillik az országlásra nem juthatnak. Van abban Jarosláv [Jaroszlav] 40 000 polgárt számláló nagy város, ismét Castronovogord [Kostroma], és Uglitz [Uglič], jó két városok, erős várokkal [várakkal]. 19. A Biele-Jezero [Bjeloozero] nevű tartomány, [az] Ilmen [Ilmeny] tó mellett azon [azonos] névű [nevű] várossal. 20. A wologdai [vologdai] hercegség [az] Onega [Onyega] tó mellett azon [azonos] névű [nevű] püspöki várossal és várral. 21. A cargapoli [Kargapoli] tartomány, a Fejér-tenger [Fehér-tenger] mellett azon [azonos] névű [nevű] várossal. 22. A dwinai [dvinai] tartomány a Fejér-tenger [Fehér-tenger] mellett, melynek fővárosa Archangyalnak [Arhangelszknak], vagy Sz.[Szent] Mihály Archangyalnak [arkangyalnak]³⁴⁰ neveztetik; fekszik a Dwina [Dvina] folyó mellett, ahol az a Fejér-tengerbe [Fehér-tengerbe] béönti magát; van kikötőhelye és nagy kereskedése [kereskedelme]. 23. A Krajnai, vagy Okraniaai (!)

³³⁰ Az eredeti szövegben: Moscua. BERTALANFFI (1757), 652.

³³¹ A Moszkvai Fejedelemség első uralkodója.

³³² A cásra (az uralkodóra) utaló szó felmerülése esetén a továbbiakban a nagyszámú említés miatt a modern szóalakat használjuk.

³³³ Az eredeti szövegben: Pátriárkának. BERTALANFFI (1757), 652.

³³⁴ Az eredeti szövegben: kerületje. BERTALANFFI (1757), 652.

³³⁵ Kitaj-gorod, azaz oroszul 'Kínaváros,' kínaiak városa, kínai negyed. Megjegyzendő, hogy a kitaj inkább talán csak a modern oroszban jelent kínait, de ez nem kellően eldöntött kérdés. Van olyan elgondolás, miszerint az ottani (ismeretlen eredetű) kereskedőlakosság pigmentáltabb bőrszíne miatt kapta a nevét. Más vélekedés szerint a 'kita' alapszó copfot vagy rúd alakú csapolást jelentett. A sajátos csapolást (amely olyasmi lehetett, mint ma például a fecskéfarok csapolás) erődítmények építésekor alkalmazták. Ma Kitaj-Gorod Moszkva közepén, a Kreml mellett található.

³³⁶ Cargorod (Cárváros, cári város/rész/), jelenleg a Kreml-negyed Moszkvában. Nem keverendő Cargraddal (a görögben Basilij-polis), amely Konstantinápoly neve a különféle szláv nyelveken.

³³⁷ A Skorodom (skoro dom, 'faház'), magyarosan Szkorodom az ejtése, két etimológiát is hordoz. Az egyik szerint a korabeli városnegyed fából készült falai hamar épültek fel. A másik elképzelés szerint a rossz anyagból készült házak gyakran felgyulladtak a történelem során, és a negyed innen kapta a nevét.

³³⁸ Strelckaja Sloboda, 1610 óta Moszkva városnegyede. A sztrelecek orosz gyalogoskatonák, a társadalomban a bojárok alatt foglaltak helyet. A helynév az általuk lakott szabad helyet, városnegyedet jelzi. (Lásd a magyar hajdúvárosokat vagy Szentkirályszabadját, ahol a szent király szabadjai a jogszerző katonák voltak).

³³⁹ Valószínűleg Rosztovról van szó.

³⁴⁰ Mihály arkangyal a főangyalok egyike, a mennyei seregek fejedelme, vezére, az egyház védelmezője. A római katolikus hit szerint a haldoklók oltalmazója, aki átvezeti őket a másvilágra, ő teszi mérlegre jó- és rossz cselekedeteiket. Az utolsó pillanatig harcol a lelkekért. Nevét Magyarországon is őrzik kisebb helynevek (Szentmihály). A királyok és egyéb uralkodók védőszentje, a hívő lelkek védelmezője, aki ellenáll a gonosz léleknek. Kultusza kezdetben Konstantinápolyban volt, a Bizánci Birodalom védőszentje is volt, ez is megalapozta kedveltségét az orosz ortodox egyházban.

[Ukrajnai] és Worotin [Vorotin]³⁴¹ Hercegségek, Mordua [Mordvinföld, Mordovia] és Kis Tatárország között, alig emlékeztre méltók.

A napkeleti Moszkóviában van: 1. A juhorski, vagy jugriai [Jugorai] tartomány, a Fejér-tenger [Fehér-tenger] felől Juhora [Jugora] várossal. 2. A petzorai [pecsorai] tartomány fagyos tenger [Jeges-tenger] és a Riphai havasok³⁴² azon [azonos] névű [nevű] várossal. A condinski vagy condorai [kondai]³⁴³ tartomány Petzora [Pecora] alatt; hegyekkel és erdőkkel teli az; lakói pedig többnyire bálványozók, és szokott adóikat drága bőrökkel fizetik meg a cárnak. 4. A permski, vagy prema [permi] tartomány fekszik Condinski [Konda] alatt, melynek Permszki-Weliki [Perm' Velikaja] a püspöki városa, a lakói lovak helyett ebekkel hordatják a terheiket. 5. Az Oustiughi, vagy Ustiungai tartomány azon [azonos] névű [nevű] kereskedővárossal [a] Dwina [Dvina] folyó mellett. 6. A Wiadski, vagy Viaski Hercegség azon [azonos] névű [nevű] várossal. 7. A Czeremissi [Cseremiszföld]³⁴⁴ névű [nevű] tatároknak tartománya. [A] Volga folyó körül határos ez Astrakan [Asztrahán], Bolgária [Volgai Bolgárország] és Cásán [Kazany] országokkal. E tatárok pedig többnyire Mahometet [Mohamedet] követik, de a cárnak adóznak, és a Volga folyón túl³⁴⁵ a sok széna kaszásoktól Logori, vagy Logowoy³⁴⁶ a nevek [nevük]. Innét megint a sok hegyekről Nagornaiaknak³⁴⁷ neveztetnek.

A harmadik részben; úgymint a Moszkóviái Tatárországban Ázsiának³⁴⁸ határán, van 1. Astrakan [Asztrahán] országa [a] Volga folyó körül, határos az a Kalmuki [Kalmüki] Tatárországgal a Rosdori-Donski Cosakusoknak [rosztovi-doni kozákoknak] Pole névű [nevű] tartományával, Bolgáriával [Bulgáriával], a circasiai [cserkesz] tatársággal, és a Caspium-tengerrel [Kaspi-tengerrel]: Basilides János [Ivan IV Vasilevič Groznyj, azaz Rettegett Iván (1530-1587, ur. 1547-1587 cárként, 1533 és 1547 között moszkvai nagyfejedelem) moszkóviái herceg [moszkvai nagyfejedelem] kiverte a kis tatárokat az Astrakan [Asztrahán] névű fővárosából, ismét Selimus [II. Szelim oszmán szultán és kalifa (1524-1574, ur. 1566-1574)] török császár 325 000 lovasnak [lovasainak], 3 000 janicsárjainak,³⁴⁹ és 150 hadihajóinak kárával ostromolja³⁵⁰ vala azt: fekszik pedig azon város [a] Volga folyónak karja mellett egy szép szigeten: híres az erősségéről [erődjéről], és a sokadalmairól³⁵¹ [vásáraitól], melyeken az örmények, perzsák³⁵² & e. [és egyebek, et cetera] sok drágaköveket, s gyöngyeket [gyöngyöket] [bocsátanak áruba], a moszkoviták a Busin névű hegyről sok sót, amint sok drága bőrt is áruba bocsátanak. Astrakan [Asztrahán] országba terem ama Zoophita,³⁵³ vagy Boránecz [baranec]³⁵⁴ névű [nevű] fű; vagyis inkább a bárányhoz igen hasonló földi tőknek³⁵⁵ neme is, mely a körüle való fűnek megemésztéséből nevedik [növekedik], és leszakasztván, vért bocsát ki magából, amint is a farkasoknak igen kedves falatjuk [falatjuk]³⁵⁶ az. 2. A Bolgária

³⁴¹ Kaluga mellett, az Oka folyó közelében feküdt a Vorotin Hercegség.

³⁴² Nem beazonosítható hegy és város.

³⁴³ Jelenleg Kondai járás, Kondinskij Rajon.

³⁴⁴ Jelenlegi neve Mariföld vagy Mari köztársaság a cseremiszek másik népneve, a mari után.

³⁴⁵ Az eredeti szövegben: folyóntól (tollhiba). BERTALANFFI (1757), 654.

³⁴⁶ *Logovoj* oroszul kaszáló.

³⁴⁷ *Nagorno* oroszul hegyi, vö. hegyi cseremiszek.

³⁴⁸ Az eredeti szövegben: Asiának (latinos szóalak). BERTALANFFI (1757), 654.

³⁴⁹ Az eredeti szövegben: Jantsárinak. BERTALANFFI (1757), 654.

³⁵⁰ Az eredeti szövegben: ostromlya (tollhiba). BERTALANFFI (1757), 654.

³⁵¹ Az eredeti szövegben: sokadalmiról. BERTALANFFI (1757), 654.

³⁵² Az eredeti szövegben: Persák. BERTALANFFI (1757), 654.

³⁵³ Állat alakú növény (például korall vagy tengeri liliom) vagy állathoz hasonló növény.

³⁵⁴ Baranec obyknovennij (*huperzia selago*), részegkorpafű.

³⁵⁵ Földi tők (*Bryonia alba*), gyökere miatt gyűjtött tökféle, egyúttal gyógynövény, amelyet a népi gyógyászat használ fel.

³⁵⁶ Az eredeti szövegben: falattyok. BERTALANFFI (1757), 655.

[Volgai Bolgárország] vagy Bolgau³⁵⁷ névű [nevű] ország Astrakannal [Asztrahánnal] határos, és a nevezetes városi [városai] Bolgar,³⁵⁸ és Szamara.³⁵⁹ 3. A Casan [Kazany] névű [nevű] ország, fekszik Kám [Káma] folyó körül, Ceremissa [Cseremiszföld], s Viatska [Vjatka] föld³⁶⁰ tartományok, és Bolgáriaország [Volgai Bolgárország] között; ennek hajdon [hajdan] a tatárokkal egybeszövetkezett tulajdon [saját] királyai voltak; azután adó alá veté [vetette] őket [őket] Basilius [Vasilij III Ivanovič, azaz III. Vasilij (1479-1533), ur. 1505-1533] moszkva herceg [moszkvai nagyfejedelem]; azon nagy adót pedig nem tűrvén a nép 1508. eszt. [endőben] feltámadta; és egész Moszkóviát [a Moszkvai Nagyfejedelemséget] ellepven, abból éppen 800 000 embert elvitt fogságba; de Basilides János [Ivan IV Vasilevič Groznyj, azaz Rettegett Iván (1530-1587, ur. 1547-1587 cárként, 1533 és 1547 között moszkvai nagyfejedelem] 1552. eszt. [endőben] ismét az ő birtoka alá vetette azon országot. A legjelesebb városa annak szintén Casan [Kazany] névű [nevű]. 4. Szibéria³⁶¹ ország nagy Ázsiában [az] Obyus³⁶² [Ob] folyó mellett leginkább talátnak a drága szőrű és bőrű vadállatok; ezért a halálra méltó rabok Moszkóviából [a Moszkvai Nagyfejedelemségből] oda küldetnek megérdemlett büntetésekül [büntetésükül] számkivetésbe; hogy azon vadokat [vadakat] fogják,³⁶³ s öljék, s azoknak bőréből esztendőnként bizonyos adót adjanak. A legnevezetesebb városi [városai] Szibériának Tobolska [Tobolszk], Tumen [Tyumeny], Sibir, Pohem. 5. A Samoyeden [Szamojéd] föld névű [nevű] föld a fagyos tenger [Jeges-tenger] mellett [fekszik], melynek lakói mind törpék. 6. A Bascatir, vagy Besegert névű tartomány Szibéria mellett Pascaur várossal &c. [et cetera, és így tovább].

A negyedik részében Moszkóviának [a Moszkvai Nagyfejedelemségnek], úgymint a Moszkóviái Lappóniában [Moszkóviái Lappföldön] a Fejér-tenger [Fehér-tenger] felett a Sveciai Lappóniának [a svéd Lappföldnek] határain három a tartomány. 1. Muremanskoy Leporin D. Leporia Maritima.³⁶⁴ [Murmanszki terület] Kola kereskedővárossal. 2. Terskoy Leporie, D. Leporia Tera³⁶⁵ Warsiga [Varzuga] várossal a Fejér-tenger [Fehér-tenger] mellett. 3. Moreskoy Leporie. D. Leporie Grandvicensis,³⁶⁶ Ombay (!), és Randalax (!) két kis városokkal.

Moszkóvia [a Moszkvai Nagyfejedelemség] és Szibéria felett a fagyos tengerben [Jeges-tengerben] fekszik a Nova Zembla [Novaja Zemlja] névű [nevű] sziget, ezt a 16. Seculumban [században] feltalálták [felfedezték] a hollandusok: de nem bizonyos az még, ha nincsen³⁶⁷ összeveggatva [összeköttetésben] Szibériával, a lakói annak éktelenek [idomtalanok], s törpék, kik a Napot s holdot [Holdat] imádják; ruházot [ruházat] helyett barombőrökkel [állatbőrökkel], és madarak tollaival fődik be magukat.

I. cikkely Moszkóviaországnak eredetéről³⁶⁸

³⁵⁷ Német elnevezés.

³⁵⁸ Jelenleg 8200 fős kistelepülés Tatárföldön, 1917 és 1935 között Szpasszkoe, Szpasszk neveken, később 1935 és 1991 között Kujbisev néven is ismert.

³⁵⁹ Szamara, az Oroszországi Föderáció hatodik legnagyobb városa a Volga-könyökben, lakosság száma 2024-ben 1 160 000 körüli, az elővárosokkal 2 705 000 fő. A szovjet időszakban Kujbisev volt a neve, Bolgarhoz hasonlóan. A lakosság 90%-a orosz, 3,6%-a tatár etnikumú. Nem keverendő az iraki Szamarrával.

³⁶⁰ A részben bizonytalan történetű és önkormányzatisága mértékében az orosz forrásokban vitatott Vjatka föld a mai Kirovi Területen fekszik.

³⁶¹ Az eredeti szövegben: Siberia. BERTALANFFI (1757), 655.

³⁶² Latinus elnevezés.

³⁶³ Megfogják, elfogják értelemben.

³⁶⁴ Latin megnevezés.

³⁶⁵ Latin megnevezés.

³⁶⁶ Latin megnevezés.

³⁶⁷ Az eredeti szövegben: nintsé (tollhiba). BERTALANFFI (1757), 656.

³⁶⁸ BERTALANFFI (1757), 657-660.

Krisztusnak 550. eszt.[endeje] táján három dalmáciai,³⁶⁹ vagy horvát³⁷⁰ testvérek, úgymint Csechus, Lechus, és Russus nagy táborral honukból³⁷¹ kiköltözvén, észak felé vették útjukat, és az északi tartományokat pusztának találván, ki-ki a népével egyetemben azok közül egyben letelepedett, melyek is azután tőlek [tőlük] vették az ő neveket [nevüket]; úgymint Csehország Csechustól; Lengyelország Lechustól; nagy Russzia Russustól: azon időtől fogván azután Russzia sok³⁷² kiskirályok, vagy hercegek között³⁷³ osztatott el, mely osztásra nem kevés üstök (!) vonások is következtek; valamig [valameddig] Wolodimirus [Vladimir I Svjatoslavič, I. (Szent) Vlagyimir (956-1015, ur. 978-1015)] a két testvérenek holta után 989. eszt.[endő] táján egyedül maga Russziának urává nem lőn; s ez Basilius görög császárnak szorgalmaztatására³⁷⁴ a keresztény hitet felvévé [felvette], és magát Basiliusnak kereszteltette; mire azután Leo kijevi³⁷⁵ metropolita a russziai³⁷⁶ népet is megtéríti vala, azon csudával [csodával] tudniillik; hogy a Sz. Evangéliom [Szent Evangélium] a tűzbe vettetvén, el nem égett. Wolodimirus [Vladimir I Svjatoslavič, I. (Szent) Vlagyimir (956-1015, ur. 978-1015)] után II. Györgyig [Georgij Vsevolodovič (1186-1238), ur. 1212-1216] a 14 következett russziai hercegek sokat megharcoltak, hol a görög [bizánci] császárokkal, hol önnön magok [önnön maguk] között is, valamig [valamint] 1237 eszt. [endő] táján a Batto [Batu] névű [nevű] tatár Chám [kán]³⁷⁷ György második herceget meg nem ölé, és egész Russziát a maga adója alá nem veté; ez meglévén azután a tatárok rendelének annak egymás után 10 fejedelmeket, kik közül Daniel [Daniil Aleksandrovič, I. (Szent) Dániel (1261-1303) ur. 1263-1303] russziai herceg Moszkva³⁷⁸ városában állhatatas [állandó] lakását vévén [vevén], első akart nagyhercegnek,³⁷⁹ vagy cárnak neveztetni. Danieltől [Daniil Aleksandrovič, I. (Szent) Dániel (1261-1303) ur. 1263-1303] számlálván 7 russziai hercegek voltak Basilovics Jánosig [Ivan III Vasil'evič Velikij, III. (Nagy) Iván (1440-1505, ur. 1462-1505)]: ki 1477. eszt. [endő] táján Russziát mind a tatár, mind a lengyel birtok alól teljesen felszabadítá: az pedig igen csudálandó [csodálandó] ezen hercegeben, hogy jól lehet egymás után két felesége lőtt legyen, úgy mint előszer [először] a twereni [tveri] hercegnek leánya, Mária; ismét [majd ezután] Sofia [Sophia Palaiologa/Palailogina (1449-1503), XI. Konstantinos, az utolsó bizánci császár unokahúga] Emanuel [II. (Palaiologos) Manuél (1350-1421) ur. 1391-1425] görög [bizánci] császár unokája, melyekkel gyermekei is voltak, mégis utoljára [végül] elannyira irtózott az asszonyi állattól,³⁸⁰ hogyha valamely asszony szemei eleibe [színe elé] méne [ment], annak hatásra legotton egészen elhalaványodott [elsápadt], s elájult legyen; hihető [hihetőleg] nem kevés kárával tapasztalta ő azt; hogy az asszonyállat akár szeressen, akár gyűlöljön, csaknem mindenkor ártalomra vagyon. Továbbá ezen Basilovics Jánostól [Ivan III Vasil'evič Velikij, III. (Nagy) Iván (1440-1505, ur. 1462-1505)] kezdvén, a Zuski nevű Basilovicsig³⁸¹ [Vasilij IV Ivanovič Šujskij, IV. Vaszilij (1552-1612), ur. 1606-1610] 8 russziai hercegek voltak. S midőn Sigmond III. [III. (Vasa) Zsigmond (1566-1632), ur. 1587-1632] lengyel király említett Zuski

³⁶⁹ Az eredeti szövegben: Dalmatai. BERTALANFFI (1757), 657.

³⁷⁰ Az eredeti szövegben: Horváth. BERTALANFFI (1757), 657.

³⁷¹ Az eredeti szövegben: honyokból. BERTALANFFI (1757), 657.

³⁷² Az eredeti szövegben: tsudával. BERTALANFFI (1757), 657.

³⁷³ Az eredeti szövegben: közzé. BERTALANFFI (1757), 657.

³⁷⁴ Az eredeti szövegben: szorgalmaztatására. BERTALANFFI (1757), 657.

³⁷⁵ Az eredeti szövegben: Kiowienskiai. BERTALANFFI (1757), 657.

³⁷⁶ Az eredeti szövegben: Russzai. BERTALANFFI (1757), 657.

³⁷⁷ Batu (1207-1256) mongol kán, az Arany Horda első kánja.

³⁷⁸ Az eredeti szövegben: Moscovia. BERTALANFFI (1757), 657.

³⁷⁹ Az eredeti szövegben: Nagy Hertzeg. BERTALANFFI (1757), 658.

³⁸⁰ Az eredeti szövegben: Asszonyi állat. BERTALANFFI (1757), 658. Az asszonyi állat jelentése: asszonyi állapotban lévő személy.

³⁸¹ Ebben a részben a korábbi Basilovics alakot Basilovitz formában használja. Magunk nem kívántuk az amúgy sem egyszerű nyelvhaználó szöveget tovább bonyolítani.

Basilovicsot [Vasilij IV Ivanovič Šujskij, IV. Vaszilij (1552-1612), ur. 1606-1610] harccal meggyőző [legyőzte] s megfogá [elfogta]; arra 1610. eszt.[endőben] a fia, Vladislaus³⁸² [IV. (Vasa) Ulászló (1595-1648), ur. 1632-1648 lengyel, litván és svéd király] hivatott a Russziai Birodalomra; de egy esztendő múlva ismét abból kivettétvén, azon bosszúságos elmentében Russziában szertelen sok égetéseket és rablásokat követtetett el az ő lengyel hada által; mely dolog is azután új taplója volt a Russzia, és a Lengyelország között lévő sok véres harcoknak. Vladislaus után, János [Ivan V, V. Iván (1666-1696), ur. 1682-1696],³⁸³ és Nagy Péterig [Pjotr I, I. (Nagy) Péter (1672-1725), ur. 1682-1725)]³⁸⁴ három russziai hercegek következtek; s minek utána azok közül a harmadik, úgymint Fedor Alexioivics [Fjodor III, Fjodor Aleksejevič Romanov, III. Fjodor (1661-1682), ur. 1676-1682] a török ellen való szerencsés harc után (melyben egyszerre 40 000 törököt levága [levágott]) a religiónak [vallásnak] újításáért Mária Eufrosina [Eufrozina] lengyel feleségével 1685. eszt.[endő] táján méreggel (amint némelyek vélik) megéttetett³⁸⁵ volna; arra, a sok vérontás után (melyet Sofia, Fedornak húga azzal szerzett, hogy a bátyjának temetése alatt a katonákat [katonákat] is mérges [mérgezett] pálénkával [pálínkával] el akará vesztetni) végezetre [végezetül] a vitézeknek egyenlő szavával³⁸⁶ [szavazatával] János és Péter, Fedor Alexioivicsnak³⁸⁷ [Fjodor III, Fjodor Aleksejevič Romanov, III. Fjodor (1661-1682), ur. 1676-1682] mostohafiai választatnak cárokká; de János a kormányra alkalmatlan lévén, Péter [az] 1696. eszt.[endőben] maga egyedül kezdett országolni; és utoljára³⁸⁸ úgymint 1721. eszt.[endőben] a cárnak, vagy russziai császárnak nevét is felvevé: békességes birodalmot [birodalmat] szeretett volna ő minden szomszédival [szomszédáival]; de midőn Leopold [I. (Habsburg) Lipót német-római császár, osztrák, magyar és cseh király (1640-1705), ur. 1657-1705] császár által a török ellen vele szövetséget vetett [kötött]; arra ő a tatárok ellen sok jeles diadalmokkal [diadalmakkal] többször is kitamadott; főképpen 1695 és [16]96. eszt.[endőkben] ez meglévén, azután három főtisztjeivel, és 300 különb-különbféle késérőkkel [kísérőkkel] útnak indulván, Borussziát [Borussziát],³⁸⁹ Dániát, Hollandiát, Francia,³⁹⁰ Német, és Lengyelországot meglátogatta, és megtérvén, az akkor még vadabb népének csinosítására³⁹¹ az említett országokból mindenféle tudományú, és mesterségű jeles embereket magával bevitt [bevitt] azután ismét 1700. eszt.[endőben] a svékusokkal³⁹² [svédekkel] kezdi vala el a sok évtizedes harcokat; és utoljára egész Livoniát [Lívföldet]³⁹³ Finnóniát³⁹⁴ [Finnországot], és Ingeriát³⁹⁵ [Inkeriföldet], elfoglalta & c. [et cetera, és így tovább]. 1725. eszt.[endőben] kimúlván, Katalin [Jekaterina I, I. (Nagy) Katalin (1684-1727), ur. 1725-1727]³⁹⁶ feleségének adá által a birodalmat; ez ismét 1727. eszt.[endőben] Péter II [Pjotr II, II. Péter (1715-1730), ur. 1727-1730] úgymint I. (Nagy) Péter unokájának; ettől

³⁸² Az eredeti szövegben: Uladislaus (nyomdahiba). BERTALANFFI (1757), 659.

³⁸³ Betegsége okán a hatalmat nővére, Sofja Aleksejevna és féltestvére, a későbbi Péter cár gyakorolták.

³⁸⁴ Az eredeti szövegben: nagy Péterig. BERTALANFFI (1757), 659. I. (Nagy) Péter cár életére: SEMJONOVA (1988) [1982].

³⁸⁵ A 'méreggel megéttetni' jelentése: megmérgezni.

³⁸⁶ Az eredeti szövegben: szavával. BERTALANFFI (1757), 659.

³⁸⁷ Ebben a részben a korábbi Alexioivics alakot Alexioivitz formában használja. Magunk nem kívántuk az amúgy sem egyszerű nyelvhasználatú szöveget tovább bonyolítani.

³⁸⁸ Az eredeti szövegben: utólyára. BERTALANFFI (1757), 659.

³⁸⁹ Borussia Prussia, azaz Poroszország latin neve.

³⁹⁰ Az eredeti szövegben: Francia. BERTALANFFI (1757), 660.

³⁹¹ Az eredeti szövegben: tsinosítására. BERTALANFFI (1757), 660.

³⁹² Az eredeti szövegben: Svecusokkal. BERTALANFFI (1757), 660.

³⁹³ Livonia (latinos névalak) a mai Észt- és Lettországot jelenti.

³⁹⁴ Latinos névalak.

³⁹⁵ Inkeriföld nem rendelkezett önálló államisággal, most Oroszország európai részének északnyugati felében található. Korábban egy része cári orosz, észt, illetve svéd fennhatóság alatt is állott. A hazai történeti-etimológiai szótáriródalomban a szó nem szerepel, könnyen lehet, hogy ez az első előfordulása.

³⁹⁶ Az orosz történelem első női uralkodója.

megint Annára [Anna (1693-1740), ur. 1730-1740] III. Jánosnak és I. Péter testvérének leányára, úgymint Fridrik [Friedrich] curlandiai hercegnek özvegyére marada; ettől is végezetre Petrovna névű [nevű] Erzsébetre szállott, mely 1741. eszt. [esztendőtl] fogván egész mostanig [1757] országol; utána (de ugyan az ő szabad választásából) országlandó lészen Károly Ulrik holstein-gottropi herceg.³⁹⁷

II. cikkely Russziának kormányozásáról³⁹⁸

A Russziai Birodalom igaz [igazi/valódi] monarchia, vagy egyedül való országglás, mert a cárokhoz képest minden rendek különbözés [megkülönböztetés] nélkül merő szolgálai állapottal [állapotban] vannak; mindazonáltal azok között ez a különbség; tudniillik; hogy a cár után vannak mindjárt a knyázok,³⁹⁹ avagy a russziai hercegek; ezeket követik a sinbojárak [synbojar, bojárfiak, azaz nemesifjak], azaz a nemeseknek fiai, kik is nagy számmal vannak Russziában, ezek után ismét jönnek a gosenek,⁴⁰⁰ avagy a russzai kalmárok és kereskedők; más polgárok, s parasztok pedig alig vannak valami tekintetben [tekintetben]: a tisztségnek méltóságáért pedig sokszor nagyobb tekintetű [tekintetű] a sinbojár, hogysen a knyáz. S jóllehet hajdon [hajdan] Russziában az erősebbé vala az igazság;⁴⁰¹ de már most az is szépszerrel kiszolgáltatik; avégre az egész országban 32 kamara és cancellária széjjelrendeltetett.⁴⁰² A patriarcháknak⁴⁰³ is az egyházi dolgoknak jó folytatására három a különböző törvényszéke. Efelett [emellett] a vajvodák⁴⁰⁴ is, kik a cárnak helytartói, a russziai tartományoknak kormányozásában, mindenkoron bizonyos bírói hatalommal vannak az igazságnak illendő kiszolgáltatására.

A jövedelme a cárnak egynihány [egynéhány] milliomra [millióra] megy, csak abból is; hogy szabadon adóztathatja a népet, amint Michaelovitz Elek [Michail Fjodorovič Romanov, azaz I. Mihály (1596-1645), ur. 1613-1645]⁴⁰⁵ a jobbágyok jövedelmének ötödrészét vevé el adóul, mikor Smolensko [Szmolenszk] tartományért hadakozott.

A hajdani russziai hercegek 500 000 embert is néha táborba vivének; de minekutána I. Péter⁴⁰⁶ cár a német és a francia tábori szert béhozá [behozá], már azólta [azóta] Russzia kétszázezernél többet fel nem fegyverkeztet. Azon említett I. Péter szentelt vitézeket is szerzett Russziában Sz. [Szent] András apostolnak neve alatt; amint is a címerek⁴⁰⁷ [címerük] Sz. [Szent] Andrásnak kereszte [keresztje]; magának a cárnak címere pedig egy dupla sas, felemeltetett, de ki nem terjesztett szárnyokkal [szárnyakkal], és annak kettős⁴⁰⁸ feje felett 3 koronával.

³⁹⁷ Végül nem ő, hanem Ernst von Biron (1690-1772, ur. 1740. október 28. és november 20. között 24 napot mint régens) követte a trónon. Bukása után Anna Leopoldovna (1718-1746, ur. 1740. november 20. és 1741. december 6., 1 év 16 napig mint régens) követte. Ezzel egyidőben fia, VI. Iván, azaz Ioann VI (1740-1764, ur. 1740. október 28 - 1741. december 6.) nem volt megkoronázva, s bár névleg ő volt a cár, még a koronázás előtt megfosztották a trónjától. Erzsébet cárnő, azaz Elizavéta Petrovna Romanova (1709-1762, ur. 1741-1762) volt hatalmon a szöveg megjelenése idején.

³⁹⁸ BERTALANFFI (1757), 661-662.

³⁹⁹ Az eredeti szövegben: Kneesek. Knyázok, azaz hercegek. (Az orosz szó relatív ismertsége miatt a magyaros átírást alkalmazzuk). BERTALANFFI (1757), 660.

⁴⁰⁰ Nem beazonosítható a megfelelő orosz írásmód.

⁴⁰¹ Az eredeti szövegben: igasság. BERTALANFFI (1757), 661.

⁴⁰² Az eset a szétpontosítás (dekoncentráció) figyelemreméltó példája.

⁴⁰³ Az eredeti szövegben: Patriarkáknak. BERTALANFFI (1757), 661.

⁴⁰⁴ Az eredeti szövegben: Wajvodák. Az oroszos szóalak: voevoda. A vajda hercegi kormányzó, illetve 1775-ig, a tartományok bevezetéséig a helyi önkormányzatok alárendelt szerve volt. BERTALANFFI (1757), 661.

⁴⁰⁵ Az első Romanov-cár.

⁴⁰⁶ Az eredeti szövegben: Péter I. BERTALANFFI (1757), 662.

⁴⁰⁷ Az eredeti szövegben: czimmerek. BERTALANFFI (1757), 662.

⁴⁰⁸ Az eredeti szövegben: ketős. BERTALANFFI (1757), 662.

III. cikkely Russziának vallásáról, termékenységről, s népéről⁴⁰⁹

Némely írónak vélekedéséből Sz. [Szent] András apostol első [elsőként] prédikálá⁴¹⁰ [predikálta] Russziának a Krisztus⁴¹¹ hitét, de azután ismét a balványokhoz [bálványokhoz] fordult; valamig [valamint] Wolodimirus [Vladimir I Svjatoslavič, I. (Szent) Vlajimir (956-1015, ur. 978-1015)] fejedelem 987. eszt.[endőben] meg nem keresztelkedett, és a görög [bizánci] szerből a keresztény hitet újólag bé [be] nem plantálá [plántálá]: idővel pedig a nagy tudatlanságnak miatta, abba is sok tévelygések beszöktek [beszöktek]; főképpen, minthogy eleitől [elejétől] fogva Russziában az egyházi szolgák [a klérus] sem igen mélyen néztek az írásba; nagy pedig Russziában azoknak a számok [számuk]; van ám egy patriarcha, ki már nem függ a konstantinápolyi⁴¹² pátriárkától; 8 érsek,⁴¹³ két közönséges püspök; számtalan pápa;⁴¹⁴ Sz. [Szent] Basiliusnak [Nagy Szent Vazul, Vasilij Kesarijskij Velikij, Caesareai Basil, Hagios Basileos Ho Megas (329-379)] sok barát monostora, és széjjel⁴¹⁵ sok remete. Aminek nagyobb száma nélkül pedig leginkább szűkölködik Russzia, ímé csak egy főiskolája vagyon, melyet Péter első cár Moszkva⁴¹⁶ városban fondált [fundált].

Moszkvának⁴¹⁷ kemény, és hideg a levegőege; a földe [földje] erdős, és mocsáros⁴¹⁸ [mocsaras] a sok tavoknak [tavaknak] miatta, néholt [néhol] mégis, úgymint Lengyelország felől termékeny gabonával, Péter első cár Astrakan [Asztrahán] országában szőlőt is plántáltatott [ültetett]; és ugyan nem kevés foganattal; mert amint Pock József [Joseph Pock] állattya [állítja], a bora annak akármi jó francia bornak sem enged. Az erdőkben sok a méh, a szárnyas, és lábas vadállat; találatnak azonban erdei [szarvas]bikák, jávorok [jávorszarvasok],⁴¹⁹ medvék, szarvasok, és fekete farkasok is &c. [et cetera, és így tovább]. Legnagyobb keresete [bevétele] van pedig Moszkvának⁴²⁰ a drága bőrökből; úgymint nyusztból,⁴²¹ hermelinből, szép fekete rókából, és más gyöngye, és drága szőrű [szőrméjű/prémes] állatokból.

Moszkvának⁴²² a népe erős testű, középszerű⁴²³ [közepes], rövid [láb]szárú, de gyors futású, vad, s kegyetlen erkölcsű, tudományutáló, erős italt szerető, ocsmány,⁴²⁴ s visszafordult⁴²⁵ [perverz] bujaságra hajlandó; efelett [emellett] a sok dohányozásnak miatta 1634. eszt.[endei] törvénnyel végeztetett el az; hogy vagy vereséggel [veréssel, ütlegetéssel], vagy az orra elejének elmetésésével büntetődjék⁴²⁶ [büntetessék] aki a dohányzásban

⁴⁰⁹ BERTALANFFI (1757), 662-664.

⁴¹⁰ Az eredeti szövegben: prédikállá. BERTALANFFI (1757), 662.

⁴¹¹ Az eredeti szövegben: Kristus. BERTALANFFI (1757), 662.

⁴¹² Az eredeti szövegben: Konstantzinápolyi. BERTALANFFI (1757), 663.

⁴¹³ Az eredeti szövegben: Érsek. BERTALANFFI (1757), 663.

⁴¹⁴ Az eredeti szövegben: Pópa. BERTALANFFI (1757), 663.

⁴¹⁵ Az eredeti szövegben: széjjel. BERTALANFFI (1757), 663.

⁴¹⁶ Az eredeti szövegben: Moscovia. BERTALANFFI (1757), 663.

⁴¹⁷ Az eredeti szövegben: Moscovianak. BERTALANFFI (1757), 663.

⁴¹⁸ Az eredeti szövegben: mocsáros. BERTALANFFI (1757), 663.

⁴¹⁹ A jávorszarvas (*alcer alcer*) párosujjú patás állat, a legnagyobb özféle, Skandináviától Alaszkáig elterjedt. Az orosz szerzők az európai jávorszarvast és az amerikai jávorszarvast elkülönítik, az orosz területen az európai alfaj él. Ennek orosz elnevezése *evropejskij los*, illetve *sochatyj*.

⁴²⁰ Az eredeti szövegben: Moscovia. BERTALANFFI (1757), 663.

⁴²¹ Az eredeti szövegben: Nyusztból. BERTALANFFI (1757), 663. A nyuszt (*martes martes*) menyétféle ragadozó, Nyugat-Európától Szibériáig fordul elő. Orosz elnevezése *lesnaja kunica* vagy *želtoduška*.

⁴²² Az eredeti szövegben: Moscovia. BERTALANFFI (1757), 663.

⁴²³ Az eredeti szövegben: középszerű. BERTALANFFI (1757), 663.

⁴²⁴ Az eredeti szövegben: otsmány. A szó ehelyütt 'erkölcsileg visszatartó' értelemben használatos. BERTALANFFI (1757), 664.

⁴²⁵ Az eredeti szövegben: vissza fordult. BERTALANFFI (1757), 664.

⁴²⁶ Az eredeti szövegben: büntetődgyék. BERTALANFFI (1757), 664.

[dohányzáson] kaptak [kapnak/fognak].⁴²⁷ A külső ruhája a moszkóviai népnek egy hosszú dolmány, vagy selyemből, vagy pamukból [pamutból], amint kinek-kinek érteke [értéke/gazdagsága] hozza.

5.3.

5.3.1. Privetsvie ot rukovoditelej Vengerskoj socialističeskoj rabočej partii i Vengerskoj Narodnoj Respubliki⁴²⁸

Predsedatel' Kitajskoj Narodnoj Respubliki tovarišč Lju Sao-ci,

Predsedatel' Kommunističeskoj partii Kitaj tovarišč Mao Cze-dun,

Prem'er Gosudarstvennogo Soveta Kitajskoj Narodnoj Respubliki tovarišč Čžou En'-laj!

Po slučaju desjatoj godovščiny obrazovanija Kitajskoj Narodnoj Respubliki razresite ot vsej dusi obratit'sja k vam i ot imeni Prezidiuma Narodnoj Respubliki, Central'nogo Komiteta Vengerskoj socialističeskoj rabočej partii i Vengerskogo Revoljucionnogo Raboče-Krest'janskogo Pravitel'stva i nasego naroda peredat' vam i bratskomu kitajskomu narodu samye gorjačie privetsvija i blagopoželenija.

Vsemirno-istoričeskaja pobeda, v rezultate kotoroj 10 let nazad rodilas' Kitajskaja Narodnaja Respublika, uvenčala mnogovekovoju tjaželoju bor'bu i slavnye revoljucionnye sraženija geroičeskogo kitajskogo naroda. Velikij kitajskoj narod vzjal vlast' i svoi ruki, čtoby po rukovodstvom svoej slavnoj partii, Kommunističeskoj Partii Kitaja, likvidirovat' tjaželoje nasledstvo prošlogo i vstupit' na put' socializma, obogatit' i procvetat' svoju Rodinu.

Nasi strany i narody uže 10 let nerazryvno svjazyvajut obščie celi stroitel'stva socializma, velikie idei marksizma-leninizma, tysjači uz bratskoj družby i sotrudičestva v velikoj sem'e socialističeskogo lagerja.

Vengerskij narod s bratskim sočuvstviem sledit za gigantskimi usilijami kitajskogo naroda i s voschiščeniem smotrit na ego ogromnye uspehi, dostignutye za isteksie 10 let. Nas narod sredi vasich zamečatel'n'nyh dostiženij osobenno porazili uspechi 1958 goda – goda „velikogo skačka” i ich dal'nejšee razvitie v etom godu, a takže velikie perspektivy dospočnogo vypolnenija vtorogo pjatiletnego plana. V rezul'tate etich dostiženij na meste neskol'ko desjatkov let tomu nazad ešče ograblennoj i poraboščennoj strany byla sozdana strojaščaja socializm mogučaja Kitajskaja Narodnaja Respublika.

Sily meždunarodnoj reakcii i imperializma delajut vse dlja togo, čtoby prjamo i kosvenno pomesat' razvitiyu Kitajskoj Narodnoj Respubliki i ee družbe s drugimi aziatskimi stranami.

Vengerskij narod i ego pravitel'stvo resitel'no osuždajut proiski meždunarodnoj reakcii, polnost'ju podderživajut posledovatel'nuju mirnuju politiku Kitajskoj Narodnoj Respubliki, a takže ee spravedlivuju bor'bu za osvoždenie Tajvanja i pribežnich ostrovov, nezakonno okkupirovannyh amerikanskimi imperialistami, i trebujut, čtoby 680-millionnyj narodnyh Kitaj zanjat svoe zakonnoe mestvo v Organizacii Ob'edinennyh Nacij.

Ot imeni vengerskogo trudovno naroda iskrennie želaem, čtoby bratskaja družba nasich narodov rascvetala naveki.

Dorogie tovarišči, my ot vsej dusi želaem vam zdorov'ja i želaem soznatel'nomu, samootveržennomu i trudoljubivomu narodu vasej strani dal'nejsich velikich uspechov v dele stroitel'stva socializma i zaščity mira vo sem mire.

Predsedatel' Prezidiuma Vengerskoj Narodnoj Respubliki

Istvan Dobi

⁴²⁷ A szöveg a tettenérés esetére utal.

⁴²⁸ SZERZŐ nélkül (1959), 495-496.

Pervij sekretar' Centralnogo Komiteta Vengerskoj socialistič rabočej partii
Janos Kadar
Predsedatel' Vengerskogo Revoljucionnogo Raboče-Krest'janskogo Pravitel'stva
d-r Ferenc Mjunich
Budapest, 29 sentrjabrja 1959 goda.

5.3.2. Privetsvie ot Ministra inostrannyh del Vengerskoj Narodnoj Respubliki Endre Sika⁴²⁹
Ministr inostrannyh del Kitajskoj Narodnoj Respubliki tovarišč Čen' I!

Razrešite mne, tovarišč Ministr, v den' velikogo nacional'nogo prazdnika Kitajskoj Narodnoj Respubliki – desjatoj godovščiny obrazovannija Narodnoj Respubliki – peredat' Vam samye gorjačie privetsvija i blagopoželanija. V eti dni, kogda kitajskij narod podytoživaet bolsie rezultaty i uspechi, dostignutyje pod rukovodstvom slavnoj Kommunističeskoj partii Kitaja, vengerskij narod iskrennie razdeljaet vasi toržestvennye čuvstva. Ja ubežden, čto sovmetnaja bor'ba nasich narodov za istekšie 10 let byla uspešna. Zaključennij v etom godu Dogovor o družbe i sotrudničestve zakrepil bratskie otnošenija meždu nasimi stranami. Ja uveren v tom, čto kitajskij narod i vpred' dostignet bol'šich uspechov v dele stroitel'stva socializma, zaščity i ukreplennija mirav Azii i vo vsem mire, v dele polnogo ob'edinenija svoej Rodiny. Razrešite v den' velikogo prazdnika kitajskogo naroda poželat' novych uspechov, blestjaščich pobed, mira i sčast'ja.

Ministr inostrannyh del Vengerskoj Narodnoj Respubliki
d-r Endre Sik.

5.3.3. Privetsvie ot Centralnogo Komiteta Kommunističeskoj partii Sovetskogo Sojuza, Prezidiuma Verhovnogo Soveta SSSR i Soveta Ministrov SSSR
(Začitaju tovariščem M. A. Suslovym)

Predsedatelju Centralnogo Komiteta Kommunističeskoj partii Kitaj tovarišču Mao Cze-dun
Predsedatelju Kitajskoj Narodnoj Respubliki tovarišču Lju Sao-ci
Predsedatelju Postjannogo Komiteta Vsekitajskogo Sobranija narodnych predstavitelej Kitajskoj Narodnoj Respubliki tovarišču Čžou En'-laju⁴³⁰
Dorogie tovarišči!

Ot imeni narodov Sojuza Sovetskich Socialističeskich Respublik Central'nyj Komitet Kommunističeskoj partii Sovetskogo Sojuza, Prezidium Verhovnogo Soveta SSSR i Sovet Ministrov SSSR šljut vam i vsemu bratskomu kitajskomu narodu samyj gorjačij privet i serdečnye po-zdravlennija po slučajju slavnogo desjatiletija Kitajskoj Narodnoj Respubliki.

Nacional'nyj prazdnik narodov Kitaja – radostnyh den' i dlja sovetskich ljudej. Posle Velikoj Oktrjabskoj socialističeskoj revoljucii pobeda kitajskoj narodnoj revoljucii javilas' samym vydajuščimsja sobytjem i istorii čelovečestva; ona nanesla novyj moščnyh udar po lagerju imperializma i reakcii, okazala gromadnoe vozdejstvie ne ves' chod mirovoj istorii. Pokončiv navsegda so stranym prognivšim stroem, velikij kitajskij narod vo glave so svoej rodnoj kommunističeskoj partiej sozdal mogučeje socialističeskoe gosudarstvo rabočich i krest'jan.

Obrazovanie Kitajskoj Narodnoj Respubliki i vstuplenie Kitaj v bratskoju sem'ju narodov socialističeskogo lagerja javilos' novym jarkim svidetel'stvom toržestva pobedonosnogo marksistko-leninskogo učenija.

Glubočajšie socialno-ekonomičeskie preobrazovanija, provedenninye v vasej strane, obespečili rešajuščuju pobedu novych, socialističeskich otnošenij, otkryli bezgraničnye prostory dlja razvitija proizvoditel'nyh sil i podlinno vsenarodnogo tvorčestva. Uspesno

⁴²⁹ SZERZŐ nélkül (1959), 496-497.

⁴³⁰ SZERZŐ nélkül (1959), 312-313.

vypolniv vsoj pervyj pjatiletnij plan, trudoljubivij i talantlivij kitajskoj narod samootverženno boretsja za dal'nejsij pod'em vseh otraslej narodnogo hozjajstva, za osuščestvennie tehničeskoj i kul'turnoj revoljucii. Nyne narodnij Kitaj i vyzivaet strach u ego vragov.

V tesnom sodružestve so vsemi socialističeskimi stranami Kitajskaja Narodnaja Respublika ukreplajet edinstvo i moguščestvo socialističeskogo lagerja, vedet neustrannuju bor'bu za mir i meždunarodnoju bezopasnost,' okazyvaet podderžku ugnennym narodam, ljubivajuščimsja svobody i nezavisimosti. Na meždunarodnoj arene vse bolee rastet i krepnet avtoritet Kitajskoj Narodnoj Respubliki kak velikoj mirovoj deržavy.

Vmeste s vami, dorogie tovarišči, sovjetskie ljudi gordjatsja poistine zamečatel'nymi uspechami, dostignutymi za istekšie desjat let trudjaščimisja Kitaja. Sovjetskomu narodu blizki i ponjatny revoljucionnyj razmach i neistoščimaja energija kitajskogo naroda, bezzavetno otdajuščego vse sily vo imja procvetannija svoej prekrasnoj rodiny.

Sovjetskie ljudi choroso ponimajut, čto pobeda narodnoj revoljucii i uspechi socialističeskogo stroitelstva v Kitajskoj Narodnoj Respublike stali vozmožny blagodarja mudromu rukovodstvu Kommunističeskoj partii Kitaj, ee ispytannogo Central'nogo Komiteta vo glave s velikim synom kitajskogo naroda tovariščem Mao Cze-dunom. Vernaja marksistkoleninskomu učebniju Kommunističeskaja partija Kitaja neustanno splečivaet i smelo vedet trudjaščichsja strany k novym pobedam socializma.

Sovjetskij i kitajskij narody svjazahy nerazryvnymi uzami večnoj družby, skreplennoj so-vmestnoj bor'boj za obščie blagorodnye celi. Nerusimyj sojuz nasich narodov stal važnejšim faktorom v razvitii vsemirnoj istorii obrazcom novych, podlinno bratskich otnošennij, osnovannyh na leninskich principach internacionalizma. Sovjetskie ljudi i vpred' budut delat' vse neobšego ukreplennija i rascveta družby vseh narodov mirovoj socialističeskoj sistemy.

Ot vsego serdca želaem kommunističeskoj partii i narodnomu pravitel'stvu, rabočim, krest'janam, intelligencii, i vsem trudjaščimsja Kitajskoj Narodnoj Respubliki novych, ešče bol'sich uspechov v pretvorenin v žizn' grandioznych zadač stroitelstva socializma, v bor'be za mir vo vsem mire.

Da zdraztvuet desjatja godovščina Kitajskoj Narodnoj Respubliki!

Da zdraztvuet bratskij kitajskij narod!

Da zdraztvuet Kommunističeskaja partija Kitaja i ee Central'nyj Komitet vo glave s tovariščem Mao Cze-dunom!

Da zdraztvuet narodnoe pravitel'stvo Kitajskoj Narodnoj Respubliki!

Da zdraztvuet i procvetaet v vekach nerusimaja sovjetskogo-kitajskaja družba!

Pervij sekretar' Centralnogo Komiteta Kommunističeskoj partii Sovjetskogo Sojuza,
Predsedatel' Soveta Ministrov SSSR

N. Hruščev

Predsedatel' Prezidiuma Verhovnogo SSSR

K. Vorosilov

Moskva, Kreml' 27 sentjabrja 1959 g.

5.3.4. Privetsvie ot Ministra inostrannich del Sojuza SSSR A. A. Gromyko⁴³¹

Ministru inostrannich del Kitajskoj Narodnoj Respubliki tovarišču Čen I

Dorogij tovarišč Čen I!

Razrešite peredat' Vam serdečnye pozdravlennija po slučajju nacionalnogo prazdnika kitajskogo naroda – 10-j godovščiny Kitajskoj Narodnoj Respubliki. Velikij kitajskoj narod pod rukovodstvom Kommunističeskoj partii Kitaja dobilsja istoričeskich pobed v stroitelstve socializma, neuklonno provodja vmeste so vsemi socialističeskimi stranami miroljubivoju vnesjuju politiku. Iskrenne želaju Vam novych uspechov v vasej plodotvornoj rabote na blago

⁴³¹ SZERZŐ nélkül (1959), 491.

kitajskogo naroda, vo imja dal'nejsego ukreplennija edinstva i spločennosti mirovogo socialističeskogo lagerja, v interesach vseobščego mira i vezopasnosti narodov.

Pust' večno živet i procvetaet nerusimaja sobjetskogo-kitajskaja družba.

Ministra inostrannich del Sojuza SSSR A. A. Gromyko

Moskva, 29 sentjabrja 1959 goda.

Absztrakt

A fenntarthatósággal, környezetvédelemmel, zöldgazdasággal és ezek egyes részterületeivel (például a körforgásos gazdasággal, a zöldinnovációkkal) kapcsolatos szabályozás egyre nagyobb szerepet játszik. A szabályozók egy része közhatalmi, míg egy másik része magánszabályozó, amelyet civil szervezetek, érdekképviseleti szervek, minősítő szervezetek dolgoznak ki. Ebben a tanulmányban elsődlegesen a közhatalmi szabályozó rendszerekkel foglalkozunk, kitérve a nemzetközi jogi, illetve nemzeti fenntarthatósági szabályozási kérdésekre is. A tanulmány célja annak feltérképezése, hogy milyen szabályozási módozatok segítik a környezetvédelmi, fenntarthatósági, zöldgazdasági átállást.

A kutatásaink rámutattak arra, hogy a konzekvens (köz)szabályozás elősegíti a fenntarthatósági átállást. Ez azt is jelenti, hogy a stratégiai célokat meghatározó „puha” jogi szabályozás önmagában nem elegendő a fenntarthatósági, környezetvédelmi és zöldgazdasági célok megfelelő integritásához. A szabályozásnak szükségszerűen ki kell térnie a definíciók pontos meghatározására, a konkrét intézkedésekre, ösztönzőkre, a minősítési és megfeleléségi eljárásokra, valamint az ellenőrzési mechanizmusokra is. Ez ugyanis determinálja a magánszabályozók rendszerét és hatékonyságát is.

Kulcsszavak: fenntarthatósági szabályozás, zöld szabályozás, környezetvédelmi szabályozás, uniós fenntarthatósági jog, nemzeti fenntarthatósági jog, magánszabályozás

1. Bevezetés

Az ún. zöld szabályozás vagy más néven *green regulation* témakörével foglalkozó kutatások kezdetekben főként a környezetvédelmi kérdéseket helyezték előtérbe, azonban ez folyamatosan kiegészült a fenntarthatóság különböző aspektusaira vonatkozó szabályozási kérdések vizsgálatával. Ennek elsődlegesen az az oka, hogy nemzetközi szinten a fenntarthatóság egy intenzíven vizsgált területté vált. Az is egy érzékelhető tendencia, hogy a fenntarthatóság környezeti kérdéseivel foglalkozik a szabályozók és a kapcsolódó nemzetközi kutatások egy jelentős része is, míg a gazdasági és a társadalmi fenntarthatóság vizsgálata inkább az utóbbi évek hozadéka.

Az Egyesült Nemzetek Szervezete 2015 szeptemberében elfogadta a 2030-ig tartó időszakra vonatkozó fenntartható fejlesztési menetrendet és az ahhoz tartozó tizenhét fenntartható fejlődési célt. Ezt követően szignifikánsan megnőtt a kérdéssel foglalkozó szakirodalmi források száma, és folyamatos bővülés tapasztalható a kapcsolódó szabályozók területén is. Az átfogóbb, modern értelemben vett szabályozók kezdetben nemzetközi szintű dokumentumok voltak (például az ENSZ, a Világbank vagy az Európai Unió keretében), amelyeket folyamatosan egészítenek ki a nemzeti szabályozók; így például Dél-Korea 2009-ben ötéves tervet jelentett be, amely szerint bruttó hazai termékének évente körülbelül 2 százalékát fekteti be a zöld növekedés területére, Kína 2011-ben egy ötéves tervet indított, amelynek köszönhetően a zöld kulcsfontosságú ágazatokra fókuszálja a befektetései egy

⁴³² Prof. Dr. Boros Anita egyetemi tanár, Nemzeti Közszoigalati Egyetem, Rendészettudományi Kar, Igazgatásrendészeti és Nemzetközi Rendészeti Tanszék.

⁴³³ A tanulmány az OTKA 135 979. számú projekt (Fenntarthatóság és jog/Sustainability and Law) keretében, a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, az OTKA (NKFI-1) pályázati program finanszírozásában valósult meg. Vezető kutató/principal investigator: Dr. Koi Gyula PhD, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Közigazgatási Jogi Tanszék.

jelentős részét, az Európai Unió stratégiáinak végrehajtása tekintetében számos tagállam aktív szabályozási politikával reagált.

2. A zöld szabályozás egyes területei

A gazdasági növekedés és a környezetromlás kapcsolata számos ponton kérdéseket vetett fel az elmúlt időszakban: a klímaválság, a népességnövekedés, a szükségszerű urbanizáció, az erőforrások, a nyersanyagok, a beépíthető földterület szűkössége, a biodiverzitás sérülései világszerte társadalmi-gazdasági problémákat okoznak. Ezekre a problémákra különböző megoldási módozatokat dolgoztak ki a különböző jogalkotók, amelyek az egyes államok és az államok bizonyos csoportját összefogó szupranacionális szervezetek. Ahogyan arra már utaltunk, ezek a jogalkotó aktorok kezdetben főként a környezetvédelemre fókuszáltak, majd a szabályozás hatálya folyamatosan kiegészült újabb és újabb „zöld szabályozási tárgyakkal”, így különösen a fenntarthatóság egyes kérdéseivel. Mindeközben a szabályozás organikusan bővült, fejlődött, és a szabályozók száma is megnőtt. A kezdeti enyhébb – gyakran a következmények nélküli megvalósulás elmaradását eredményező – szabályozást kiegészítette a konkrét, normatív szabályok megalkotása. Az alábbiakban megvizsgáljuk a zöld szabályozás legfontosabb szegmenseit és jellemzőit, hogy választ kapjunk arra a kérdésre, vajon erőteljesebb zöld szabályozás szükséges-e a környezetvédelmi, fenntarthatósági és zöldgazdasági átálláshoz.

2.1. A környezetvédelmi szabályozás jellemzői

Wang és szerzőtársai szerint a környezetvédelmi szabályozás egyfajta hagyományos eszköznek tekinthető a környezeti problémák megoldására.⁴³⁴ Ennek felismerésére már egészen korán találunk bizonyítékot: a környezetvédelmi szabályozás első jegyei ugyanis már a Kr. e. 2. században fellelhetők voltak a kínai császárság korában. Az akkori törvények célja a természeti erőforrásokkal való tiszteletteljes bánásmód biztosítása volt.⁴³⁵ Hasonlóképp korai szabályozókról számolnak be Indiából is: a *Manusmriti*, amely Kr. e. kb. 5000-ig nyúlik vissza, tartalmazza a legkorábbi ismert környezeti törvényeket, amelyek az ökológiai romlás megelőzésére és a biológiai sokféleség megőrzésének elősegítésére irányultak.⁴³⁶ Később aztán egy-egy fajra vagy területre vonatkozóan megjelentek a természetvédelmi szabályozások, de valós áttörés az átfogó környezetvédelmi szabályozás irányába csak a 19. századtól jellemző. Így például a 19. században Nagy-Britannia úttörővé vált az akkori modern környezetvédelmi jogban. Ebben az időszakban Coleridge szerves, természetjogi elmélete és Bentham haszonelmélete lényeges hatást gyakorolt a jogi beavatkozások mikéntjére, az ipari szennyezések elleni fellépésre, valamint a természetvédelem eszközeire. Eljárásjogi szempontból érdekesnek tekinthető az 1878-as erdőtörvény a gyarmati Indiában, hiszen önálló közigazgatási eljárásokat intézményesített az erdei termékek kitermelésének és értékesítésének ellenőrzésére az erdőirtás megelőzése érdekében.⁴³⁷

⁴³⁴ ZHANG, Yu et al. (2018): Impact of environmental regulations on green technological innovative behavior: An empirical study in China. *Journal of Cleaner Production*, Vol. 188. 763-773. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.04.013>

⁴³⁵ SANFT, Charles (2010): Environment and Law in Early Imperial China (Third Century BCE–First Century CE): Qin and Han Statutes Concerning Natural Resources. *Environmental History*, Vol. 15. No. 4. 701-721. <https://doi.org/10.1093/ENVHIS/EMQ088>

⁴³⁶ PADHY Sachidananda – DASH, Santosh K.– MOHAPATRA, Ratnaprava (2006): Environmental Laws of Manu: A Concise Review. *Journal of Human Ecology*, Vol. 19. No. 1. 1-12. <https://doi.org/10.1080/09709274.2006.11905850>

⁴³⁷ SALDANHA, Indra Munshi (1996): Colonialism and Professionalism: A German Forester in India. *Environment and History*, Vol. 2. No. 2. 195-219. <https://doi.org/10.3197/096734096779522383>

Az Egyesült Államok 1789-es északnyugati törvényei az egyik legkorábbi környezetvédelmi vonatkozású szabályozóknak tekinthetők az amerikai környezetvédelmi jogban. Ezek a törvények elsődlegesen a földgazdálkodás és a megőrzés szabályait fektették le az újonnan megszerzett területeken.⁴³⁸ Később az 1900-as Lacey-törvény alapozta meg a vadon élő állatok és növények védelmére vonatkozó szövetségi szabályozást.⁴³⁹ A modern értelemben vett első átfogó környezetvédelmi szabályozásnak az 1969-es amerikai föderális környezetvédelmi törvény tekinthető. A 20. század második felében a legtöbb állam elfogadott valamilyen környezetvédelmi törvényt, rendelkezett a környezet sérelmére elkövetett legsúlyosabb magatartásokról és létrejöttek a speciális állami környezetvédelmi szervezetek és intézmények is.⁴⁴⁰

A szabályozás jelentőségét mindemellett viszonylag későn ismerték fel a nemzetállamok, ahogyan a különböző környezeti jogok megfogalmazása is már a modern kor terméke. A legtöbb szabályozó lényeges eltéréseket mutat egymáshoz képest, hiszen a helyi szintű környezetvédelmi problémákra való reakció egy alapvető szabályozási elvárás. A környezetvédelmi szabályozás esetében a legtöbb szerző például kiemeli, hogy a politikáknak és eszközöknek alkalmazkodniuk kell a helyi társadalmi-gazdasági és kulturális feltételekhez.⁴⁴¹ Ren és szerzőtársai például háromféle kínai környezetvédelmi szabályozás ökohatékonyságra gyakorolt hatását elemezve megállapította, hogy a szabályozások hatása régióként eltérő, ezért az eszközöket az egyes régiók igényeihez kell igazítani.⁴⁴²

Egyes kutatások arra is rávilágítottak, hogy a környezetvédelmi szabályozásnak jelentős pozitív hatásai vannak a tiszta termelő iparágakra.⁴⁴³ Zhao és szerzőtársai kiemelik egyes, Dél-Koreában végzett tanulmányok alapján, hogy a környezetvédelmi előírások 1980-tól az 1990-es évek közepéig alig befolyásolták a gazdasági növekedést. Azokban az országokban azonban, ahol a környezetvédelmi szabályozás viszonylag gyenge, a szennyező iparágak gyakran viszonylag erős beruházásokkal rendelkeznek.⁴⁴⁴

Nemzetközi szinten a 19. század első néhány évtizedéig kevesebb nemzetközi környezetvédelmi egyezmény született, azok is legfőképpen egyes fajok védelmét célozták. Ugyanakkor például az 1909-ben Nagy-Britannia és az USA között megszületett nemzetközi határmenti vizekről szóló szerződés előírta a környezetszennyezés megelőzésének a kötelezettségét.

Noha lényeges elmozdulás tapasztalható abban, hogy immáron nemzetközi szinten is szabályozásra kerültek egyes környezetvédelmi tárgykörök, mindemellett azonban az erős állami szuverenitáselméleteknek köszönhetően a legtöbb egyezmény csak mérsékelt hatás

⁴³⁸ MANHEIM, Frank T. (2014): *A New Classification of U. S. Environmental Laws*. Midwest Political Science Association, Annual Conference, Chicago, IL, April 2014. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2420191>

⁴³⁹ FAIRBROTHER, Anne (2009): Federal environmental legislation in the U. S. for protection of wildlife and regulation of environmental contaminants. *Ecotoxicology*, Vol. 18. 784–790. <https://doi.org/10.1007/S10646-009-0355-9>

⁴⁴⁰ ARTHUR, P. J. Mol (2018): The environmental state and environmental governance, In BOSTRÖM, Magnus – Davidson, Debra J. (eds.): *Environment and Society. Palgrave Studies in Environmental Sociology and Policy*. Cham, Palgrave Macmillan. 119-142. https://doi.org/10.1007/978-3-319-76415-3_6

⁴⁴¹ MARGULIS, Sérgio (1996): *A regulamentação ambiental: instrumentos e implementação*. Rio de Janeiro, IPEA. 437.

⁴⁴² REN, Shenggang et al. (2018): The effects of three types of environmental regulation on eco-efficiency: A cross-region analysis in China. *Journal of Cleaner Production*, Vol. 173. 245-255. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.08.113>

⁴⁴³ ZHANG (2018), 763-773.

⁴⁴⁴ ZHAO, Mingliang et al. (2020): Impact of air pollution regulation and technological investment on sustainable development of green economy in Eastern China: Empirical analysis with panel data approach. *Sustainability*, Vol. 12. No. 8. 3073. <https://doi.org/10.3390/su12083073>

kiváltására volt alkalmas.⁴⁴⁵ Jelentős előrelépés a nagy nemzetközi szervezetek létrejöttét követően figyelhető meg a környezetvédelmi szabályozásban.⁴⁴⁶

Fontos szabályozói momentumnak tekinthető az emberi környezetről szóló első ENSZ-konferencia 1972-ben. A stockholmi konferencia nemzetközi szintre emelte a környezetvédelmi problémák intézésének igényét, elfogadva a környezet megfelelő kezelésére vonatkozó elveket, többek között a stockholmi nyilatkozatot és az emberi környezetre vonatkozó cselekvési tervet is. Ezután jónéhány egyezmény került megkötésre (például a washingtoni egyezmény a veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi kereskedelméről 1973-ban, továbbá a bécsi egyezmény az ózonréteg védelméről 1985-ben). 1992-ben Rio de Janeiróban az ENSZ Környezet és Fejlődés Konferenciája szintén jelentős nyilatkozatokkal zárult. Később ezeket jónéhány további egyezmény és jegyzőkönyv egészítette ki (például az 1997-es Kiotói Jegyzőkönyv), azonban ezek döntő többsége továbbra is a „soft law” területre sorolható.⁴⁴⁷ Ugyanakkor fokozatosan megjelent a fenntarthatóság fogalma is, amelyről külön pontban szólunk.

Az Európai Unió mint egyre erősödő nemzetközi entitás fokozatosan integrálta a környezetvédelmi elveket a szakpolitikai rendszerébe. 1972-ben az Európai Tanács kiemelte a közösségi környezetvédelmi politika szükségességét. Ennek jogalapját 1987-ben az Egységes Európai Okmány által integrált új környezetvédelmi politika szabályrendszere képezte, amelyet ténylegesen a Maastrichti Szerződés emelt uniós szakpolitikai területté.

Az uniós környezetvédelmi jogalapok megteremtése után az Unió fokozott jogalkotási tevékenységet kezdett, és a nemzetközi egyezmények implementálása, valamint számos, nem kötelező érvényű soft law dokumentum mellett fokozatosan elfogadásra kerültek a kötelező érvényű uniós környezetvédelmi szabályok is jónéhány területen, így különösen az éghajlatváltozás elleni küzdelem, a levegő, a vegyi anyagok, a természeti és a biológiai sokféleség, a zaj, a talaj és erdők, a hulladék, a víz, a part menti és tengeri környezet, az ipar és a környezetszennyezés területein.

Emellett fokozatosan kialakításra kerültek az uniós környezetvédelem szervei [így különösen az Európai Környezetvédelmi Ügynökség (EEA)] és az európai környezeti információs és megfigyelőhálózat (EIONET), az Európai Éghajlat-politikai, Környezetvédelmi és Infrastrukturális Végrehajtó Ügynökség és eljárási szabályai is. Például a stratégiai környezeti vizsgálatról szóló (SKV-) irányelv hatálya alá tartozó közszektorbeli tervek és programok előkészítése során és elfogadása előtt környezeti vizsgálatot kell végezni vagy egy másik ilyen szabály szerint figyelembe kell venni a környezeti szempontokat az európai szabványosítás során. 2001-ben az Unió minimumkövetelményeket fogadott el a tagállamokban végzett környezetvédelmi ellenőrzésekre vonatkozóan, és létrehozta a Kopernikusz nevű európai Föld-megfigyelési programot is, amely a környezetvédelmi megfigyeléshez szolgáltat műholdas adatokat.

A számos környezetvédelmi szerv és ellenőrzési mechanizmus mellett az Unió egyes környezetvédelmi szabályozók szigorítását is megfogalmazta a tagállamok számára. Így például előírta a tagállamoknak, hogy a súlyos környezeti bűncselekmények esetében hatékony, arányos és visszatartó erejű büntetőjogi szankciókat alkalmazzanak.

Össességében az Európai Unió kiemelt kérdésnek tekinti a környezetvédelem kérdését, amelyet kiterjedt szabályozási és intézményi eszközrendszerrel támogat.

⁴⁴⁵ REGÖS Franciska (2021): A nemzetközi környezetvédelmi jog fejlődésének főbb állomásai. *Iustum Aequum Salutare*, 17. évf. 2. sz. 307.

⁴⁴⁶ BÁNDI Gyula (2011): *Környezetjog*. Budapest, Szent István Társulat. 5.

⁴⁴⁷ HALVORSSSEN, Anita M. (2013): The origin and development of international environmental law, In TECHERA, Erika et al. (eds.): *Routledge Handbook of International Environmental Law*. New York, Routledge. 26. <https://doi.org/10.4324/9781003137825>

Érdeemes röviden utalnunk a környezetvédelmi elvek kiemelkedő jelentőségére is, amelyek nemzetközi és nemzeti szinten is megjelennek. Ezeket az elveket azért érdemes megfelelőképp kezelni, mert a jogalkotás nem tud minden, környezetvédelemmel kapcsolatos kérdésre szabályozással választ adni.⁴⁴⁸ Másfelől a környezetvédelmi kihívások intenzív innovációs tevékenységet feltételeznek, amelyek hatásvizsgálata gyakran éveket is igénybe vehet, ezért a környezetvédelmi szabályozásban zsinórmértékül szolgálhatnak a nemzetközi szinten kimunkált elvek. Ezeknek a térnyerése egyértelműen megfigyelhető mind a nemzetközi, mind pedig a nemzeti környezetvédelmi szabályozókban.

2.2. A fenntarthatósági szabályozás jellemzői

A környezetvédelmi szabályozás nemzetközi dokumentumait követően fokozatosan megjelent a környezeti szempontok mellett a társadalmi és gazdasági kérdésekre is kiterjedő fenntarthatóság kérdése. 1984-ben az ENSZ Közgyűlése létrehozta a Környezet és Fejlődés Világbizottságot, amely Brundtland vezetésével elkészítette a „Közös Jövőnk” című jelentését. Eszerint „a fenntartható fejlődés úgy határozható meg, mint olyan fejlődés, amely kielégíti a jelenkor igényeit anélkül, hogy az a jövő generációk saját igényeinek kielégítését veszélyeztetné.”⁴⁴⁹ Ezt követően intenzívebb stratégiaalkotási periódus következett. 2006-ban a Stern-jelentés hívta fel a figyelmet a nemzetközi összefogás és együttműködés szükségességére, majd 2015-ben a Párizsi klímakonferencia biztosítani kívánta, hogy 2 °C alatt maradjon az átlaghőmérséklet-növekedés. A fenntarthatósági szabályrendszer egyezményes úton megfogalmazott alapjait azonban mégsem ez, hanem a szintén 2015-ben az ENSZ tagállamai által elfogadott a „Világunk átalakítása: a fenntartható fejlődés 2030-ig” című program és a megfogalmazott tizenhét fenntarthatósági cél jelentette, amelyet aztán számos nemzetközi szervezet, így az Európai Unió is integrált a szakpolitikai rendszerébe. 1999-ben az Amszterdami Szerződés a fenntartható fejlődés előmozdítására hivatkozással írta elő a környezetvédelem valamennyi uniós ágazati politikába történő integrálását, amelyet 2007-ben a Lisszaboni Szerződés még inkább megerősített. Emellett az Európai Unió Alapjogi Chartájában is megjelenik annak előmozdítása, hogy a magas szintű környezetvédelmet és a környezet minőségének javítását a fenntartható fejlődés elvével összhangban építsék be az uniós politikákba.

Az alapító szerződéseket követően számos olyan, a soft law területére sorolható dokumentum került elfogadásra, amely a fenntarthatóság egyes aspektusait erősítette. Az Európai Unió a 2016. november 30-i „Tiszta energia minden európainak” dokumentumában egy dekarbonizációs menetrendet határozott meg – amely magában foglalta a 2012/27/EU és a 2018/2001/EU európai parlamenti és tanácsi irányelvben 2030-ra kitűzött energiahatékonysági és megújulóenergia-alkalmazási célokat is –, megerősítve a vonatkozó jogszabályokat, többek között a 2010/31/EU európai parlamenti és tanácsi irányelvet. A Bizottság 2019. december 11-i, „Az európai zöld megállapodás” című közleményében célul tűzte ki, hogy 2050-re megszűnésre kerüljön a nettó üvegházhatásúgáz-kibocsátás, és azt, hogy a gazdaság növekedés – az Unió természeti tőkéjének védelme, megőrzése és fejlesztése, valamint a polgárok egészségének és jóllétének védelme mellett – ne legyen erőforrásfüggő.

Az Európai Parlament az európai zöld megállapodásról szóló, 2020. január 15-i állásfoglalásában a klímasemleges társadalom legkésőbb 2050-ig való szükségszerű megvalósítását kérte. „A tisztább és versenyképesebb Európát szolgáló, körforgásos gazdaságra vonatkozó új cselekvési terv” című, 2020. március 11-i közleményében a Bizottság kötelezettséget vállalt arra, hogy új szabályozási keretet dolgoz ki a szén-dioxid-eltávolítás

⁴⁴⁸ BÁNDI Gyula (2005): A környezetjog elveiről. *Jogtudományi Közlöny*, 60. évf. 11. sz. 453-462.

⁴⁴⁹ World Commission on Environment and Development (1987): *Our Common Future*. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>

tanúsítására. Emellett érdemes kiemelni, hogy az uniós költségvetés és az EU 2020/2094 számú tanácsi rendelettel létrehozott Európai Unió Helyreállítási Eszköz keretében felmerülő kiadások hozzájárulnak az éghajlat-politikai célkitűzésekhez azáltal, hogy a kiadások teljes összegének legalább 30 %-át az éghajlat-politikai célkitűzések támogatására fordítják.

A Bizottság az éghajlatváltozás hatásaihoz való alkalmazkodásra vonatkozó új uniós stratégia című, 2021. február 24-i közleményében bejelentetteknek megfelelően, – az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodás európai platformja keretében – létrehozta az Európai Éghajlat- és Egészségvédelmi Megfigyelőközpontot az éghajlatváltozás okozta egészségügyi veszélyek jobb megértése, előrejelzése és minimalizálása érdekében.

Csak a legrelevánsabb – említett – példák is rámutatnak arra, hogy számos, nem kötelező érvényű dokumentum mellett az uniós környezetvédelem területén intenzív, kötelező érvényű szabályozásba is kezdett az Unió. Ennek szabályozási produktumai elsődlegesen az irányelvek és a rendeletek. Így többek között már nem a puha jog területére sorolható például a közvetlenül hatályos, közvetlenül alkalmazandó 2021/1119/EU rendelet a klímasemlegesség elérését célzó keret létrehozásáról és a 401/2009/EK rendelet, valamint az (EU) 2018/1999 rendelet módosításáról (európai klímarendelet), amely keretjogszabályként értelmezhető az uniós jogban szabályozott, az emberi eredetű, forrásonkénti üvegházhatásúgáz-kibocsátás visszafordíthatatlan és fokozatos csökkentése témakörben. Természetesen nem ez az egyetlen jogalkotási produktum, hiszen számos rendelet látott napvilágot ebben a témakörben: ilyen többek között az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2020/852 rendelete (2020. június 18.) a fenntartható befektetések előmozdítását célzó keret létrehozásáról, valamint az (EU) 2019/2088 rendelet módosításáról (Taxonómia rendelet), az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/841 rendelete (2018. május 30.) a földhasználat, a földhasználat-változtatáshoz és az erdőgazdálkodáshoz kapcsolódó üvegházhatásúgáz-kibocsátásnak és -elnyelésnek a 2030-ig tartó időszakra vonatkozó éghajlat- és energiapolitikai keretbe történő beillesztéséről, valamint az 525/2013/EU rendelet és az 529/2013/EU határozat módosításáról, az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2020/852 rendelete (2020. június 18.) a fenntartható befektetések előmozdítását célzó keret létrehozásáról, valamint az (EU) 2019/2088 rendelet módosításáról.

Az egyértelműen látható, hogy a fenntarthatóság és a környezetvédelem szabályozói oldalról egy idő után közös mederbe terelődött az uniós jogalkotásban, és immáron nem választhatók el olyan konzekvensen, mint korábban. Az is megállapítható, hogy a soft law dokumentumok számossága mellett jónéhány irányelvi és rendeleti szabály is megjelent, kevesebb mozgásteret biztosítva a tagállami jogalkotásnak.

Nemzeti szinten fenntarthatósági stratégiai dokumentumok és jelentések elfogadása jellemző. Az Unió tagállamai elsődlegesen az uniós jogforrások felhatalmazása alapján szabályozzák az egyes szakpolitikai kérdéseket és az azok során alkalmazandó fenntarthatósági elveket.

A fenntarthatóság – és részben a környezeti kérdések – szabályozása kapcsán gyakran felvetődik a kérdés a szabályozás mélységét illetően. A környezetgazdaságtan neoklasszikus irányzata szerint a környezeti problémák hátterében a természeti erőforrások nem hatékony felhasználása és a természeti tőke alulértékeltsége áll, azonban a gazdasági növekedés és az erőforrások fenntartható felhasználása egyszerre is megvalósítható (ez az ún. Porter-hipotézis).⁴⁵⁰ Ez a feltételezés gyenge fenntarthatóságot feltételez, ahol az állandó jólét idővel elérhető és a környezetkárosodás visszafordítható. Ezzel szemben az ökológiai közgazdaságtan szerint a természeti tőke és az ember alkotta tőke helyettesíthetőségének vannak végső korlátai, vagyis a gazdasági növekedést a természet korlátai határozzák meg. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy az ökológiai közgazdaságtan az erős fenntarthatóság fogalmát hangsúlyozza. A

⁴⁵⁰ PORTER, Michael E. – VAN DER LINDE, Claas (1995): Toward a new conception of the environment-competitiveness relationship. *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 9. No. 4. 97-118. <https://www.jstor.org/stable/2138392>

bibliometriai elemzéseink azt mutatják, hogy az erős fenntarthatósághoz és hatékonyabb zöldgazdasági átálláshoz szigorúbb, részletesebb szabályozó rendszer kialakítására van szükség.⁴⁵¹

2.3. A zöldgazdaság szabályozásának jellemzői

Az ENSZ Környezetvédelmi Programja a zöldgazdaságot úgy határozta meg, mint amely javítja a „jólétet és a társadalmi egyenlőséget, miközben jelentősen csökkenti a környezeti kockázatokat és az ökológiai szűkösséget”. A zöldgazdaság egyszerűen meghatározható: alacsony szén-dioxid-kibocsátású, erőforrás-hatékony és társadalmilag befogadó.⁴⁵² A zöldgazdaság mellett vagy olykor felcserélhetően gyakran használják a zöldnövekedés kifejezést, amelyet jelenleg a teljes gazdaság növekedésére használnak.⁴⁵³ A zöldnövekedés „a gazdasági növekedés és fejlődés előmozdításáról szól, miközben biztosítja, hogy a természeti javak továbbra is biztosítsák azokat az erőforrásokat és környezetvédelmi szolgáltatásokat, amelyeken jólétünk függ. Ennek eléréséhez katalizálnia kell a befektetéseket és az innovációt, amelyek megalapozzák a tartós növekedést és új gazdasági lehetőségeket teremtenek”.⁴⁵⁴

A zöldgazdasággal kapcsolatos szabályozási megoldások vonatkozásában a Világbank a fejlett és a fejlődő piacgazdasággal rendelkező államokat is vizsgálva megállapította, hogy a piaci kudarc csökkentése érdekében a fejlődő országokban erősebb állami szabályozás szükséges.⁴⁵⁵ Emellett La Porta és szerzőtársai arra a megállapításra jutottak, hogy az intenzív zöldgazdasági fejlődéshez szükséges befektetői aktivitáshoz elengedhetetlen a stabil és kiszámítható jogi környezet.⁴⁵⁶ Cigu és szerzőtársai tanulmányában arra keresték a választ, hogy a szabályozás minősége és egyes szegmensei milyen hatást gyakorolnak a zöldgazdasági átállásra. Ennek keretében vizsgálták a szabályozás és a zöld gazdaság kapcsolatát az EU-25 országokban 2000-2018 között. A szabályozást öt mutató alapján értékelték, ezek a kormányzati hatékonyság, a szabályozás minősége, a jogállamiság, a korrupció ellenőrzése és a gazdasági szabadság. Az eredmények pozitív kapcsolatot jeleznek az összes változó együttthatói között, azt erősítve, hogy a szabályozás színvonala meghatározó a gazdasági teljesítmény szempontjából.⁴⁵⁷

A fenntarthatósági, környezetvédelmi és zöldgazdasági szabályozás közvetlen és közvetett hatással van a gazdasági növekedésre. Ezek a szabályozások piaci keresletet teremtenek a zöld technológiák, termékek és szolgáltatások iránt. A kibocsátáscsökkentésre, az energiahatékonyságra, a hulladékkezelésre és más környezeti paraméterekre vonatkozó előírások és célok megállapításával a szabályozások arra ösztönzik a vállalkozásokat, hogy fektessenek be a kutatásba, a fejlesztésekbe és az innovációba, hogy megfeleljenek a

⁴⁵¹ VÉRTESY László (2023): *A green és a zöld jelző: greening, greenwashing. Műhelytanulmány.* Körforgásos Gazdaság Műhelytanulmányok. Gödöllő, MATE Press. <http://dx.doi.org/10.54597/mate.0098>

⁴⁵² UNEP (2011): *Towards a green economy: Pathways to sustainable development and poverty eradication.* Nairobi, UNEP. https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/126GER_synthesis_en.pdf

⁴⁵³ JÄNICKE, Martin (2012): “Green growth”: From a growing eco-industry to economic sustainability. *Energy Policy*, Vol. 48. 13-21. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.04.045>

⁴⁵⁴ OECD (2011): *Towards Green Growth: Monitoring Progress: OECD Indicators.* OECD Green Growth Studies. Paris, OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264111356-en>

⁴⁵⁵ DJANKOV, Simeon et al. (eds.) (2004): *Doing business in 2004: Understanding regulation.* World Bank Publications. Vol. 1. <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB04-FullReport.pdf>

⁴⁵⁶ LA PORTA, Rafael et al. (1997): Legal determinants of external finance. *The Journal of Finance*, Vol. 52. No. 3. 1131-1150.

⁴⁵⁷ CIGU, Elena et al. (2020): The nexus between financial regulation and green sustainable economy. *Sustainability*, Vol. 12. No. 21. 8778. <https://doi.org/10.3390/su12218778>

szabályozókban megfogalmazott követelményeknek. Ez egyúttal indukálja a zöld iparágak növekedését, fejlődését is.⁴⁵⁸

2.4. A fenntarthatósághoz kapcsolódó egyéb kérdések szabályozásának jellemzői

a) A zöldinnovációkra vonatkozó szabályozók

A legújabb vizsgálatok egy központi kérdése a zöldinnovációkra vonatkozó szabályozók. Ennek az az oka, hogy számos szerző egyetért azzal, hogy a fenntarthatósági átállás egyik mozgatórugója a zöldinnovációk és azok piacra juttatásának támogatása. A hatékony innovációs politika ugyanis versenyelőnyt eredményez vállalati és nemzetgazdasági szinten is, különösen akkor, ha valamilyen hiánypótló újdonság kerül kifejlesztésre. A „zöld innováció” olyan folyamatként definiálható, amely hozzájárul új termelés és technológiák létrehozásához azzal a céllal, hogy csökkentse a környezeti kockázatokat, mint például a környezetszennyezést és az erőforrások (például energia) kiaknázásának negatív következményeit.⁴⁵⁹ Egyes kutatók szerint a zöldinnovációk kritikus fontosságúak a régi ipari funkciók átalakításában, olyan megoldások kidolgozásával, amelyek támogatják a környezet védelmét, ugyanakkor jobb gazdasági fejlődést biztosítanak a hagyományos áruk és eljárások hatékonyabbakkal való helyettesítésével.⁴⁶⁰

Borsatto és szerzőtársai megvizsgálták a szakirodalmi forrásokat a környezetvédelmi szabályozással és a zöld innovációval kapcsolatos legrelevánsabb tudományos kutatások szemszögéből. A felmérésükben megállapították, hogy a környezetvédelmi előírások a fő tényezők közé tartoznak, amelyek a vállalatokat zöld innovációra ösztönzik.⁴⁶¹ Ennek egyik elsődleges oka a zöldinnovációk révén elérhető versenyelőny, valamint a vállalatok oldaláról a környezeti, társadalmi és pénzügyi teljesítmény javítása. Számos szakirodalmi forrás vizsgálja azt a kérdést is, hogy milyen ösztönzőkkel lehetséges az innovációs tevékenységek intenzitását javítani. Jónéhány tényező készteti a szervezeteket a fenntartható gyakorlatok elfogadására, ezek egyike a szabályozás, amelyek elsődleges célja azoknak a szabályoknak és ösztönzőknek a meghatározása, amelyek a technológiai fejlődés nemzeti irányaihoz és intenzitásához szükségesek.⁴⁶² Bizonyos zöldinnovációk tekintetében egyesek úgy vélik, hogy a környezetvédelmi szabályozás egyértelműen képes befolyásolni a környezeti innovációk fejlődését és a vállalati belső szabályozás jellegét is.⁴⁶³ Emellett hatással van az innovációs ökoszisztéma szervezetein kívüli jogalanyokra, hiszen ezek a szabályozók megfogalmazzák a jogalkotás célrendszerét és az azokhoz kapcsolódó eszközöket is.⁴⁶⁴ A zöldinnovációk kapcsán

⁴⁵⁸ DONG, Zhang – ULLAH, Sana (2023): Towards a green economy in China? Examining the impact of the internet of things and environmental regulation on green growth. *Sustainability*, Vol. 15. No. 16. 12528. <https://doi.org/10.3390/su151612528>

⁴⁵⁹ CASTELLACCI, Fulvio - LIE, Christine Mee (2017): A taxonomy of green innovators: Empirical evidence from South Korea. *Journal of Cleaner Production*, Vol. 143. 1036-1047. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.12.016>

⁴⁶⁰ XU, Dinghong et al. (2023): Analyzing the factors contribute to achieving sustainable development goals in Pakistan: A novel policy framework. *Energy Strategy Reviews*, Vol. 45. 101050. <https://doi.org/10.1016/j.esr.2022.101050>

⁴⁶¹ BORSATTO, Jaluza Maria Lima Silva – BAZANI, Camila Lima (2021): Green innovation and environmental regulations: A systematic review of international academic works. *Environmental Science and Pollution Research*, Vol. 28. 63751–63768. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-11379-7>

⁴⁶² JAFFE, Adam B. – NEWELL, Richard G. – STAVINS, Robert N. (2005): A tale of two market failures: Technology and environmental policy. *Ecological Economics*. Vol. 54. No. 2-3. 164-174. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2004.12.027>

⁴⁶³ LUSTOSA, Maria Cecília (2003): Industrialização, meio ambiente, inovação e competitividade. In MAY, Peter - LUSTOSA, Maria Cecília – VINHA, Valéria (eds.): *Economia do meio ambiente*. Rio de Janeiro, Campus. 155-172.

⁴⁶⁴ BOROS Anita (2024): Az állam szerepe a fenntarthatósági kutatásokban – kutatómódszertani kitekintés. *Közigazgatási Eljárési Jogi Közlemények*. 4. évf. 1. sz. 75-93.

tehát megállapítható, hogy a megfelelő szabályozás mellett a hatékony ösztönző rendszer megléte is elengedhetetlen.

b) Az önkéntes szabályozók jelentősége

Scherer és Palazzo kiemeli, hogy mivel az állami szabályozás hatóköre korlátozott az összetett globális termelési és elosztási láncokban, egyre intenzívebb a magán- (vagy önkéntes) szabályozás megjelenése,⁴⁶⁵ amely a vállalatok, iparági szövetségek, illetve a nem kormányzati szervezetek tevékenységéhez köthető, és többnyire valamilyen zöld, vagy fenntarthatósági tanúsítási formában ölt testet. Napjainkban több ezer ilyen tanúsítási forma létezik, szinte mindegyik iparágban.⁴⁶⁶ A tudományos szakirodalom vizsgálata alapján megállapítható, hogy ebben az értelemben a három legtöbbet vizsgált ágazat a mezőgazdaság, az erdőgazdálkodás és a ruházati ágazat,⁴⁶⁷ de egyre erőteljesebb az építőipari, szépségipari, élelmiszeripari, valamint pénzügyi tanúsítások térnyerése is.

Az önkéntes szabályozórendszerek által kimunkált szabványok csökkenthetik az információs aszimmetriákat és megkönnyíthetik a piacra jutást, bár gyakran széttöredezettséggel és legitimációs problémákkal küzdenek.⁴⁶⁸ Az ilyen önkéntes szabályozás ugyanis nem kötelező előírásokat foglal magában, és többnyire a hagyományos szabályozási megközelítések rugalmas és költséghatékony alternatívájaként kerülnek kidolgozásra. A számos tanúsítvány egyúttal az összemérhetőséget is rontja, ezért az utóbbi időszakban egyes nemzetközi szervezetek (például az EU) a legtöbb területen egységes minősítési eljárások és tanúsítási formák intézményesítését célozta meg.

Az önkéntes szabályozási formának különböző típusai különböztethetők meg. A vállalati szférában jellemző önszabályozás keretében a vállalatok önállóan határozzák meg a saját környezetvédelmi normáikat és céljaikat. Ez a megközelítés lehetővé teszi a vállalatok számára, hogy környezetvédelmi stratégiáikat a konkrét működési kontextusokhoz és piaci igényekhez igazítsák.⁴⁶⁹ Emellett a szakirodalom ismeri az önkéntes megállapodásokat is, amelyek a vállalkozások és a szabályozók között jönnek létre, és amelyek során a vállalatok kötelezettséget vállalnak bizonyos környezeti vagy fenntarthatósági eredmények elérésére. Az ilyen megállapodások többnyire a strict szabályokhoz képest rugalmasságot és kisebb ráfordításokat igényelnek.⁴⁷⁰

Szintén ebben a körben szokás megemlíteni az önkéntes programokat, amelyek arra ösztönzik a vállalatokat, hogy önként csökkentsék a szennyezést és javítsák a környezeti teljesítményt. Ezek a programok gyakran technikai segítséget és pozitív nyilvánosságot

⁴⁶⁵ SCHERER, Andreas Georg – PALAZZO, Guido (2011): The new political role of business in a globalized world: A review of a new perspective on CSR and its implications for the firm, governance, and democracy. *Journal of Management Studies*, Vol. 48. No. 4. 899-931. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.2010.00950.x>

⁴⁶⁶ FEKETE László (2015): Regulatory Roadblocks to Environmental Sustainability, In FRYZEL, Barbara (ed.): *The True Value of CSR. Corporate Identity and Stakeholder Perceptions*. London, Palgrave Macmillan. 211-230. https://doi.org/10.1057/9781137433206_13

⁴⁶⁷ WAHL, Antje – BULL, Gary Q. (2014): Mapping research topics and theories in private regulation for sustainability in global value chains. *Journal of Business Ethics*, Vol. 124. 585-608. <https://doi.org/10.1007/s10551-013-1889-6>

⁴⁶⁸ HOLTMAAT, Ellen Alexandra (2022): Private Governance and Public Authority: Regulating Sustainability in a Global Economy by Stefan Renckens. *Global Environmental Politics*, Vol. 22. No. 3. 197-199. https://doi.org/10.1162/glep_r_00671

⁴⁶⁹ MADHU, Khanna – BROUHLE, Keith (2009): The effectiveness of voluntary environmental initiatives, In DELMAS, Magali A. – YOUNG, Oran R. (eds.): *Governance for the Environment: New Perspectives*. Cambridge, Cambridge University Press. 144-182. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511627170>

⁴⁷⁰ SEGERSON, Kathleen – MICELI, Thomas J. (1999): Voluntary Approaches to Environmental Protection: The Role of Legislative Threats, In CARRARO, Carlo – LÉVÊQUE, François (eds.): *Voluntary Approaches in Environmental Policy*. Fondazione Eni Enrico Mattei (FEEM) Series on Economics, Energy and Environment, Vol. 14. Dordrecht, Springer. 105-120. https://doi.org/10.1007/978-94-015-9311-3_7

biztosítanak a vállalkozások számára.⁴⁷¹ Egyes szerzők azt is kiemelik, hogy az önkéntes kezdeményezések működési hatékonyságot és költségmegtakarítást eredményezhetnek, például csökkenthetik a hulladékártalmatlanítási költségeket vagy javíthatják az energiahatékonyságot.⁴⁷²

Emellett számos olyan motivációs tényező ismeretes, amely révén a vállalatok önkéntes részvétele fokozható: Segerson például kiemeli, hogy a szigorúbb jövőbeli szabályozások lehetősége arra ösztönözheti a vállalatokat, hogy megelőző intézkedésként önkéntes kezdeményezésekben vegyenek részt.⁴⁷³ Az utóbbi időben emellett a fenntartható vállalati gyakorlatok, az aktív CSR egyre meghatározóbb. Ezek fokozásával a vállalatok részt vehetnek hírnevük javításában és a környezettudatos fogyasztók vonzásában, ezzel is növelve a potenciális versenyelőnyüket.⁴⁷⁴

c) A fenntarthatósági jelentések szerepe

A fenntarthatóság számos nemzetközi szabályozási instrumentuma arra ösztönözte a vállalatokat, hogy elkezdjék beépíteni a fenntartható fejlesztési célokat a tevékenységükbe, és egyúttal adjanak is számot az ilyen jellegű tevékenységükről a nem pénzügyi jelentéseikben. Az önkéntes jelentéstétel növeli a fogyasztói bizalmat, és hosszú távon a vállalati eredményekre is hatással van. Az ilyen típusú jelentések sokáig önkéntes alapon és a különböző szervezetek minősítési kritériumrendszerének való megfelelést célozták. Így például a leggyakrabban használt standard a GRI (*Global Reporting Initiative*), amely a fenntarthatósággal kapcsolatos legfontosabb kérdésekre vonatkozó iránymutatásokra épül, így különösen a vállalatok gazdasági, társadalmi és környezeti hatásai mellett a fenntartható fejlődéshez való vállalati intézkedések bemutatását is célozza.⁴⁷⁵ A SASB (*Sustainability Accounting Standard Board*) ipáragsspecifikus közzétételi standardokra épül és legfőképpen az USA-ban alkalmazzák. Az *International Integrated Reporting Council* (IIRC) standardja a pénzügyi megfelelést kívánja a fenntarthatóság célrendszerével ötvözni.

Az utóbbi időben az önkéntes vállalati szabályozás és a nemzetközi tanúsító szervezetek minősítési eljárásai mellé a közhatalmi szabályozók is felsorakoztak, saját közzétételi szabályrendszer kimunkálásával. Így például az Európai Unióban intenzív szabályozási hullám indult az elmúlt években a vállalatok fenntarthatósági paramétereinek és tevékenységének nyilvánossá tétele érdekében. A teljesség igénye nélkül kiemelendő a 2014/95/EU irányelv (*Non Financial Reporting Directive* – NFRD), amely a szabályozóban meghatározott nagyvállalatoknak előírta, hogy a 2017-es üzleti évtől tegyenek közzé nem pénzügyi jelentést, amelyben kitérnek többek között a környezetvédelmi, szociális és foglalkoztatási kérdésekre, az emberi jogok tiszteletben tartására. A 2019/2088 rendelet (SFDR) már az egyes befektetési termékekkel kapcsolatban is előírta a pénzügyi szféra számára a fenntarthatósági kockázatok megfogalmazását a nem pénzügyi jelentésekben. A tevékenységek és befektetések fenntartható jellegének meghatározását irányozta elő a Taxonómiarendelet, amelynek célja, hogy az Unió egészében érvényes kritériumok megállapításával tájékoztassa a befektetőket arról, hogy egy gazdasági tevékenység környezeti szempontból fenntartható-e vagy sem. Ebből következően a

⁴⁷¹ KEITH, Brouhle – GRIFFITHS, Charles – WOLVERTON, Ann (2005): The Use of Voluntary Approaches for Environmental Policymaking in the U.S., In Croci, Edoardo (ed.): *The Handbook of Environmental Voluntary Agreements. Design, Implementation and Evaluation Issues*. Environment & Policy Vol. 43. 107-134. https://doi.org/10.1007/1-4020-3356-7_6

⁴⁷² LYON, Thomas P. – MAXWELL, John W. (2004): *Corporate Environmentalism and Public Policy*. Cambridge, Cambridge University Press.

⁴⁷³ SEGERSON – MICELI (1999), 105-120.

⁴⁷⁴ LYON – MAXWELL (2004), 107-134.

⁴⁷⁵ BOROS Anita – LENTNER Csaba – NAGY Vitéz (2022): A fenntarthatóság új szempontjai: a nem pénzügyi jelentések európai gyakorlatának elemzése. *Pénzügyi Szemle*, 67. évf. 2. sz. 186-200. https://doi.org/10.35551/PSZ_2022_2_2

vállalatoknak vizsgálniuk kell a saját tevékenységüket abból a szempontból is, hogy a vizsgált gazdasági tevékenység lényegesen hozzájárul-e a rendeletben meghatározott egy vagy több környezeti célkitűzéshez, nem sérti-e jelentősen egyik környezeti célkitűzést sem, azt a rendeletben megállapított minimális biztosítékokkal összhangban végzi-e, illetve a gazdasági tevékenysége megfelel-e az Európai Bizottság által a rendelettel összhangban megállapított technikai vizsgálati kritériumoknak.

Ezt követően az Európai Parlament 2022 novemberében elfogadta a fenntarthatósággal kapcsolatos vállalati jelentéstételről szóló új, európai uniós irányelvet, a CSRD-t (*Corporate Sustainability Reporting Directive*), amelyet 2024. január 1-jétől kell alkalmazniuk a NFRD hatálya alá tartozó, az EU szabályozott piacain jegyzett, több mint 500 alkalmazottat foglalkoztató nagyvállalatoknak.

Az új jelentéstételi irányelv célja annak biztosítása, hogy a vállalatok megfelelő információkat hozzanak nyilvánosságra a náluk felmerülő fenntarthatósági kockázatokról és lehetőségekről, továbbá az emberekre, a társadalomra és a környezetre gyakorolt hatásokról. A CSRD szerint a fenntarthatósági jelentésnek „összehasonlíthatónak, megbízhatónak és a felhasználók számára digitális technológiák segítségével könnyen megtalálhatónak és használhatónak kell lennie”. A jelentéseket egységes, uniós fenntarthatósági beszámolási standard szerint kell közzétenni.

A környezeti, társadalmi és irányítási (ESG) vonatkozású közzétételek proaktív eszközöknek tekinthetők, és az ESG-paraméterek az alapvető vállalati stratégiába való integrálását célozzák. Ennek köszönhetően sokan a fenntarthatóságot egyre inkább a vállalati értékteremtés eszközének tekintik.⁴⁷⁶

3. Összegzés

Az ún. zöld szabályozás vagy más néven *green regulation* témakörével foglalkozó kutatások kezdetekben főként a környezetvédelmi kérdéseket helyezték előtérbe, azonban az utóbbi időben folyamatosan kiegészült a fenntarthatóság különböző aspektusaira vonatkozó szabályozási kérdések vizsgálatával. Ennek elsődlegesen az az oka, hogy nemzetközi szinten a fenntarthatóság egy intenzíven vizsgált területté vált. Egyes kutatások szerint a környezetvédelmi szabályozásnak jelentős pozitív hatásai vannak a tiszta termelő iparágakra, sőt ahol a környezetvédelmi szabályozás viszonylag gyenge, a szennyező iparágak gyakran viszonylag erős beruházásokkal rendelkeznek.

Az is megfigyelhető, hogy a fenntarthatóság és a környezetvédelem szabályozói oldalról egy idő után közös mederbe terelődött az uniós jogalkotásban, és immáron nem választhatók el olyan konzekvensen, mint korábban. Megállapítható, hogy a soft law dokumentumok számossága mellett jónéhány irányelvi és rendeleti szabály is megjelent, kevesebb mozgásteret biztosítva a tagállami jogalkotásnak.

Nemzeti szinten fenntarthatósági stratégiai dokumentumok és jelentések elfogadása jellemző. Az Unió tagállamai elsődlegesen az uniós jogforrások felhatalmazása alapján szabályozzák az egyes szakpolitikai kérdéseket és az azok során alkalmazandó fenntarthatósági elveket.

Számos olyan kérdés felmerül, amely a fenntarthatóság egyes aspektusainak szabályozási kérdéseire összpontosít. Így például a zöldgazdasággal kapcsolatos szabályozási kérdések kapcsán megállapítható, hogy a piaci kudarc csökkentése érdekében a fejlődő országokban erősebb állami szabályozás szükséges. Számos szerző egyetért azzal is, hogy a

⁴⁷⁶ DIWAN, Hema – SREERAMAN, Amarayil Binilkumar (2024): From financial reporting to ESG reporting: a bibliometric analysis of the evolution in corporate sustainability disclosures. *Environment, Development and Sustainability*, Vol. 26. No. 6. 13769-13805. <https://doi.org/10.1007/s10668-023-03249-2>

fenntarthatósági átállás egyik mozgatórugója a zöldinnovációk és azok piacra juttatásának támogatása.

A nemzetközi és a nemzeti közhatalmi aktorok mellett számos önkéntes szabályozási metódus is fellelhető, amelyek elsődleges célja azoknak a szabályoknak és ösztönzőknek a meghatározása, amelyek a technológiai fejlődés nemzeti irányaihoz és intenzitásához szükségesek és amelyek a vállalatok, iparági szövetségek, illetve nem kormányzati szervezetek tevékenységéhez köthető és többnyire valamilyen tanúsítási formában öltenek testet.

A fenntarthatóság kérdésének térnyerése emellett számos nemzetközi szabályozási instrumentuma arra is ösztönözte a vállalatokat, hogy elkezdjék beépíteni a fenntartható fejlesztési célokat a tevékenységükbe és a nem pénzügyi jelentéseikbe. Az ilyen típusú jelentések sokáig önkéntes alapon és a különböző szervezetek minősítési kritériumrendszerének való megfelelést célozták. Később az Európai Unióban intenzív szabályozási hullám indult a vállalatok fenntarthatósági paramétereinek és tevékenységének nyilvánossá tétele érdekében.

Végezetül a kutatásaink rámutattak arra, hogy a konzekvens állami szabályozás elősegíti a fenntarthatósági átállást. Ez azt is jelenti, hogy a stratégiai célokat meghatározó „puha” jogi szabályozás önmagában nem elegendő a fenntarthatósági célok megfelelő integritásához. A szabályozásnak szükségszerűen ki kell térnie a konkrét intézkedésekre, ösztönzőkre, a minősítési és megfeleléségi eljárásokra, valamint az ellenőrzési mechanizmusokra.

Absztrakt

A digitalizáció egyre áthatóbb megjelenési formákat ölt a társadalom és a gazdaság valamennyi szintjén. A közigazgatási rendszer mintegy a digitális átállás szempontjából jól érzékelhető módon a változások élenjáró adaptálója, köszönhetően egyrészt a nemzetközi és hazai törekvéseknek, amelyek a digitális haladást mint a körforgásos gazdasági berendezkedés felé való elmozdulás egyik kulcsterületét azonosítják. Tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy a tudományos szférán belül az utóbbi évtizedekben milyen mértékű figyelem jut az e-kormányzat és a körforgásos gazdaság kapcsolatrendszerének feltárására. Ennek érdekében a Web of Science adatbázisában átfogó adatgyűjtést végeztünk, melynek nyomán 93 publikáció összegző jellegű elemzését valósítottuk meg. Megállapítottuk, hogy a két tématerület összevetését célzó tanulmányok száma alacsony, azonban azok fő szak- és tématerületei jól tükrözik a két fogalom a közigazgatási és gazdasági központúságát. A közzétett tanulmányok legnagyobb arányban spanyol és amerikai egyesült államokbeli szerzők művei, míg az e-kormányzat és körforgásos gazdaság vonatkozásait értékelő cikkek nagy arányban a Journal of Marketing folyóirathoz köthetők. A klaszterelemzés a feldolgozott tanulmányok három fő kutatási gócpontját azonosította: általános közigazgatás, lakossági tapasztalatok, kutatásmódszertani vizsgálatok. Az eredmények rávilágítottak, hogy habár az e-kormányzat és a körforgásos gazdaság külön-külön népszerű kutatási trendek, azonban a tudományos szférában a két terület szorosabb összefonódására van szükség annak érdekében, hogy a kutatások megalapozott eredményeik révén megfelelő hatékonysággal tudják támogatni a társadalmi és gazdasági szereplők zöld átállást kísérő törekvéseit.

Kulcsszavak: digitalizáció, e-kormányzat, körforgásos gazdaság, közigazgatás, fenntartható fejlődés

1. Bevezetés

A zöld átállás mint a mikro- és makrogazdasági szempontból egyaránt kulcsfontosságú középtávú célkitűzés számos olyan komponenst foglal magában, amelyek megvalósulása számos rövid távon értelmezhető mérföldkő kidolgozásának is függvénye. Ez a jelenség figyelhető meg a teljes mértékben körforgásos jellegű gazdaságra való áttérés előfeltételeit illetően is, amelyek közül a digitalizáció igényekhez és lehetőségekhez mérten racionálisan elérhető legmagasabb foka és ehhez kapcsolódóan a szolgáltatások online térben történő tudatos, biztonságos és gördülékeny igénybevétele alapvető tényezők.⁴⁷⁸ A körkörös gazdaság fogalmához szorosan kapcsolódik a fenntarthatóság témaköre, ami az elmúlt időszakban szintén nagy jelentőséggel bír, és a kutatások fókuszában áll. Mind a körkörös gazdaság, mind a fenntarthatóság kérdésköre multidiszciplináris megközelítést igényel.⁴⁷⁹ Fontos kiemelni azt

⁴⁷⁷ Dr. Tózsér Dávid kutató, GREENOLOGY Zöldinnovációs és Fenntarthatósági Tudásközpont; Szólik Eszter titkár, Közigazgatási Eljárási Jogi Egyesület.

⁴⁷⁸ NAGY Ákos András – HORNYÁK Miklós – FÜRÉSZ Diána – ERDŐS Sándor (2021): Úton a körforgásos gazdaság felé. Szisztematikus irodalomelemzés. *Közgazdasági Szemle*, 68. évf., 10. sz. 1109-1129. <http://doi.org/10.18414/KSZ.2021.10.1109>

⁴⁷⁹ BOROS Anita (2024): Az állam szerepe a fenntarthatósági kutatásokban – kutatómódszertani kitekintés. *Közigazgatási Eljárási Jogi Közlemények*, 4. évf. 1. sz. 75-93.

is, hogy az állami beavatkozás szükségszerű a gazdaság egyes szegmensei tekintetében, azonban annak módja és mértéke már eltérő lehet.⁴⁸⁰

Számos területen a közigazgatás szerepvállalását figyelhetjük meg az egyes átalakulások esetén, ugyanakkor jelentős kihívás is elé állítják ezek az átmenetek a közigazgatást, főként az egyes válsághelyzetek vagy az innovatív megoldások bevezetése kapcsán.⁴⁸¹ Itt érdemes kiemelni az ún. e-kormányzat szerepkörét, így például a digitális ügyintézés irányába tett kezdeményezéseknek számos irányból és szektorból érkező mozgatója lehet, azonban a legszélesebb rétegek számára érzékelhető változásokat az esetek jelentős részében a közigazgatási szektor indukálja.⁴⁸² Az itt foganatosított újítások teszik le az e-kormányzat alapköveit, ezáltal mind a szektorban dolgozók, mind a szolgáltatásokat használó ügyfelek számára innovatív, előnyökkel járó feltételrendszert kialakítva.⁴⁸³ Az online felületeken történő jelenlét közvetlen és közvetett pozitív hatásokkal jellemezhető.⁴⁸⁴ A körforgásos gazdaság egyik alapkövét, a körkörös jellegű hulladékgazdálkodás példáját kiragadva elmondható, hogy az e-kormányzati megoldások nagy mennyiségű adat begyűjtését és elemzését teszik lehetővé (például erőforrás-felhasználás, hulladéktermelés, újrahasznosítási arány), amelyek visszajelzéssel szolgálnak a fejlődés előrehaladását illetően, azonosítják a további fejlesztést igénylő területeket, emellett elősegítik a hiteles jelentéstételt.⁴⁸⁵ A szakpolitikai intézkedések alkalmazása ugyancsak átláthatóbbá válik, elsősorban a keletkező hulladékok mennyiségének csökkentésére törekvő kezdeményezések hatékonyabb kommunikációja révén.⁴⁸⁶ Az információcsere egy további szegmense a lakossági és vállalati ügyfelek, illetve a kormányzati szereplők közötti nyíltabb kommunikáció, amely az egyes kezdeményezések visszajelzés alapú kidolgozását teszi lehetővé a döntés-előkészítési fázisban.⁴⁸⁷ Egy kutatás rávilágít a digitális átalakulás és a körforgásos gazdaság gyakorlatai közötti szinergiákra, egyúttal utal arra, hogy ezek konvergenciája jelentősen előmozdíthatja a fenntartható fejlődést.⁴⁸⁸

Az e-kormányzati platformok a különböző közösségi média-felületekkel kiegészülve – általános, nem kizárólag hulladékgazdálkodási viszonylatban – piacaivá válhatnak az anyagok gazdasági körforgásban maradásának; a használt vagy felhasználásra nem kívánt termékek ilyen formában gazdát cserélhetnek, amely megelőzi a szóban forgó anyagok idő előtti hulladékká válását. További általános, járulékos hozadékként említhető, hogy a digitalizáció irányába tett kormányzati intézkedések példaként szolgálhatnak egyéb szektorok számára is,

⁴⁸⁰ LAPSÁNSZKY András – BOROS Anita (2021): A közigazgatási jog gazdasági szerepköre, In JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYOK Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Közigazgatási jog rovat, rovatszerkesztő: BALÁZS István) Elérhető: <http://ijoten.hu/szocikk/a-kozigazgatas-a-hatalommegosztas-rendszerben> (A letöltés ideje: 2024. 10. 01.)

⁴⁸¹ BOROS (2024).

⁴⁸² DOBROLYUBOVA, Elena (2021): Measuring Outcomes of Digital Transformation in Public Administration: Literature Review and Possible Steps Forward. *NISPAcee Journal of Public Administration and Policy*, Vol. 14. No. 1. <https://doi.org/10.2478/nispa-2021-0003>

⁴⁸³ BOROS Anita (2022): A közigazgatási eljárás megjelenése a nemzetközi szakirodalomban – szisztematikus irodalomkutatás. *Közigazgatási Eljárás Jogi Közlemények*, 2. évf. 2. sz. 4-14.

⁴⁸⁴ CALISTA, Donald J. – MELITSKI, James (2007): E-government and e-governance: converging constructs of public sector information and communications technologies. *Public Administration Quarterly*, Vol. 31. No. 1/2. 87–120. <http://www.jstor.org/stable/41288283>

⁴⁸⁵ BOROS Anita – GORDOS Bianka – TÖZSÉR Dávid (2024): A bibliometric analysis-based literature review of the relationship between sustainable water management and green innovations in the agricultural sector. *Heliyon*. Vol. 10. No. 12. 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e33364>

⁴⁸⁶ CZEKAŁA, Wojciech – DROZDOWSKI, Jędrzej – ŁABIĄK, Piotr (2023): Modern technologies for waste management: A review. *Applied Sciences*, Vol. 13. No. 15. 8847. <https://doi.org/10.3390/app13158847>

⁴⁸⁷ CALISTA – MELITSKI (2007).

⁴⁸⁸ WILSON, Ashley – KASK, Rasmus – MING, Li Wei (2024): Exploring Circular Digital Economy Strategies for Sustainable Environmental, Economic, and Educational Technology. *International Transactions on Education Technology*, Vol. 2. No. 2. 129–139. <https://doi.org/10.33050/itee.v2i2.579>

amely táptalaja lehet a vállalkozásfejlesztésnek, illetve újabb vállalkozások létrehozásának. Mindezek mellett azonban érdemes szem előtt tartani, hogy az online felületek biztonságos és hatékony használata nem képzelhető el a kapcsolódó folyamatos szemléletformálás és tudatosság-központú oktatási tevékenységek bevonása nélkül. Ebben a kormányzati szereplők és a vállalkozói körök aktív szerepvállalásán túl jelentős szerep jut az olyan hiteles információbázisoknak, mint a tudományos kutatási tevékenységek és az azok nyomán születő szakmai anyagok.⁴⁸⁹

Jelen tanulmányunk célja meghatározni, hogy a nemzetközi tudományos szféra miként hangsúlyozza az e-kormányzat és a körforgásos gazdaság együttműködését. Kutatásunkban feltárjuk, hogyan változott az elmúlt két évtized során a két szegmens együttes értelmezését célzó tanulmányok száma, azok milyen szakterületi és kutatási preferenciákkal rendelkeznek, illetve melyek azok a földrajzi és folyóirat hot-spotok, melyek a két tématerület elsődleges kapcsolódási pontjainak a műhelyeiként foghatók fel. Emellett kitérünk arra is, hogy az e-kormányzat és a körforgásos gazdaság összefonódásának szakirodalmi vizsgálata során a szerzők mely fő kulcsterületeket azonosították, s ezen klasztereken belül milyen mértékű és jellegű az egyes fogalmak összekapcsoltsága.

2. Alkalmazott módszerek

Kutatásunk elsődleges adatforrásaként a Web of Science Core Collection adatbázisa szolgált. A keresőfelületen a kulcsszavak optimalizálása (megfelelő számú és minőségű publikációk listázása) nyomán az alábbi keresőszó-kombinációt alkalmaztuk a fellelhető tanulmányok tárgyát illetően, az 1996. január 1. és 2024. szeptember 15. közötti időszakra vonatkozóan: „digital government” AND „the circular economy transition”. A keresést követően listázásra kerülő tanulmányok körében kimutatást készítettünk a publikációk keletkezésének éve, azok főbb szakterületi kategóriái és kutatási tématerületei szerint. Az említett szak- és tématerületi elemzéseket az indokolja, hogy az utóbbi években a zöld átállásban érintett területek szerteágazó kapcsolati hálóval rendelkeznek, így egyre nagyobb számban készülnek olyan kutatási anyagok, amelyek az előbbieket miatt erős inter- vagy multidiszciplináris jellegű mutatnak. Ezen felül megjelöltük a levelező szerzők affiliációnak földrajzi vonatkozásait, a leggyakrabban hivatkozott, így legfajsúlyosabb folyóiratokat, míg klaszterelemzés segítségével bemutattuk azokat a mérvadó kifejezéseket, amelyek központi csoportot alkotva a tanulmányokban kulcsfontosságú kapcsolódási pontokként jelennek meg. A klaszterelemzést a bibliometriai kutatások egy hatékony módszerének találjuk, amellyel többek között a szak- és tématerületi összefonódások is jól szemléltethetők. A szakirodalmi elemzéseket az R statisztikai program Bibliometrix csomagja segítségével, a Microsoft Excel táblázatkezelő, illetve a VOSViewer ábrázoló programok használatával valósítottuk meg.

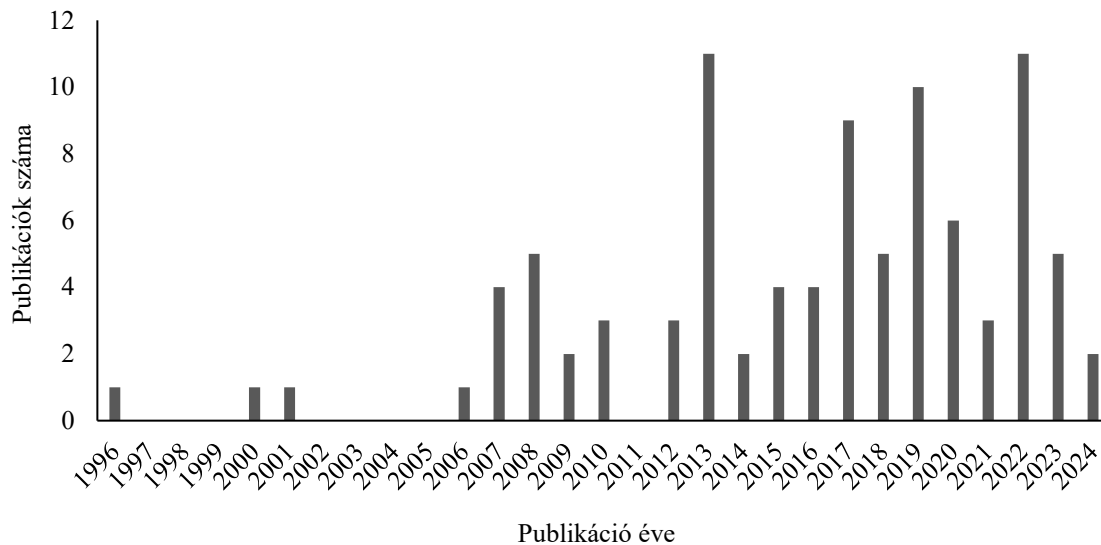
3. Eredmények

A fent bemutatott keresőkifejezések alkalmazása 93 találatot eredményezett. Az ezekre alapozott elemzések első lépéseként megvizsgáltuk, miként alakult a releváns közlemények időbelisége. Az 1. ábra azt mutatja, hogy az 1996 és 2006 közötti tízéves időintervallumban csekély számú, az e-kormányzat és a körforgásos gazdaság kapcsolatát értelmező tanulmány látott napvilágot. Az ezt követő, 2024-ig tartó időszakban sem lehet egyértelmű trendekről beszélni; az elszórtan jelentkező, s ezen kontextusban kiemelkedőnek nevezhető 10-11 kapcsolódó szakmai anyaggal jellemezhető év mellett a figyelembe vehető publikációk száma ingadozó és alacsony. Ennek okai között említhetjük egyrészt a tényt, miszerint az

⁴⁸⁹ HUANG, Zhenyu - BWOMA, Peterson. O. (2003): An overview of critical issues of e-government. *Issues of Information Systems*, Vol. 4. No. 1. 164-170.

adatgyűjtésünk a 2024-es esztendőben szeptember 15. napjával zárult, amely a többi évhez képest nem teljes adatsort feltételez. Az év hátralévő részében – arányosan tekintve – a kapcsolódó tanulmányok számát illető érdemi előrelépés valószínűsége csekély, ez azonban bizonyos tényezők hatására a jövőben mégis trendszerű vonalat követhet. Az egyik ilyen a tématerületen belüli folyóirati különszámok (*special issues*) létrehozása, amelynek több területen (pl. kommunikáció, multidiszciplináris tudományterületek) is igazolt és jelentős hatása van a publikációk számára, ezzel együtt pedig a kutatások szélesebb körű megismerésére.⁴⁹⁰

1. sz. ábra. A publikációk megjelenésének időbeli alakulása

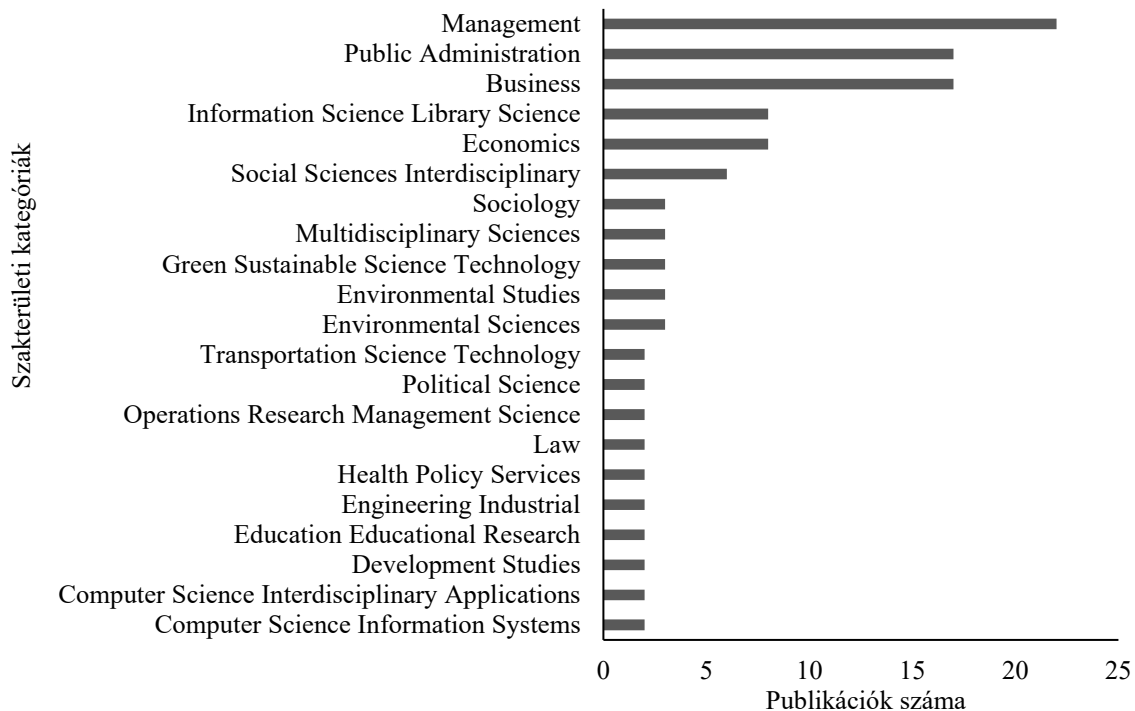

Forrás: saját szerkesztés.

Amennyiben az előbb taglalt tanulmányok körében szakterületi vizsgálatot végzünk, egyértelmű súlypontok jelölhetők ki. A 2. ábra tanúsága szerint a listában szereplő 93 publikáció elsődleges kapcsolódó szakterülete a *management* (menedzsment, a publikációk 24%-a), míg a második helyen azonos súllyal szerepel a *public administration* (közigazgatás, 17%) és a *business* (üzlet/üzleti tevékenység, 17%). Említésre méltó, 5 és 10% közötti arányban képviselik magukat az *information science library science* (információs- és könyvtártudomány), az *economics* (közgazdaság) és a *social sciences interdisciplinary* (tudományágak közötti társadalomtudományok). Ezen diverz szakterületi besorolhatóság alátámasztja azt, hogy az e-kormányzat és a körforgásos gazdaság együtt történő értelmezése szükségszerűen további szakterületi vonatkozások feltárását eredményezi.

⁴⁹⁰ Lásd ehhez például: HUANG, Ruhua et al. (2022): Exploring the characteristics of special issues: distribution, topicality, and citation impact. *Scientometrics*, Vol. 127. 5233–5256. <https://doi.org/10.1007/s11192-022-04384-9>; illetve REPISO, Rafael et al. (2021): The prevalence and impact of special issues in communications journals 2015–2019. *Learned Publishing*, Vol. 34. No. 4. 593–601. <https://doi.org/10.1002/leap.1406>

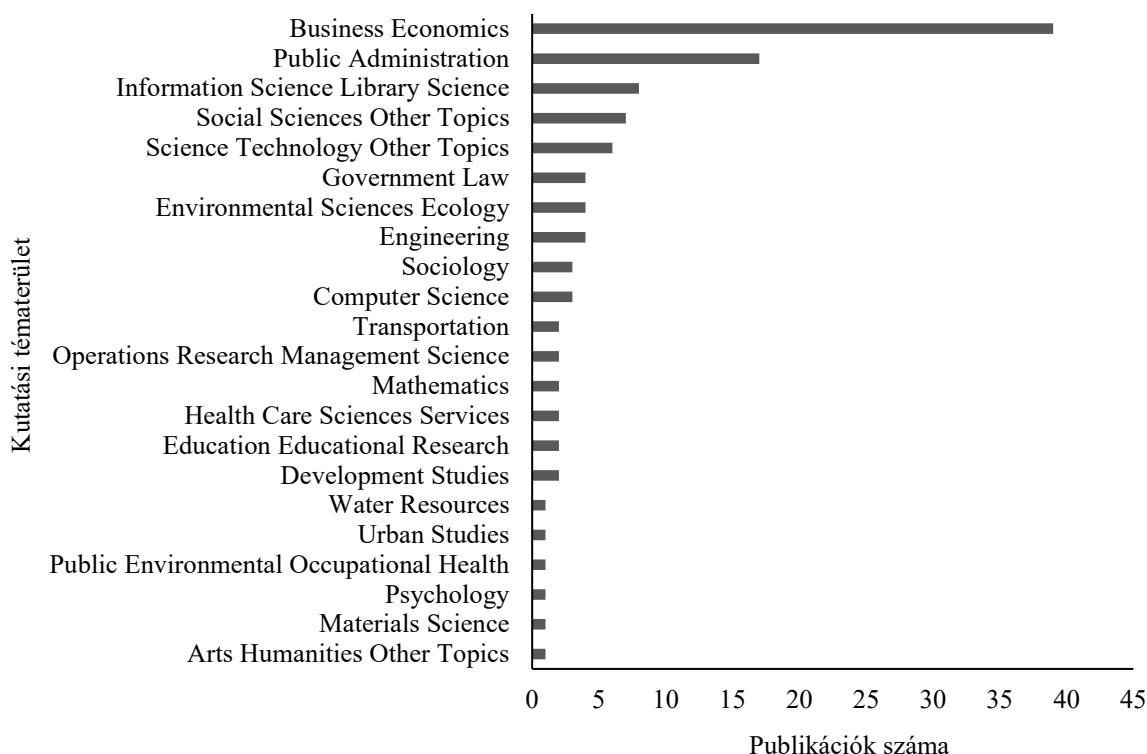
2. sz. ábra. A publikációk fő szakterületi kategóriái

Forrás: saját szerkesztés.

Az előző besoroláshoz szervesen kapcsolódik annak feltérképezése, hogy a tanulmányok jellegüket tekintve a szakterületeken belül mely jól lehatárolható kutatási tématerülethez tartoznak. A 3. ábra bemutatja, hogy a leggyakoribb tématerület egyértelműen a *business economics* (vállalatgazdaságtan, a publikációk 42%-a), amelyet a *public administration* (közigazgatás, 18%), illetve az *information science library science* (információs- és könyvtártudomány, 9%) követ. A tématerületek esetében – a szakterületi elemzések eredményeihez viszonyított – egyenlőtlenebb helyzetkép azt mutatja, hogy a különböző szakterületek jelentős hányadának kutatásait a vállalatgazdaságtan tématerületéhez közelíti, amely a 2. ábrán látott menedzsment, közigazgatás és üzleti területek dominanciája, s az ezeken belül folytatott kutatások szoros gazdasági jellege miatt természetesen nem meglepő.

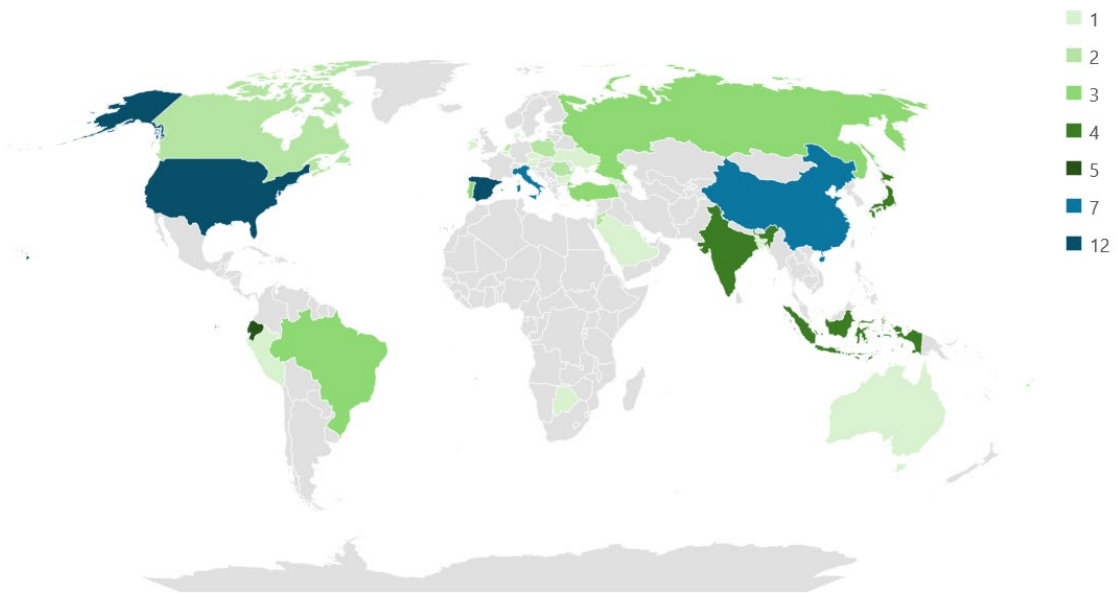
3. ábra. A publikációk fő kutatási tématerületei

Forrás: saját szerkesztés.

Az e-kormányzat és körforgásos gazdaság összefonódását célzó kutatások során lényegi információval szolgálhat a szerzők, különösen a levelező szerzők affiliációjának földrajzi meghatározása. A kapcsolódó, a kutatási műhelyek anyaállamait szemléltető 4. ábra rámutat arra, hogy a legnagyobb számú releváns tanulmány spanyolországi és amerikai egyesült államokbeli szerzőkhöz köthető (12-12 tanulmány). Ezek mellett jelentős tudományos hozzájárulással rendelkeznek kínai és olaszországi kutatók (7-7 tanulmány), míg közleményeik száma alapján ugyancsak nem elhanyagolható az ecuadori szerzők munkássága (5 tanulmány). A geográfiai helyzet értelmezéséhez szükségyszerű megjegyezni, hogy a nemzetközi együttműködések és projektek nyomán számos szerző több hivatalos affiliációval is rendelkezhet. Habár az elemzés során a szerző által először megjelölt affiliációt vettük figyelembe (és ezzel az idevágó adatszolgáltatás minőségét a szerzői döntés befolyásolta), egyes esetben bizonyosan nehéz egyértelműen meghatározni a feltüntetett kutatóhelyeik adott kézirat elkészítéséhez történő valós hozzájárulási mértékét és arányát.

4. ábra. A levelező szerzők elsődlegesen affiliált kutatóműhelyéhez tartozó anyaországok publikációinak szerinti száma

Szolgáltató: Bing
© Australian Bureau of Statistics, GeoNames, Microsoft, Navinfo, Open Places, OpenStreetMap, TomTom, Wikipedia, Zenrin

Forrás: saját szerkesztés.

Tudományometriai szempontból megbízható képet nyújthat, ha egy közel 100 vagy akár több 100 publikációra alapozott elemzéssel meghatározzuk, melyek azok a folyóiratok, amelyek között tanulmányok egy adott témacsoporthoz kapcsolódóan a legnagyobb számban kerülnek hivatkozásra. Ezen elgondolást hangsúlyozva az 5. ábrán látható, hogy a feldolgozott 93 közlemény együttesen kezelve leggyakrabban a *Journal of Marketing* nevű folyóiratban megjelent tanulmányokat hivatkozta (150 idézés). Emellett a szerzők hivatkozásra különösen érdemesnek ítélték a *Public Administration Review* (85 idézés) és a *Journal of Retailing* (82 idézés) folyóiratokban megjelent cikkeket, míg a *Journal of Marketing Research* (68 idézés), a *Government Information Quarterly* (66 idézés) és a *Journal of Public Administration Research and Theory* (65 idézés) folyóiratok ugyancsak az e-kormányzat és körforgásos gazdaság egyidejű értelmezése tekintetében központi lapoknak minősíthetők.

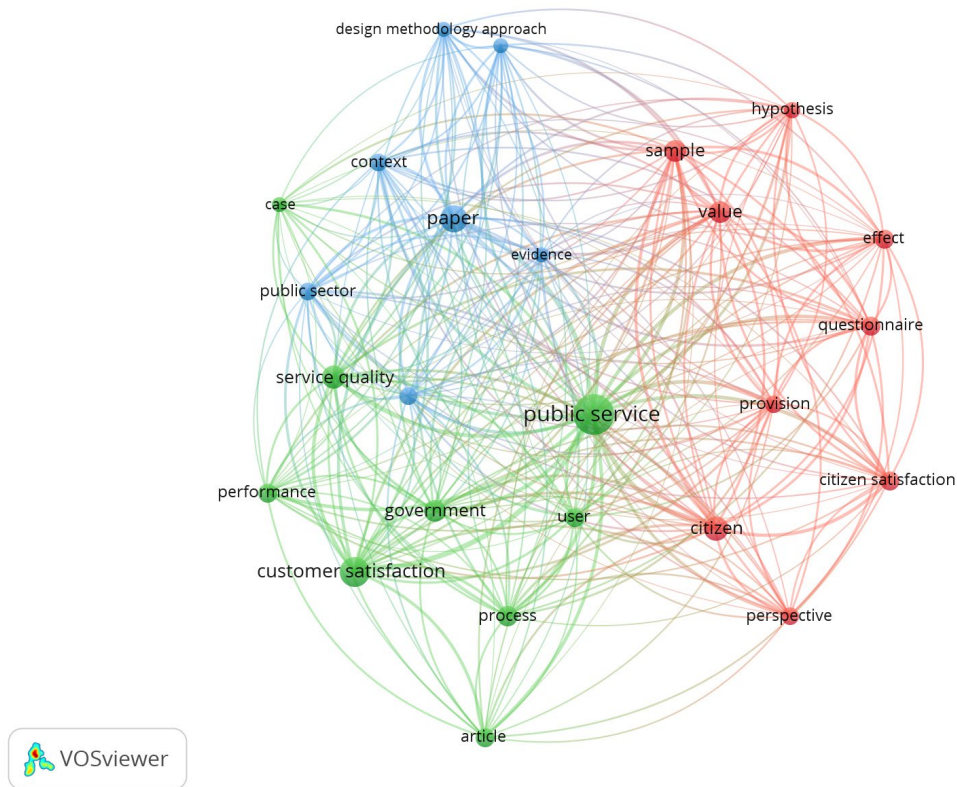
5. ábra. A publikációk által leggyakrabban hivatkozott cikkek befogadó folyóiratai

Forrás: saját szerkesztés.

Az egyes szak- és kutatási területek egymástól elkülönült módon történő feltárásán túl érdemes azt is figyelembe venni, hogy a feldolgozott tanulmányok tudományometriai elemzésen alapuló kapcsolatrendszere miként hat ki azok központi témáinak összekapcsoltságára. Ennek szerepét kiemelve a 6. ábra bemutatja azokat a legnagyobb súllyal bíró fogalmakat, illetve azok klaszterként való összekapcsolódását.

6. sz. ábra. A központi témák klaszterként való összekapcsolódása

Forrás: saját szerkesztés.

Jól látható, hogy a valamennyi egyéb fogalom egy központi témának, mégpedig a *public service* (közigazgatás) területnek van alárendelve. Általános központi szerepe mellett a fogalom a három lehatárolt klaszter egyikének fő építőeleme is; ezen *első klaszter* a közigazgatási rendszer mind kormányzati, mind ügyfél-központú szolgáltatási képességét, illetve az ezekhez szervesen kapcsolódó folyóiratcikkeket fogja össze (zöld szín). A *második klaszter* a közigazgatási rendszer főként lakossági tapasztalatainak és visszajelzéseinek jellegét taglalja, ezek a következtetések hipotézisalapú kérdőíves felmérések eredményei nyomán fogalmazódtak meg (piros szín). A *harmadik klaszter* kiterjedését illetően legszűkebb klaszter a megjelent tanulmányok tartalmi vonatkozásaira épít, amelyben a közigazgatási szempontból kiemelkedő bizonyítékokon alapuló, kutatómódszertani sajátosságok kerülnek kiemelésre (kék szín).

4. Következtetések

Egy tanulmány szerint a lineáris gazdaságról a körkörös gazdaságra (*circular economy*, CE) való átállás az egyik kulcsfontosságú prioritás a fenntartható fejlődési célok (*Sustainable Development Goals*, SDG) megvalósításában, ahol a kormányok alapvető szerepet játszanak a digitális technológiák támogatásával. Annak ellenére, hogy a globális politika egyre nagyobb hangsúlyt fektet a körforgásos gazdaságra, a digitális kormányzatnak a körforgásos gazdaságra való átmenet kezdeményezésében, végrehajtásában és megszilárdításában betöltött szerepével kapcsolatos kutatások meglepően szűkösek és töredékesek, és a digitális kormányzat kutatásának szisztematikus erőfeszítése még várat magára.⁴⁹¹

A kutatásunk során arra törekedtünk, hogy rávilágítsunk, miként értelmezi a tudományos világ az e-kormányzat és a körforgásos jellegű gazdasági tevékenységek összefüggéseit. A vizsgálat során kiderült, hogy a relatíve csekély számú releváns tanulmány mind tématerületeit, mind a szerzők földrajzi hovatartozását illetően meglehetősen koncentrált. Az összegző klaszterelemzés nyomán körvonalazódott, hogy a legnagyobb figyelmet az általános közigazgatás, a lakossági visszajelzések és a módszertani kutatások témahármasa kapta. Mindezek alapján úgy véljük, hogy a modernizáció és a fenntarthatósági szempontok hatékony érvényesülése érdekében megkerülhetetlen, hogy a zöld átállás két sarokköveként értelmezhető e-kormányzati innovációk és a körforgásos gazdaságot célzó technológiák egymással azonos síkon is megjelenjenek. Ennek egyik alapja, hogy az összefonódások és következtetések valamennyi, széles rétegeket elérő kommunikációs platformon, így tudományos közzétételek formájában is publikálásra kerüljenek. A mélyebb integráció révén mind az elméleti alapok lefektetése, mind a gyakorlati megvalósítás érdemi támogatást kaphat.

⁴⁹¹ MEDAGLIA, Rony – RUKANOVA, Boriana – ZHANG, Ziyang (2024): Digital government and the circular economy transition: An analytical framework and a research agenda. *Government Information Quarterly*, Vol. 41. No. 1. 101904. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2023.101904>

Keje

ISSN 2677-1675